

De iurisprudentia et iure publico

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

www.dieip.hu | www.dieip.com

II. évfolyam

2008/4. szám

Kiadja:

Szegedi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Politológiai Tanszék
dieip@dieip.hu

Cím:

6722

Szeged

Rákóczi tér 1.

Tel. / fax: 62/544-386

Főszerkesztő: Paczolay Péter

Társszerkesztők:

Tóth J. Zoltán

Fejes Zsuzsanna

Kovács Endre Miklós

Technikai szerkesztők:

Bunda Péter

Tördelés:

Hollósi-Simon Dóra

HU ISSN: 1789-0446

Tartalomjegyzék

Ernszt Ildikó	
A nemzetközi repülés védelme és az ENSZ Közgyűlése.....	2
Harun Hadzic	
Status of Bosniaks in Sanjak	8
Nász Adrienn	
Hogyan tovább az ír „nem”után? – Lehetséges scenáriók a Lisszaboni Szerződés további sorsára.....	32
Révész Béla	
Nagy Imre tamizdat.....	53
Téglási András	
A tulajdonhoz való jog alkotmányos védelme – Történeti áttekintés	67

*Ernszt Ildikó egyetemi adjunktus,
Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Nemzetközi Jogi Tanszék*

A nemzetközi repülés védelme és az ENSZ Közgyűlése

1. Az 1970-es évektől a XXI. századig

Akkor, amikor a légitözlekedés nemzetközi védelmét vizsgáljuk, a nemzetközi terrorizmus elleni intézkedéseket, normákat kell görcsö alá vennünk, hiszen a légitözlekedés biztonsága elleni jogellenes cselekmények a terrorizmus kategóriájába tartoznak. Az ENSZ Közgyűlése az 1970-es évektől kezdődően vette napirendjére a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelmet, számos határozat született a témában. Az elmúlt évtizedben rendkívüli módon aktivizálódott a Közgyűlés, a III. évezredtől napjainkig annyi, terrorizmussal kapcsolatos határozat született, mint az azt megelőző három évtized alatt összesen. Ennek csupán egyik bizonyítéka a számos terrorellenes egyezmény megalkotása az égisze alatt.¹

1994 decemberében a Közgyűlés a A/RES/49/60 számú határozatában² ismételten fókuszba állítja a nemzetközi terrorizmus problémáját, ami azóta is gyakori szereplője, témája az üléseknek. Két évvel később, az ehhez a határozathoz csatolt jegyzőkönyv³ létrehozza a terrorizmus kérdésével foglalkozó ad hoc bizottságot.

A Közgyűlés határozatait az alábbiak szerint csoportosíthatjuk:

- a terrorizmust „általánosságban” elítélő határozatok,
- a terrorizmus elleni küzdelem során az emberi jogok tiszteletben tartására felszólító,
- a nemzetközi szerződéseket létrehozó, azt „megalapozó”,
- konkrétan a légitözlekedés védelmével (közbiztonságával) foglalkozó határozatok.

¹ 1997 International Convention for the Suppression of Terrorist Bombings, the 1999 International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and the International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism.

² A/RES/49/60 (9 Dec. 1994) A nemzetközi terrorizmus leküzdése érdekében tett intézkedések

³ A/RES/51/210 (17 Dec. 1996.) A nemzetközi terrorizmus leküzdése érdekében tett intézkedések "Annex: Deklaráció az 1994-es nemzetközi terrorizmus elleni intézkedések kiegészítésére

2. A terrorizmust elítélő határozatok

Az első, a terrorizmust elítélő közgyűlési határozat 1976-ból származik.⁴ Ekkor még az idegen hatalom alatt álló népek érdekében emelnek szót, hangsúlyozva, hogy „minden népnek elidegeníthetetlen joga van az önrendelkezéshez, különös tekintettel a nemzeti felszabadító mozgalmakra...” Továbbá „elutasítják a gyarmati, idegen rezsimek elnyomó, terrorista cselekményeit”.⁵ A fenti kitétel csak az 1990-es évek elején tűnik el a határozatokból. A továbbiakban a határozatok lényegileg közös elemeit kívánom felvázolni három határozat segítségével: A/RES/49/60. (1994.), az A/RES/56/88. (2002.), valamint a „Globális Terrorizmus ellenes határozat”(A/RES/61/40, 2006.) alapul vételével.

- Valamennyi határozat elítéli a nemzetközi terrorizmus minden formáját, és felszólítja az államokat a vele szemben való fellépésre.
- Szintén mindig megjelenő elem az ENSZ szervek – ezen belül különösen a szakosított intézmények - kiemelkedő szerepének a hangsúlyozása a területen.
- A nemzetközi együttműködésre való felszólítás is elengedhetetlenül együtt jár a témában született határozatokkal – a globális szinten hatékony intézkedések elfogadása érdekében - az átfogó nemzetközi jogi szabályozás igényével.
- Az államok a nemzetközi joggal – különös tekintettel az emberi jogokra - összhangban kötelesek tartózkodni a terrorcselekmények támogatásától, szervezésétől, finanszírozásától, valamint az arra való felbujtástól.
- Az államoknak meg kell akadályozni, hogy területeiken terrorista létesítmények, kiképzőtáborok működjenek.
- A terrorcselekmények elkövetőivel szemben az „aut dedere, aut judicare” elv következetes érvényesítését is előírják.
- A terrorizmus elleni küzdelem során a releváns információk cseréjére buzdít.

⁴ A/RES/31/102, 15 December, 1976

⁵ uo. (3) Az A/RES/34/145 (17 December, 1979.) határozat szintén hasonló elven áll, amikor kimondja: „..... a nemzetközi terrorizmus okainak felszámolására a Közgyűlésnek és a Biztonsági Tanácsnak is figyelmet kell szentelnie a gyarmati, idegen megszállás alatti területekre valamint a fajgyűlöletre, melyek alapul szolgálhatnak a terrorizmusnak, és veszélyeztethetik a nemzetközi békét és biztonságot.” Az 1980-as években született határozatok szintén ugyanezen problémakört tükrözik. (A/RES/36/109, 10 December, 1981)

- A menedékjog, valamint a menekült státusz biztosítása előtt az államoknak meg kell bizonyosodni afelől, hogy a fentiekért folyamodó személy nem vesz részt terrorcselekmények elkövetésében.
- A létező nemzetközi egyezmények alkalmazása érdekében minden szükséges lépést meg kell tenni, beleértve a belső jogszabályok harmonizálását azokkal.
- A létező nemzetközi egyezményeket át kell tekinteni az egyezmények által nem lefedett „fehér foltok” feltárása érdekében.
- Az ENSZ rendszerén belül nemzetközi konferenciákat, kurzusokat kell tartani.

Az ENSZ globális terrorizmus ellenes stratégiája a A/RES/61/40 (December, 2006.) számú közgyűlési határozatban manifesztálódik. Több részre tagolódik az átfogó program: először a terrorizmus terjedését elősegítő faktorokat veszik számba, majd a lehetséges terrorellenes intézkedéseket tekintik át. Ezt követően az államoknak a terrorizmus elleni védelemre fordított eszköztárának növelését, az ENSZ rendszerének a megerősítését, végezetül az emberi jogok és a „rule of law” tiszteletben tartását szorgalmazzák.

A terrorizmus terjedése megakadályozására hangsúlyozzák a viták békés megoldásának jelentőségét, a civilizációk, kultúrák, népek, vallások közötti megértést, dialógust, azt, hogy ne egy adott kultúrát, vallást kiáltsanak ki bűnbaknak. A fenntartható gazdasági és szociális fejlődés elősegítése, az egyes népcsoportok marginalizálódásának megelőzése hozzájárulhat a terrorizmus bázisának gyengítéséhez, utánpótlásának megakadályozásához. A terrorcselekmények áldozatai és azok hozzátartozói számára egy nemzetközi szolidaritási, támogatási rendszer kiépítését javasolják.

A terrorellenes intézkedések legtöbb eleme a már korábban felvázolt határozatok logikáját követi – néhány új, részben a technikák fejlődésére reagáló intézkedés mellett.⁶ A repülés közbiztonságával közvetlenül összekapcsolható három rendelkezés, melyekben:

- a nemzetközi együttműködés során az ICAO-t külön nevesíti.

⁶ A biológiai eszközökkel történő támadásokról egy átfogó adatbázis létrehozatalát, az internetes bűnözéssel szembeni határozottabb fellépést, a fegyver-, robbanószer-, nukleáris, vegyi, biológiai anyagokkal való kereskedelem felszámolását sürgeti. In: A/RES/61/40, 2006, 11-13.

- az utazási dokumentumok biztonságának növelésére ösztönöz azok meghamisításának és a jogosulatlan felhasználásuk megakadályozása érdekében, valamint
- a veszélyeztetett „célpontok” biztonságának növelését irányozza elő – ezek közül kiemeli az infrastruktúra létesítményeit.

2007-ben a Közgyűlés újabb határozatokat bocsátott ki a Globális Terrorizmus elleni stratégia tekintetében. Megerősíti a korábbi határozatainak tartalmát a terrorizmus minden formájának az elítélésével hangsúlyozva azt, hogy a terrorcselekményeket soha, semmilyen körülmények nem igazolhatják. Megerősíti a saját szerepét a stratégia folyamatos felülvizsgálata tekintetében.⁷

3. A terrorizmus és az emberi jogok⁸

A Közgyűlés a 2006-ban kibocsátott, 60/158. számú határozatában⁹ kihangsúlyozta, hogy az emberi jogok, a demokrácia és a „rule of law” kapcsolatban állnak, és kölcsönösen erősítik egymást. A terrorizmus elleni harcban is tiszteletben kell tartani az emberi jogokat, alapvető szabadságokat, és arra ösztöni az államokat, hogy az ebbe a küzdelembe bevont nemzeti hatóságok figyelmét is felhívják erre. Arra bátorítja az államokat, hogy az emberi jogi egyezményeken kívül az idevágó ENSZ határozatokat, döntéseket is tartsák szem előtt, valamint az ENSZ keretében működő speciális bizottságok, tanácsok mechanizmusait, nyilatkozatait. Az államok részére azok kérésére segítséget, támogatást nyújtanak mindehhez. Ugyanakkor „a terrorcselekmények, módszerek minden megnyilvánulási formájának az emberi jogok, alapvető szabadságok és a demokrácia megsemmisítése a célja.

⁷ A/RES/62/272 az ENSZ Globális Terrorizmus Elleni stratégiája

2007-ben még az alábbi határozatok születtek a témában: A/RES/62/172 A terrorizmus elleni nemzetközi egyezmények és jegyzőkönyvek alkalmazásához nyújtott technikai segítségről, A/RES/62/71 A nemzetközi terrorizmus elleni intézkedésekről

⁸ A nemzetközi terrorizmus elleni küzdelem és az emberi jogok témájában az alábbi határozatok születtek meg: A/RES/57/219, C.3 , 109 (b) , A/57/PV.77 + Corr.1 , 18 Dec. 2002, GA/10124 + Corr.1 , A/57/556/Add.2, A/RES/58/187, C.3 , 117 (b), A/58/PV.77, 22 Dec. 2003 , GA/10223, 181-0-1, A/58/508/Add.2, A/RES/58/174, C.3 , 117 (b) , A/58/PV.77, 22 Dec. 2003 , GA/10223, 120-42-18, A/58/508/Add.2, A/RES/48/122 (20 Dec. 1993), A/RES/49/185 (19 Dec. 2006), A/RES/61/171, (23 Dec. 1994), A/RES/50/53 (11 Dec. 1995), A/RES/50/186 (22 Dec. 1995), A/RES/54/164, (17 Dec. 1999), A/RES/56/160 (19 Dec. 2001), A/RES/57/219, (18 Dec. 2002), A/RES/58/187, (22 Dec. 2003), A/RES/58/174, (22 Dec. 2003), A/RES/59/195, (20 Dec. 2004), A/RES/59/191, (20 Dec. 2004), A/RES/60/158, (16 Dec. 2005), A/RES/61/171, (19 Dec. 2006), A/RES/60/288 az ENSZ terrorizmus elleni stratégiája (8 Sept. 2006), A/RES/62/159

⁹ A/RES/60/158, (28 February 2006)

A tagállamok 2006. szeptemberében elfogadták a Globális Terrorizmus Elleni Stratégiát. Az ehhez csatolt függelék egyik pontjában az „emberi jogok tiszteletben tartását biztosító intézkedésekről” olvashatunk, valamint a „rule of law”-ról, melyek a terrorizmus ellenes küzdelem alapvető bázisát jelentik.¹⁰ A határozat ismét nyomatékosítja a fent már említett elvet, miszerint a terrorizmus elleni küzdelem és az emberi jogok nem zárják ki, hanem kiegészítik egymást, emellett az áldozatok jogainak a védelmét és erősítését hangsúlyozzák. Megerősíti a korábbiak során kibocsátott közgyűlési határozatokat, valamint arra ösztönzi az államokat, hogy csatlakozzanak az alapvető emberi jogi egyezményekhez, és ismerjék el a releváns regionális emberi jogi szervezetek „ellenőrzési hatáskörét”. Tegyenek meg minden szükséges lépést egy hatékony nemzeti büntető igazságszolgáltatási rendszer kiépítésére annak érdekében, hogy valamennyi terrorcselekmény elkövetőjével, támogatójával szemben az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartásával eljárhassanak. Ennek az elősegítésére az államok támogatást kaphatnak az ENSZ megfelelő szerveitől. A Stratégia a továbbiakban az ENSZ égisze alatt működő emberi jogi szerveket biztosítja támogatásáról, az államokat ugyanerre szólítja fel.

4. A nemzetközi szerződéseket „megalapozó” határozatok¹¹

A Közgyűlés ezekben a határozatokban a nemzetközi szerződésre vonatkozó konszenzust önti „határozat formájába”. Az ilyen jellegű „jog előtti”, „in statu nascendi” normákat Buza László „programjellegű normáknak” nevezi. Több, a terrorizmus ellen fellépő nemzetközi egyezmény született meg a Közgyűlés égisze alatt: ezek közül kettő témánk szempontjából különösen fontos: az 1979. évi „Tűszszedés elleni nemzetközi egyezmény” és

¹⁰ A/RES/60/288, <http://www.un.org/Depts/dhl/resguide/r60.htm>

¹¹ - A/RES/45/116 (14 Dec. 1990) A kiadatásról szóló „modell egyezmény”,

- A/RES/55/255 (31 May 2001) A transznacionális szervezett bűnözés elleni nemzetközi egyezmény: kiegészítő jegyzőkönyv a fegyverek, lőszer, azok részei jogellenes előállítására és kereskedelmére ellen

- A/RES/55/25, Annex III (15 Nov. 2000) A transznacionális szervezett bűnözés elleni nemzetközi egyezmény: kiegészítő jegyzőkönyv a migránsok, földi, vízi vagy légi úton történő csempészete ellen

- A/RES/55/25, Annex II (15 Nov. 2000) A transznacionális szervezett bűnözés elleni nemzetközi egyezmény: kiegészítő jegyzőkönyv az ember-, különösen a nők és gyermekek csempészete megelőzése, megakadályozása, megbüntetése tárgyában

- A/RES/52/164 (15 Dec. 1997) A robbantásos terrorizmus visszaszorításáról szóló nemzetközi egyezmény

- A/RES/51/210 (17 Dec. 1996) Az 1994-es terrorizmus elleni nemzetközi egyezmény kiegészítéséről szóló deklaráció

- A/RES/51/60 (12 Dec. 1996) A közbiztonságról és a bűnözésről szóló ENSZ deklaráció

- A/RES/49/60 (9 Dec. 1994) A nemzetközi terrorizmus leküzdése érdekében tett intézkedésekről szóló deklaráció

- A/RES/34/146 (17 Dec. 1979) A tűszszedés megakadályozásáról szóló nemzetközi egyezmény

a „Robbantásos terrorizmus visszaszorításáról” szóló egyezmény. 1990-ben a kiadásra vonatkozóan egy ún. „modell-egyezményt” is létrehoztak.

5. Repülés közbiztonságát érintő közgyűlési határozatok

A fenti csoporton belül csak a kizárólag a repülés közbiztonságával foglalkozó határozatok lényegét kívánom felvázolni, amelyek ráadásul a legelsőek voltak a terrorizmus ellenes határozatok sorában. A határozatok születésének ideje már sejtetni engedi, hogy a repülőgép eltérítések állnak középpontjukban. Az első határozat 1969-ben született.¹² Megállapítja, hogy a cselekmények veszélyeztetik a nemzetközi légiközlekedés zavartalanságát, valamint annak szabadságát. Felszólítja az államokat arra, hogy úgy alakítsák nemzeti jogi rendszerüket, hogy az megfelelő keretet biztosítson a légiközlekedés biztonságát veszélyeztető cselekményekkel szemben. Továbbá indítsanak eljárást az ilyen személyekkel szemben. Szorgalmazza, hogy az államok csatlakozzanak a Tokiói Egyezményhez, és támogatásáról biztosítja az ICAO-t egy, a repülőgép eltérítések megelőzéséről szóló nemzetközi egyezmény megalkotásához.

A második határozat egy évvel követte az előzőt ugyanazon témában,¹³ mely ismételten elítéli a repülőgép eltérítéseket. Megismétli a fenti határozat rendelkezéseit, majd kiegészíti a gépelértésekkel automatikusan együtt járó túszejtés elítélésével. Sürgeti azon államokat, amelyek területére eltérítettek egy repülőgépet, hogy nyújtsanak segítséget az eltérített gép utasainak és személyzetének az útjuk minél előbbi folytatásában, valamint a repülőgép és a szállítmány jogos tulajdonosának való visszaszolgáltatásában. A határozatban rögzített követelményeket a Hágai Egyezményben viszontláthatjuk – immáron nemzetközi kötelezettségekként.

A fent leírtak egyértelműen bizonyítják, hogy az ENSZ Közgyűlése a fenti határozataival komplexen közelítette meg a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelmet. Napjainkra már egyértelművé vált, hogy mind jogi, mind gyakorlati szempontból a tagállamok terrorellenes tevékenységének egyik központi intézménye lett az ENSZ plenáris szerve.

”

¹² 2551 (XXIV) (13 December 1969) Civil légi jármű jogellenes hatalomba kerítéséről

¹³ 2645 (XXV) (25 November 1970) Civil légi jármű jogellenes hatalomba kerítéséről, eltérítéséről

*Harun Hadzic General Secretary,
International University of Novi Pazar, Serbia*

Status of Bosniaks in Sanjak

1. Introduction

Sanjak is the name of the area which is spreading over the parts of the territories of present countries Serbia and Montenegro. That area makes geo-political and cultural-historic integer. Territory of Sanjak borders with Serbia and Bosnia and Herzegovina on the north-west, with Montenegro on south-west, with Albania on the south and Kosovo on south-east. Today Sanjak comprises following municipalities and towns: Novi Pazar, Tutin, Sjenica, Prijepolje, Nova Varos, Priboj (portion of Sandzak inside Serbia) and Rozaje, Berane and Andrejevica, Plav and Gusinje, Bijelo Polje and Pljevlja (these portion of Sanjak inside Montenegro).

Novi Pazar's Sanjak (Novopazarski Sandzak), as a separate administrative territory, was mentioned, for the first time, in 1578 as the one out of the seven parts which comprised Bosnian Sanjak (Bosanski Sandzak).¹

Up to Balkans' wars in 1912, Sanjak was separate administrative-territory unit with the administrative and cultural seat in Novi Pazar.

Sanjak has its own encircled historic and international recognized borders; they were affirmed by Berlin's congress (1878) resolutions and Carigrad's convention (1879). Cultural-historic whole of Sanjak, today, is fulfilled by numerous symbioses of Islamic and Orthodox tradition. Ethnic formation of Novopazarski Sanjak most population is conditioned by mass accepting of Islam and Islamic culture. That formation is penetrating with ethno geneses of Bosniaks in Bosnia and Herzegovina with whom Bosniaks in Sanjak make inseparable ethno-genetic and national whole.² Historic circumstances Bosniaks in Sanjak, as an inseparable part of Bosnian Bosniaks which were called Muslims (in national sense), in certain period of time, who, after fall of communism system in last decade of 20th century, again recover their

¹ E. Pelidija, M. Maglajlić, R. Mahmutćehajić: Bosnia and Bosnian Muslims – Muslims in Sandzak (Bosna i Bosanski Muslimani – Muslimani u Sandžaku), volume II. Sarajevo, 1992.

² Ibidem.

historic national name –Bosniaks, remained administratively separated from their mother people in the state of Bosnia and Herzegovina. After independence of Montenegro in May 2006, when state of SFRJ stopped to exist, apropos SCG, composed out of Serbia and Montenegro, Sandzak has been divided between Serbia and Montenegro by, as many estimated, irregular referendum with interstate internationally recognized borders.

Nevertheless, in spite of the fact that historic injustice imposed undesirable division in several former Yugoslavian republic, cultural, religious and political development of Bosniaks in both parts of Sanjak remained conditioned and inseparable from the development and life of their mother land B&H,

Sanjak is spread out on the area of 8 687 square kilometers, with the population between 450 and 500 thousand. Percentage of Bosniak in Sandzak varied through history, but, it was always double in number in comparison with Orthodox population, same is today. Bosniaks believe that government of former Yugoslavia, apropos Serbia and Montenegro never reported true data from the census – data reported were always incorrect when the number of Bosniaks is in the question.

Through their history Sanjak Bosniaks were exposed to the most rigorous pressures and their rights were not granted. Many Bosniaks fled to Turkey or Bosnia and Herzegovina because of such treatment. According to the recent estimation, today out of Sanjak live two thirds while in Sanjak live only one third of the Sanjak Bosniaks.

To the Bosniaks of Sanjak, government of Serbia and Montenegro derogated, sometimes with hidden methods sometimes openly, everything – identity, culture, history, name, language.

Since the fall of former Yugoslavia in 1992, Bosniaks in Sanjak have activated themselves politically with the intention to recover their national dignity, their historic and national name, revive their culture and to solve their constitutional, legal and political status. If we observe this from nowadays time distance, on the contrary of all constitutive peoples of former SFRJ, Sanjak Bosniaks were the only one left without resolution of their national status on adequate way. Yet, they are degraded so according to the newest regulations of Serbia and Montenegro, Bosniaks have the status of minority, ethnic group or some other indistinct national category. Ordinarily, Sanjak Bosniaks have given important contribution to the science, culture, art, literature, sport, film and economy. They are somewhat included in political happenings in Serbia and Montenegro; also participate in republic organs and on

local level in almost all Sanjak's municipalities. They maintain, although on unofficial way, connection and cooperation with Bosniaks in B&H. It can be said that the only institutional connection exists between Islamic community in Serbia with the seat in Novi Pazar and Islamic community in B&H. Islamic community in Serbia is organizational part of Islamic community in B&H and acknowledges spiritual leadership of Reis of Islamic community in Sarajevo.

2. The rights of Bosniaks

The question about human rights of Bosniaks and minorities (national minorities or national and ethnic groups and communities) in Sanjak, apropos Serbia and Montenegro, today, is one of the basic parameters for testing out possibilities for presence of this two states in Euro-Atlantic integrations.

During the war in Croatia and B&H (1991-1995) political and state governments of Serbia and Montenegro as aggressors participated in war through JNA (Yugoslav National Army) and did not even think on real and normative institutionalization of rights of non-Serbian nationalities who lived on their area. Those governments demanded in Bosnia and Hercegovina and Croatia national referendums for their people – Serbs, for separation and adjoin to their mother land – Serbia. That politics resulted in aggressive war and bloody disintegration of SFRJ (Socialist Federal Republic of Yugoslavia), with catastrophic consequences, even with genocidal outcome against Bosniak people.

“Newly emerged minorities” in Serbia and Montenegro opposed to that kind of politics, especially Bosniaks in Sanjak (in SFRJ they were constitutive nation and they did not accept to be minority). Because of that international community (though dishonestly and inadequately) imposed pressure on Serbia and Montenegro, which did not protect, but, on the contrary, violently derogated Bosniaks' minority rights performing crimes against humanity and mankind, apropos war crime and crime of genocide (arresting of Bosniaks' political representatives, killing, ethnic cleansing from the 28 villages from MZ Bukovica near Pljevlja, abduction and execution of Bosniaks from the train in the village of Strpce near Uzice, abduction and execution of Bosniaks in Kukurovice and Sjeverin near Priboj, arresting over 100 Bosniaks' refugees in Montenegro and extradition to Bosnian Serbs – all are executed, arms investigation and, according to Sanjak Committee for Protection of Human

Rights and Freedoms records police raids caused beating of 17 thousand of Bosniaks under accusation of preparing secession of Sanjak, etc).

Yet, if there was not OSCE monitoring missions, Commissionar for refugees, UN human rights reporters and other non-governmental organizations, sufferings, pursuit, killing, ethnic cleansing and all sorts of violation of human and minority rights of Bosniaks in Sanjak, would be even more difficult and destructive.

Nevertheless, international community pressure, when solving of minority status is in the question, has one dimension – temporary character, but when states alone feel the need, as their internal obligation, to solve those question than things are differently looked upon. In Serbia and Montenegro this process did not happen in the right sense even nowadays.

3. Bosniaks Attitude

After the fall of SFRJ and breaking down of wholeness of bosniac people, parts of Bosniaks who stayed out of B&H (especially in Sanjak, Serbia and Montenegro), under regulations of these states “became minorities”, i.e. they lost, once gained, status of “nation”. Thus, according to constitution of SR Yugoslavia, passed on April 27, 1992, term “national minority” has been backed in usage on the level of new-formed federation – so called chipped Yugoslavia, composed out of Serbia and Montenegro. According to the constitution of the Republic of Montenegro, passed on October 12, 1992, even worse degradation of Bosniaks as the one out of the six Yugoslavian constitutive nations has been made, term “national and ethnic group” started to be in usage, what supposed to mean that Bosniaks are nationally immature and formless nation. Nevertheless, Bosniaks, as a numerically minority nation, did not agree upon the term and status of a “group” and “minority”. Thus, according to political co-census signed on September 1, 1997, by Montenegrin parties DPS, SDP, SDA of Montenegro, Folk party and Liberal alliance of Montenegro, for minority groups in Montenegro, the term “minority nation” has been accepted for Bosniaks, Croats and Albanians. Considering the fact that they, once, already had status of nation in former state, and according to International-Law practice once gained right can not be lost so this term definition was acceptable because all these national groups could avoid be degrading and calling “minority”. Namely, usage of the term “minority nation” considered to be adequate because that meant rupture with the terms which were relics of the past, apropos remains of

categorical apparatus of self-destructive static social system – real socialism. Term “minority nation” is solution that, to these “former nation”, erased, in certain extent, negative connotation which they gain without their fault since they had become “minorities”. The term “minority nation” came into usage especially in Montenegro where Bosniaks were one fifth out of total population, and where neither one constitutive nations of this Republic had passed forty percent out of total number of population. On September 11, 2002, Assembly of Montenegro made “Conclusion about authentic representation of minority nation in the Republic of Montenegro Assembly”, where is stated that:

“Assembly of Montenegro [...] in accordance with European standards will define model which will provide authentic representation, in the Assembly of Montenegro, to the Albanians and other minority nations in Montenegro.”³

It is noticeable that Bosniaks as a nation are not directly mentioned in this conclusion, but Albanians, what is a sign of insincere attitude of actual Government toward Bosniaks.

Research, done in that period, clearly showed that minority nationalities in Montenegro believe that the term “minority nation” is more adequate and acceptable than a term "national minorities" or "national and ethnic groups".

“In most of the cases (76.4%) Croatians believe that the term "minority nation" is adequate term for usage in Montenegrin society when the question is about minority groups. Muslims/Bosniaks (69.3%) and Albanians (68.2%) believe the same.”⁴

State of Montenegro has never fulfilled mentioned conclusion, neither many other obligations and given promises, so, members of minority groups in Montenegro, in cited conclusion of signed agreement between government and opposition, mentioned before, determined with the term “minority nation”, did not have any conveniences neither those which they had in 20th century during sixties and seventies in communism period when they were ”nation” and when government used national key when question was about engaging in politics or employment of work power.

³ “Skupština Crne Gore...u skladu sa evropskim standardima u ovoj oblasti definisati model koji će Albancima i drugim **manjinskim narodima** u Crnoj Gori obezbijediti autentičnu zastupljenost u Skupštini Republike Crne Gore.”, *Službeni list RCG*, No. 48, September 2002.

⁴ "Hrvati u najvećem broju slučajeva (76,4%) smatraju da je termin "manjinski narodi" adekvatan termin koji bi se primjenjivao u crnogorskom društvu kada su u pitanju manjinske grupacije. Za upotrebu ovog termina u nešto manjem broju su Muslimani/Bošnjaci (69,3%) i Albanci (68,2%)". Taken from the research "Prava i položaj manjinskih naroda u crnogorskom društvu" done in januray 2000. godine according to the statements of 695 examinees. Manager of the research team was Doc. dr Srđan Vukadinović.

Different terms for minority groups in Serbian and Montenegrin society created certain “handicaps” for Bosniaks to be less important because of their belonging to the “group” or “minority”, what was comprehended as – immature national entity. If government used term “minority nation” that kind of state would be surpassed.

Nevertheless, after census in Montenegro, 2003, it became obvious that Montenegro is a state where neither one nationality has percentage over 40%, not to mention 51%, what meant that Montenegrins at that time the only “constitutive nation”, no longer possessed critical mass to say that Montenegro is their national state. In this situation Bosniaks, and some other nations in Montenegro, no longer wanted to be “minority people”, but asked for the status of autochthonous and constitutive nation of Montenegro state, as was expected to be determined in new constitution passed in 2007. The reason was referendum on May 21, 2006, when Montenegro claimed autonomy and independence with decisive help of manipulated Bosniaks voters.

According to census from 2003, it was clear that Montenegro is a state constituted out of Montenegrins (40%), Bosniaks/Muslims (15%), Serbs (30%), Albanians (7%), Roma (5.42), and Croats (1%). Also, according to census, besides members of this nation in Montenegro also exists eighteen others national and ethnic groups, what makes rest of the population. If we observe national structure image per regions, according to the census from 1991, we notice that Muslims (Bosniaks) are represented in north part of Montenegro, i.e. in south Sanjak – Rozaje, Berane, Plav, Bijelo Polje, Pljevlja (81.4%).

Empirical research⁵ ascertained that, though Montenegro is verbally declared as a democratic state “which wants membership in EU”, neither Bosniaks nor any other national minorities in Montenegro are not proportionally represented in system institutions. Research also showed that disposition of minority groups’ members according to socio-professional groups in Montenegrin society, in last decade of 20th century, seemed like this: the highest number of Muslims/Bosniaks (65.4% out of total number of employed B/M) was in the group of manual workers (NK,PK,KV,VKV), and small number in other groups. 15.4% of Bosniaks belong to middle class (administrative stuff and experts), while, 9.6% belong to the regime class (politicians, managers and businessmen).

⁵ Srđan Vukadinović, Ibidem.

4. Constitutive position of minority groups in Montenegro and Serbia

Special minority rights in Montenegrin society till 2007 were regulated by the Constitution of the Republic of Montenegro passed in 1992, where minority were called "national and ethnic groups", what is lower category than minority. This Article was passed after the Constitution of Republic of Serbia in 1990, so certain solutions, which did not exist in Serbian constitution, were installed in its contents, what made it to look somehow more "democratic". It should be mentioned that in the period from 1992 European ethnic and cultural integration, when minorities are in the question, were passed in jurisdiction of regional and local government. Signing of contract in Maastricht 1992, which institutionalized European Union, mechanisms and instruments for preserving and identity improving of national minorities and ethnic groups were advanced.

Nevertheless, the Constitution of the state Montenegro said in general about protection of rights and freedom, which were comprised in the European Convention for Protection of Human Rights and basic Freedom, without apostrophizing special organ at a level of Montenegro state (constitutive court, commissions and committees for protection of human rights, minority national councils) for protection of human rights and freedom of national and ethnic groups, since this Constitution had been passed before the Framework Convention.

National and ethnic groups' special rights were regulated by fifth part of Montenegro Constitution. The Constitution, Article 67, stated that **protection of national, ethnic, cultural, lingual and religious identity**, to the members of national and ethnic groups, is granted and it is realized in accordance with protection of human and civil rights in international documents.

Constitutional clauses from the Article 67 till the Article 76 instructed that members of national and ethnic groups in Montenegro have right to use their language and writing system, the right to education and right to be informed on their language.⁶

The usage and emphasizing national symbols is a right granted to the members of national and ethnic groups in Montenegrin society.⁷ The right to establish educational, cultural, religious association members of national and ethnic groups consume thus majority of these groups have their associations, though state material support for their work is on a

⁶ *Ustav Republike Crne Gore*, "Službeni list", Podgorica, 1992, Article 68.

⁷ *Ibid.*, Article 69.

low level.⁸ By noted constitutional regulation it is noticeable that some rights exceed the frame of former Constitution of SR Yugoslavia, which was valid in the time of passing current Montenegrin Constitution. Those rights are applied on syllabus of educational institutions. Syllabus must comprise history and culture of national and ethnic groups.⁹ Representation of history and culture of minority groups within the syllabus in educational institutions depends on workbook structure which are in usage and which are not, as research showed (64.7%), on that level to enable right introduction of these topics to the students. Although, **the right to equal representation in public services, organs of state and local government is granted** to the members of national and ethnic groups, things are totally different in real life, that right is not fulfilled completely. Moreover, the right to establish and maintain contacts with citizens out of Montenegro with whom they have common national and ethnic origin, cultural and historic heritage, religious beliefs under condition not to make damage to state of Montenegro is granted to the members of national and ethnic groups,¹⁰ however, this right was disregarded in practice. Bosniaks were dissuade to mention name Sanjak and not to cooperate with Bosniaks from Serbian part of Sandzak or B&H. Serbia and Montenegro have never signed cooperation agreement with B&H concerning establishing of Bosnikas rights, while Serbia signed Agreement for parallel relations and cooperation with Republika Srpska which violates sovereignty and integrity of B&H and at the same time give financial and any kind of support to the Bosnian Serbs.

If the Constitution of the Montenegro is observed in comparison with the Constitution of Serbia from that period, it is noticeable that the list of specific minority groups' rights is comprised within it. Amongst those rights is **the right to proportional representation in public services, organs of state and municipal authorities.**¹¹ Montenegrin Constitution grants **besides national, protection of ethnic, religious, cultural and lingual identity**, what should fulfill, apropos circle the integer of identity rights. Namely, in the most of different countries constitutional articles is said in general, only about **protection of national and ethnic identity**, while there is nothing about other identity rights. The Constitution of Montenegro from 1992 was the rare one because it included protection of identity integer of

⁸ Ibid., p. 74.

⁹ Ibid., Article 71.

¹⁰ Ibid., Article 74.

¹¹ Ibid., Article 73

the groups. Even though, Serbian jurisprudence was more restrictive, minority rights in this Republic were practiced better than in Montenegro.

For example, opposite of the Constitution of SR Yugoslavia and Constitution of Serbia, right to appeal to the International institutions for protecting its own freedom and right¹² was granted in the Montenegrin Constitution. Nevertheless, this right was not used in practice till Montenegro independence in 2006.

The Constitution of Montenegro from 1992 (Article 76) predicted constituting of a special body – Republic council for protection national and ethnic groups rights:

a) Supplementing of relations and emergence of importance of accomplishing and practicing of national and ethnic groups' rights granted by Constitution;

b) Introducing officials with opinions, suggestions, proposals concerning preserving and protection of special minority groups' rights.

c) Passing of recommendation and declarations, affirming of proposals which are conveyed to officials and organizations who take part in practicing and protection of national and ethnic groups 'members' rights.

In its composition, besides members of confession, apropos national and ethnic groups, are individuals – experts from political-law sphere, so as social-political and public workers. Function of the Council member is honorary, and all competent work for his need is done by General Secretary of President of a Republic.

Nevertheless, since 1993, when Council was established, only several sessions have been held. Public was informed about those session. Sessions more had character of theoretic discussion about certain minority issues than concrete questions and tasks concerning protection of national and ethnic groups' special rights. That was the period, especially till the end of 1995, when not only special but fundamental human rights of minority groups' were violated. **Different kind of terrors happened in that time: Abductions of Bosniaks/Muslims in Bukovica near Pljevlja, from the train in Strpci, arresting of Bosniaks and political lawsuits, Bosniaks/Muslims fled to another countries because they were under different kind of pressures and their real-estates (either residential or business) in north part of Montenegro – in Sanjak were demolished. It cannot be forgotten when members of Montenegrin police forces handed over about hundred Bosniaks, who fled from Bosnia to Montenegro because they feared of war, to the**

¹² Ibid., Article 74.

government of Republika Srpska. Neither one out of hundred handed Bosniaks is registered as live till this day.

Montenegrin public was informed about these events over so-called independent media, while **Republic council for protection of national and ethnic groups' rights did not find** it important to do so, although Council's obligation was to "inform public about state and events in the field of preserving and protection of national and ethnic groups rights."¹³

It has been shown that constitutional determination of minority groups in Montenegro as national and ethnic groups is "politically explosive" and it is going to be very difficult to find the solution which will satisfy all, or those more numerous, which exist in Montenegrin society. Again, till the regulation from 2003, the term **minority, apropos autochthonous nation** has shown as justified, what was intention more specific political, than legislative ambient in Montenegro.

New Montenegrin Constitution passed 2007, did not go any further in comparison with the one from 1992. In it, nation and minorities, are mentioned but without clear definition. The new Montenegrin Constitution did not comprise either those rights or freedoms which were regulated by so-called Minor charter of State Union Serbia and Montenegro, but it is "more democratic" than the new Constitution of Republic of Serbia passed in 2007. For example, the new Constitution of Montenegro in Preamble mentioned, ambiguously, Montenegrin nation and other "nation" and minorities, but it is unclear it whom is referred – who are the "nation" and who are "minorities". In alinea three of constitutional Preamble is written: "Starting from: ... determination that as a free and equal citizens, members of nations and national minorities which live in Montenegro: Montenegrins, Serbs, Bosniaks, Albanians, Muslims, Croats and others, committed to democratic and citizenly Montenegro ..."¹⁴ For the first time, in this alinea, with legislative Article – Constitution, Bosniaks were separated on Bosniaks and Muslims. This made the great damage to Bosniak national corpus and that happened under the name democracy and respect of human rights.

Moreover to get Bosniaks and Muslims voters to vote for Montenegro independence, just before referendum (May 21, 2006), more precisely on May 10, 2006, Montenegrin Assembly passed the Law on minority rights and freedoms¹⁵, by which in Article 23 has

¹³ Regulation concerning jurisdiction and composition of Republic Council for protection national and ethnic groups' members' rights, "Službeni list RCG", Podgorica, August 2, 1993, No. 32, p. 600, Article 8.

¹⁴ SU-SK No. 01-514/21P, Podgorica, October 19, 2007.

¹⁵ "Službeni list Republike Crne Gore" No. 31. May 12, 2006.

provided three guaranteed mandates to the Bosniaks and a mandate to the Muslims in the Parliament of Montenegro, what was the part of political agreement between Bosniak party, in return Bosniaks and Muslims would vote for Montenegro independence. Nevertheless, after Bosniaks polling and “successful” referendum for Montenegro independence, Constitutional Court of Montenegro has canceled clause of Article 23 of the Law by whom previous mandates are guaranteed.¹⁶ On that way Bosniak’s people and other minority nationalities in Montenegro are positioned in unequal position in ratio with Albanians, who, under "positive discrimination" principle, have had guaranteed mandates in Montenegro Parliament since 1997, and have special polling unit till nowadays. It should be said that this Law, similar to Small chart, in one part compatible with the Framework Convention of European Council for protection of minorities, even though it is not used adequately in practice, what became the manner of Montenegrin government – Government does pass the regulation but does not practice it.

So, though formal regulations of new Montenegrin Constitution are closer to European standards concerning human and minority rights, than regulations of Republic of Serbia Constitution, yet Bosniaks in Republic of Serbia, practically, have many rights which Bosniaks in Montenegro do not have even nowadays, for example:

According to federal Law on protection of national minority rights and freedoms¹⁷, which Montenegro did not apply even when it was in the State Union with Serbia, Bosniaks in Serbia, at Electorate assembly held on September 6, 2003, elected their own National Council, what was done in Montenegro not until 2008. Also, according to regulation for affirmation of national symbols and holidays of Bosniaks’ national minority in Republic of Serbia, Bosniaks’ national symbols – emblem and a flag are affirmed. By the same regulation Bosniaks’ national holidays are affirmed: May 11 – The Day of Bosniak National Flag, first day of Ramadan Eid, first day of Kurban Eid; and November 20 The Day of ZAVNOS¹⁸.

¹⁶ Article 23 of this Law stated: “Elective legislature, practice of the principle of affirmative action, additional number of mandates for minority representatives will be provided. According to the results of the latest census, minority with the population from 1% to 5% out of total number of population will be represented in the Assembly of Montenegro with one representative mandate, through the representative elected from the minority list. On the other hand minority population with over 5%, according to the latest census, will have three guaranteed representative mandates in the Assembly of Montenegro, through the representatives elected from the minority list, thus, specific lingual and ethnic specifications should be taken into consideration, so as acquired elective right of Albanians in the Republic.”, (ceased to function on the grounds of Montenegrin Constitutional Court order (“Sl. list RCG”, No. 51/06)

¹⁷ “Sl. List SRJ” No. 11/02 and 57/02

¹⁸ “Sl. List RS” No. 23. March 17, 2006.

Moreover, in Serbia, according to federal Law on ratification of European charter concerning regional or minority languages¹⁹ official practice of Bosnian language and letter in municipalities – Novi Pazar, Tutin, Sjenica and Prijepolje has been approved. Unfortunately, it is proved that this regulation, except small part, is dead letter on a paper. Also, Government of Serbia finances certain small projects from the field of Bosniak culture, education and briefings. The textbooks of the Bosnian language with the elements of the national culture of Bosniaks, which are not of satisfactory quality, are used in schools. On balance, it is obvious that from a practical point of view, the national identity of Bosniaks in Serbia, is protected practically better than in Montenegro.

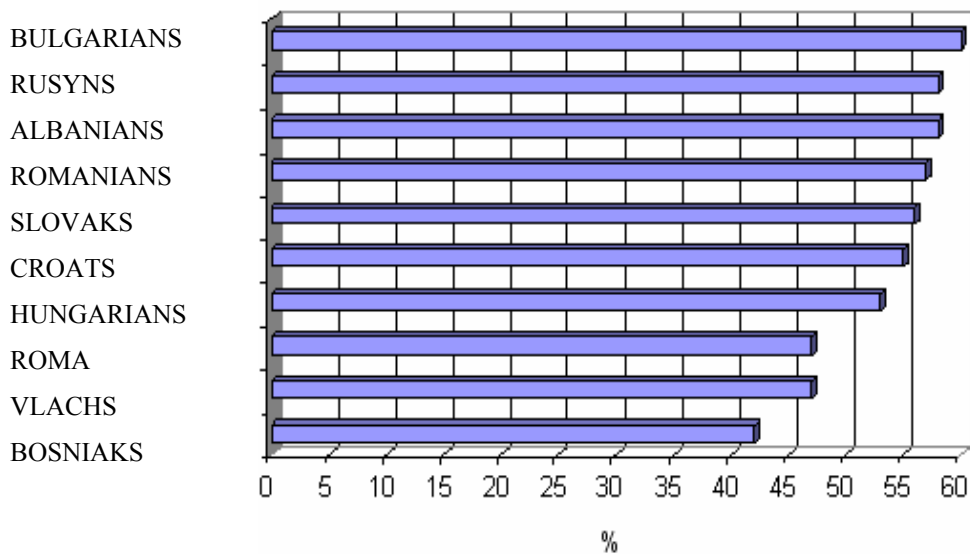
When realization of minority rights is under consideration, it can also be instanced pictorially that the rights of minorities are admitted on education about their rights and their national values and possibility to use their minority rights by the Framework Convention for the Protection of Minority Rights, and the other relevant European and International documents. Unfortunately, this article of the Framework Convention is not enforced either in Serbia or in Montenegro.

It is interesting to mention that the research was carried out in Serbia in September 2002, with a sample of 1111 examinees, that comprised 10 minorities: Albanians, Bosniaks/Muslims, Hungarians, Croats, Roma, Romanians, Vlachs, Slovaks, Rusyns and Bulgarians. The executive of this research was Miklos Biro,²⁰ Ph. D. We can only instance the item referring to knowing the law and knowing the possibility of using their rights by minorities. In the research it has been determined with rights that 'Generally observed, knowing the rights of minorities, ensured by law, is emphatically dissatisfactory', because, 'the members of minority people know only between 40% and 60% of their own rights enabled by the law', that means they do not know which rights are enabled by the law. This ignorance of their own rights is particularly expressed with Bosniaks, Roma and Vlachs. That is why that Bosniaks of eleven minorities in Serbia know their rights least, which is obvious from the following chart, that presents the results of that research:

¹⁹ "Sl. List SCG - Međunarodni ugovori" No. 18/2005

²⁰ Helsinki Committee for Human Rights of Serbia: National minorities and rights, Helsinki volumes, 155, Belgrade, 2002, p. 113.

KNOWING THE LAW

When it is about the human rights in Serbia, it should be mentioned that in this Republic the new Constitution²¹ was established at the end of 2006, which did not set up the firm frameworks to the entire democratic juridical system in this state. However, according to some analysis's opinions: 'The new Constitution falls behind at various aspects at what we had in the *Charter of Human and Minority Rights and Civil Freedoms*, or in so-called the *Minor Charter* ... which was valid in the State Union of Serbia and Montenegro. For example, it is very difficult to understand the Constitution which does not have a guarantee of right to privacy, right to private life. How to explain that the Constitution from 1946 guaranteed an inviolability of personality, so the constitutions from 1974, as federal as all the republican ones, had a very specific guarantee of inviolability of private life and privacy. Now for decades, there is no track of that human right.'²² It is also emphasized that: 'In comparison with the 'Minor Charter' the position of the European Convention on Human Rights and basic Freedom – which is a thorough document of the European Union. According to the Charter this Convention was above the Constitution, and now there is a primacy of the Constitution in relation to the European Convention. Because of such a changed position, we can contend freely that the state of human rights is significantly impaired in Serbia.'²³ This Constitution does not define the state of Serbia as a civil state where all the citizens are equal, as the

²¹ Constitution of the Republic of Serbia, 'Official Gazette of the Republic of Serbia' no. 85/06.

²² See more in: Vladimir Vodinelić Ph. D., We are threatened by a Turkish syndrome (Preti nam turski sindrom), 'Official Gazette of the RS' No. 77/07, ZIP, p. V.

²³ Ibidem.

Montenegrin Constitution does, but as a national state of the Serbian people, and in the Preamble this Constitution does not list either nations or minorities who constitute Serbia and who live in it, it has already been stated in the Article 1: 'Republic of Serbia is a state of Serbian people and all citizens who live in it, based on the rule of law and social justice, principles of civil democracy, human and minority rights and freedoms, and commitment to European principles and values'.

Defining a state in this way is considered less democratic (as a national but not as a civil state) than it is done in the Preamble of the Constitution of Republic of Montenegro, because in this Constitution there is an open discrimination of 'citizens' in relation to 'Serbian people'.

5. Minority standard in Serbia and Montenegro

Solving a minority problem presents one of the main preconditions of the political stability of Serbia and Montenegro and it will avail as an indicator of their democracy. The experience has revealed that a priority for the majority-minority relations in countries which are on the way of transition to democratic political structure, is a cooperation of political representatives of – majority and minority, tolerance maintaining, majority and minority dialogue, respecting of human and minority rights and liberties, autonomy of religious communities...and at last is adopting joint documents about an organization of minority relations. A practice has revealed that a minority problem is, first of all, a political problem, and then normative and institutional problem. Both to Serbia and Montenegro it is indispensable a new institutional – legal framework and a new policy toward minorities and (minority) people on their own territory, and then, relations would develop parallel and without delay. According to European standards that would mean the following:

1. Carrying out the policy of tolerance at the government level and active approach to the minority problem.
2. Alliterations in the internal legislation, which would also include passing of a specific law about national minorities and autochthonous people.
3. Maintaining bilateral relations and signing agreements with adjacent states about protection of national minorities and minority people on their territory.

Serbia and Montenegro, as the members of [the Organization for Security and Co-operation and the Council of Europe](#), must respect the documents of these organizations, which obligate all the member states ethically-politically and juridically. So juridical principles of the Framework Convention of the Council of Europe for protection of national minorities set up some recommendations and tasks to the signatories, which they should accomplish. Serbia and Montenegro should hold for this Convention and by this to show a good will for a complete integration into the European family of states and nations.

Minority standard, that Serbia and Montenegro should maintain, will ensure the members of national minorities, in other words autochthonous/constitutional people, briefly: the right to freedom of expression, equality with members of majority people regarding enjoying common rights of a man and prohibition of every form of discrimination; the right to choice their rightful representative, the right to use their mother tongue in private and in public (business relations, at the courts and other state bodies, in media of public information, public assemblies, cultural manifestation, public labels, rituals...).

Beside these common rights of minority representatives as persons by documents of the Organization for Security and Co-operation, and first of all by the Document of the Copenhagen Meeting from June 29, 1990, as well as by the Framework Convention, national minority members are guaranteed the rights that they can enjoy individually or in association with the other members of their nation – individual and collective rights.

So there can be sorted out the rights of national minorities which enable subsistence and free development, as the distinct groups of rights:

- the right to free expression, preserving and development identity of minorities (ethnic, cultural, linguistic and religious identity),
- the right to cultivate and development their culture (including the right to establish cultural institutions, association...)
- the right to establish and preserve in accordance with national legalization of their educational, cultural and religious institutions, organizations or association,
- the right to consensus, religious schools, institutions and organizations,
- the right to establish and to maintain free mutual relations and also relations with their compatriots and their mother country,

- the right to develop, have an access and exchange information in their mother tongue,
- the right to establish and maintain organization and association in their country and to participate in the international non-governmental organizations. Serbia should carry out an active policy to minorities (nations) that is suggested by relevant documents of the Organization for Security and Co-operation and the Council of Europe, as well as the European Union. In practice, that would mean it will: protect identity of national minorities (ethnic, cultural, lingual) and set conditions for improving that identity and take vital actions, consult organizations and associations of minorities,
- endeavor to ensure beside learning the official language, teaching the mother tongue of national minorities or teaching in their mother tongue, as well as where it is possible and indispensable, using their mother tongue before the public services in accordance with adequate national legislation,
- promote atmosphere of mutual respect, understanding, cooperation and solidarity among every person who lives on its territory and promote solving the problems via dialogue on the principles of the law rules,
- respect their obligation from established conventions about human rights and other appropriate international instruments and examine a possibility of accessing appropriate conventions, if it has not done so far, including those whom the right to equality and respect is ensured,
- in relation to the problems of national minorities, cooperate with authoritative international organization,
- respect the right of the national minority members to participate absolutely in public including participating in duties pertaining to protection of national minorities.

Serbia and Montenegro should also respect a prevailing attitude in international relations in Europe – that a protection of national minorities/ people which is a part of protection of human rights, does not fall within a selective state domain but it is a rightful object of interest of the international community.

It sounds paradoxical but it is indisputable that the human and minority rights in Serbia and Montenegro, concerning the normative part at least, were better regulated during

the State Union of the Federal Republic of Yugoslavia (FRY) and Serbia and Montenegro (SM) than today when all the states became independent. However, it was done by the federal Law on Protection of the Rights and Liberties of National Minorities²⁴ and the Charter of Human and Minority Rights and Civil Liberties, that was called popular the 'Minor charter', in relation with the 'Great Charter' that regulated interstate relations of Serbia and Montenegro, and which was estimated by the Venice Commission as the act that almost absolutely was coordinated with the Framework Convention of the European Council for the Minority Rights.

Therefore, more democratic Serbia and Montenegro as independent states, according to their international obligations, should enable conducting of the Framework Convention of the Council of Europe on their territories. In fact, the Framework Convention sublimates standards and political attitudes of [the Organization for Security and Co-operation coordinated from the beginning of the eighth decade of the past century up to adopting the Convention, and it presents obligatory document for the states signatories. We have instanced a couple of the most important principles from the Framework Convention](#)²⁵ which have not been respected in Serbia and Montenegro today in an adequate way:

Article 4

The Parties **undertake** to adopt, where necessary, adequate measures in order to promote, in all areas of economic, social, political and cultural life, **full and effective equality** between persons belonging to a national minority and those belonging to the majority.

Article 5

The Parties **undertake** to promote the **conditions** necessary for national minority members to **maintain and develop** their culture, and to preserve the essential elements of their **identity, namely their religion, language, traditions and cultural heritage**.

²⁴ 'Official Gazette of the Federal Republic of Yugoslavia No. 11, February 27, 2002.

²⁵ The Framework Convention for the Protection of Minority Rights, adopted at the Council of Europe, in Strasbourg on February 1, 1995.

Article 7

The Parties shall ensure, within the framework of their legal systems that national minority members are not discriminated against in their access to the media.

Article 8

...the Parties shall endeavor to ensure, as far as possible, the conditions which would make it possible to use the **minority language** in relations between those persons and the administrative authorities.

Article 12

The Parties shall, where appropriate, **take measures** in the fields of education and research to foster knowledge of the **culture, history, language and religion** of their national minorities and of the majority.

Article 13

Within the framework of their education systems, the Parties shall recognize that national minority members have the right to set up and to manage their own private educational and training establishments.

Article 14

The Parties **undertake** to recognize that every national minority **member** has the right to learn his or her minority language.

Article 15

The Parties shall create the conditions necessary for the **effective participation** of national minority members in cultural, social and economic life and in **public affairs**, in particular those affecting them.

Article 18

The Parties **shall endeavor to conclude**, where necessary, bilateral and multilateral agreements with other States, in particular neighboring States, in order to ensure the **protection** of the national minority members concerned.

Where relevant, the Parties shall take measures to **encourage transfrontier co-operation.**

As specific samples of violation of the Framework Convention and other European and international documents about human and minority rights in Serbia and Montenegro, beside emphasized ones, the following cases can be instanced:

- Insufficient and incommensurate presence of Bosniaks in the system institutions: the police, prosecutor's office, jurisdiction, the military, representative and executive authority bodies, diplomacy, and the like.,
- Disrespect and not carrying out such and such own laws in relation to Bosniaks, particularly to the Islamic community in Serbia which does not have either freedom of acting or enjoy protection from the state in carrying out their regulations and religious cannons,
- Not financing programmes and projects, by the state, needed for preserving, development and protection of identity of Bosniaks and their culture, religion, history, education, literature, art, and the like,
- Not carrying out education of the Bosniak people on their rights and liberties in accordance with the European standards,
- Not informing the Bosniaks via media or a different way about the way of implementation their minority rights,
- Autonomy violation of Islamic community, disturbing in performing a prayer and striking of the police into the mosques and other religious objects and physical beating up of believers (a case in Sjenica, Prijepolje, and Tutin), in order to disturb functioning of the legal Islamic community in Serbia,
- Enabling action of a parallel and illegal Islamic community on the territory of Serbia, promotes disunion of the traditional Islamic community, provokes a conflict among believers, disturbs inter-human relations and derogates religious cannons,
- Lacking of programs on media about assertion of culture, art, literature, ethnology and history of Bosniaks,
- In Montenegro, a minister for minority rights has been an Albanian for two mandates yet, whereas a Bosniak has never performed that function although there are double more Bosniaks than Albanians,

- In Montenegro, the state, directly or indirectly, forces classification of Bosniaks into two national groups – Bosniaks and Muslims, and doing this it reduces their political power and influence in Montenegro,
- Manipulating of Bosniak voters on elections, what was particularly expressed at a referendum for independence of Montenegro on 21 May, 2006, and according to the report of Commission for carrying out the referendum, almost hundred percentage of Bosniaks gave support to independence of Montenegro and for the first time in history 'with their will' they enabled splitting Sandzak and Bosniaks on two parts, that belong to two particular states,
- In the municipality of Bijelo Polje in Montenegro, the name of the hotel 'Sandzak', that dated from the time of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia was removed and replaced with the name 'Bijela Rada', and thereby the Bosniak culture and tradition are obliterated and undervalued in a brutal and humiliating way, and the Serbian-Montenegrin culture and tradition are forced, although the Bosniaks make 45% of total population,
- The names to toponyms and populous places both in Serbia and Montenegro are changed causing damage to the Bosniak culture and tradition, for example: A terrain in the municipality of Rozaje that was always called 'Djurenovica Luke' by tradition of locals, and as the old people say it was derived from the name of a blade, plant or flower 'djuren', was replaced by the name – Djuranovica Luke, thereby this name is associated with the famous Montenegrin surname Djuranovices who never lived in Rozaje, and in this way they want to eliminate any traces and historical persistence of Bosniaks on this territory,
- Likewise, the name of a village 'Negus' in the municipality of Rozaje, that, most probably, has a source in the Albanian language, was replaced by the new name 'Njeguses', thereby they want to make an association to 'Njeguses' on Lovcen at Cetinje in Montenegro, and that is a hometown of an author of 'Mountainous coronet' and the Montenegrin governor,
- In a similar way, some traditional names of places were replaced in other Sandzak's municipalities, so, for example, instead of Salakovac by Novi

Pazar we have Selakovac, instead of Bijele Vode – Bele vode, instead of Dohovici – Dojevici, instead of the Bosniak ijekavian dialect/pronunciation, 'ekavian' pronunciation is more and more forced in schools and public institutions what is contrary to the European Charter of regional and local languages, and protection of minority identity, as well as the Framework Convention, and all this is done with an aim of a quite assimilation and estrangement of the Bosniaks in Serbia and Montenegro,

- Placing large crosses on hills and elevations around the populous places around Sandzak, thereby the citizens – members of Islam are disturbed,
- Physical attack onto believers of legal Islamic community in Serbia on 9 March 2008, and disabling the establishment of a founderstone for a construction of a Medresa (religious school) in Tutin,
- As well, neither in the Constitution of the Republic of Montenegro nor in the Constitution of the Republic of Serbia, the Bosniaks are treated as equal citizens, there are not the Bosniaks as people in the Preamble of the Constitution,
- The state symbols of both Montenegro and Serbia do not reflect either a national diversity or civil character of the states, but they enforce exclusively Serbian and Montenegrin national symbols - a coat of arms, a flag and a national anthem, what does not contribute to a spirit of tolerance and equality of the citizens in these states.

6. Interethnic relations

The public opinion enquiries as in Montenegro as in Serbia in recent years, indicate that there is a noticeable dissatisfaction with international relations at the level of these two states. It is interesting that researches indicate that this dissatisfaction is not a product of a direct experience and conflict with neighbors of other nationalities at the local level, but it is mainly caused 'from above', in other words by the politics of the central authorities, or by the politics of significant political factors from the Republic level (the war-provoking politics toward Bosnia and Herzegovina, Croatia and Kosovo, arresting the outstanding Bosniak in Sanjak from 1993-1995, mounted political trials, investigation of weapon, irruption into

apartments and houses and beating up a large number of the Bosniaks by the police, not providing conditions for returning of the banished Bosniaks from 28 villages in a municipality of Pljevlje, the nationalistic politics of certain Serbian and Montenegrin parties, unobjectivness of media and diabolism of the religion Islam and the Bosniaks/Muslims at all, burning the mosques in Belgrade and Nis, unreadiness for arresting the Hague prisoners, unsolved and dissatisfactory constitutional-rightful position of national minorities and minority/constitutional people, intolerant attitude toward religious institutions, interference with dealing of the islamic religious institutions, irruption into the mosques by the police, beating up the believers during their prayers in the mosques, disturbing the construction of religious objects, promoting splitting inside the Islamic community, and the like).

Naturally, in Serbia and Montenegro, there are also democratic forces that are ready, at least verbal, to more democratic and active politics of the government and the other state bodies toward minorities and religious communities, what is encourage, but that politics has not revealed desired results in practice yet. Therefore, it is indispensable to start adoption and applying of European standard in the region of protection of human and minority rights and liberties.

7. Decentralization

One of the ways that would make easier a way of Serbia and Montenegro toward Europe, which would be appropriate for implementation of human and minority rights and liberties, that is for solving the constitutional-rightful status of the Bosniaks in Sandzak, is also decentralization of the authority.

Concerning a fact that goodwill of the citizens is mainly oriented toward European integrations, it is necessary for the decentralization of the current emphatically centralized governmental authority in Serbia and Montenegro, to be performed to the changes of the current or passing of new Constitutions and adequate laws, in accordance with experiences of developed Western European countries. Decentralization would be performed through regionalization of the state, taking as a model Italy and Spain, in order to involve the regions in the Committee of the Regions of Europe, either by strengthening a true autonomy for Vojvodina and giving the status of the autonomy to a part of Sanjak and other parts of Serbia, as well to a part of Sandzak in Montenegro, and afterwards Sanjak would become the

European trans-border region. However, the **decentralization** can have a sense only if it provokes direct participation of citizens in exercising and examining the authorities and public affairs. If the **centralization**, like so far, were moved from Belgrade to the regional centers, (Kraljevo, Uzice, and the others), and in Montenegro from Podgorica to the municipalities, there would be only an apparent decentralization instead of a real one. Today, a local self-government in Serbia and Montenegro, has limited functions and authorities, which are not in accordance with the European Charter of Local Self-government. In the European countries, authority of a local self-government is incomparably greater. A municipality is, as well as a local self-government in Serbia and Montenegro, deprived of essential authorities in many public affairs that should be exercised – for example in a sphere of education, social insurance and health care, maintaining the public law and order – the police, economic activities, catering industry, trade, tourism, culture, protection of national – ethnologic values of minorities and minority/constitutional people and the like. Therefore, it is necessary to enable a larger participation of citizens at the local level with performing the public affairs. Instead of this, today, a municipality is only authorized for public services both in Serbia and Montenegro.

An executive committee – a council of local assembly is also its executive body in accordance with regulations, as well as a mayor; however they have a true 'authority' while the committee members and an Assembly as chosen representatives of citizens decide only generally about some issues that are proposed by the executive committee and a president. 'It is an European practice that the significance of executive committees is repressed more and more, and a work of a committee member with working bodies – committees, which cover all the important dealings that are under competence of local authorities'.²⁶ There are also ordinary people as experts for certain spheres in committees. So the aim is for a local self-government to approach to the citizens, whereby they would decide by themselves about their local needs.

²⁶ Zoran Lutovac, *New Serbian political thought (Nova srpska politička misao)*, Institute for the Humanities, Special edition 1 (2001) UDK 323.22 (497.11), 2000(082), Belgrade, March 15, 2001.

8. Conclusion

At the end it can be concluded that in Serbia and Montenegro, that is in Sanjak, the rights of Bosniak people as constitutional people, are not solved in an adequate way and the obligation of all Bosniak national and other structures is to give a contribution for these rights and a status of the Bosniaks to be harmonized with valid European documents and the documents of international community. In this study, we have briefly instanced a historical view, then a real condition of the rights and liberties of the Bosniaks in Sanjak, that is in Serbia and Montenegro, as well as European standards referring to the human and minority rights. We emphasized that considering that the Bosniaks in Sanjak, particularly in Montenegro, do not accept to be treated as a minority, because they already have the right, once acquired, to be a **nation** and have a significant percentage of presence in total population of Montenegro, and so they want to preserve that name. We also emphasized that the Bosniaks want to solve their constitutional rightful status in a way how it is predicted by international and European documents which regulate the issues of autochthonous and constitutional people. That way is Sanjak as an European trans-border region. Such Sandzak would be a member of the Committee of the Regions of Europe that is a body of the European Union. As an European region, Sanjak would participate in the European Union and accomplish some significant privileges, among the rest the capital goods and credits for funding of various development projects.

Nász Adrienn PhD hallgató,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Politikatudományi Doktori Iskola

Hogyan tovább az ír "nem" után? ¹

Lehetséges scenáriók a Lisszaboni Szerződés további sorsára

2008. június 13-án Írország – az Európai Unió (EU) tagállamai közül egyedüliként - népszavazást tartott a Lisszaboni Szerződésről. A referendum az ír Legfelsőbb Bíróság döntése értelmében ugyanis kötelező volt, mivel az Európai Unió szerződéseinek lényeges változtatásai az ír alkotmány módosítását igénylik. Az alkotmánymódosításról pedig népszavazást kell tartani, amelyen azonban nem minden ír lakos vehet részt, még akkor sem, ha éppen az Európai Unió valamely tagállamának állampolgára. Az ír *nem* sokak számára meglepetés volt, de semmiképp nem jelenti az európai integrációt végét. Mindössze két feladattal kell megküzdenie ennek következtében az Európai Uniónak: egyrészt választ kell adnia a felmerült kérdésekre és kétségekre, másrészt pedig biztosítani kell, hogy az Unió reformfolyamata továbbhaladjon.

1. Előzmények

Több mint hat évvel az alkotmányozási folyamat kezdete után, még mindig nem koronázhatja siker az Unió erőfeszítéseit a Lisszaboni Szerződésre adott ír *nem* okozta kényszerpihenő következtében. Az eredeti Alkotmányos Szerződéssel az volt a szándék, hogy még hatékonyabbá és demokratikusabbá tegyék az Európai Uniót. Jelenleg azonban inkább újra megtorpanni látszik a folyamat, bár remélhetőleg rövidebb időre, mint 2005-ben, az Alkotmányos Szerződés francia, majd holland elutasítása után. Az Európai Bizottság elnöke, José Manuel Durão Barroso mindenesetre a ratifikációs folyamat folytatására szólította fel a tagállamokat, amelyek ennek megfelelően, függetlenül az ír esettől, sikerrel folytatják a Szerződés jóváhagyását.

¹ A szerző az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Doktori Iskola másodéves doktorandusz hallgatója, az Európai Parlamenti Szemle on-line folyóirat főszerkesztője. Kutatási területe: a soros elnökségek és az Európai Tanács evolúciója.

Annál is inkább meglepőnek mondható az írek elutasítása, mert a csatlakozásukat követő több mint 20 évben jórészt az európai uniós forrásoknak köszönhetően növekedett ugrásszerű ütemben az ír gazdaság, kiérdemelve a *celtic tiger* (kelta tigris) elnevezést. Ellentmondásosnak nevezhetők emellett az írek igényei és cselekedete is, ugyanis azok a problémák és kérdések, amelyek miatt elutasították a Lisszaboni Szerződést, éppen általa válhatnának kezelhetővé, mivel sokkal megfelelőbb alapot nyújt a további fejlődésre, bővítésekre és intézményi változtatásokra, mint az Unió működését jelenleg szabályozó Nizzai Szerződés.

Az Európai Tanács szlovén elnöksége tehát azzal a nehéz feladattal adta át az Európai Unió sors elnöki széket Franciaországnak 2008. július 1-ével, hogy megoldást találjon az ismételten akadályokba ütköző reform szerződés ratifikációjának sikerre vitelére. Az Európai állam- és kormányfők úgy döntöttek a 2008. júniusi kormányközi konferencián, hogy októberig időt adtak az ír kormánynak arra, hogy áttekinthesse helyzetét és megoldási javaslattal álljon elő a Lisszaboni Szerződés továbbvitelére vonatkozóan. Az Európai Tanács október 15-16-i ülésén fogja értékelni az ír népszavazás után kialakult helyzetet, addig pedig lehetősége nyílik Írországnak arra, hogy felfedje az elutasítás valódi okait.

2. Az ír kampány dinamikája

Jóval a népszavazás előtt egyfajta érdektelenséget lehetett érezni Írországnak. Annak ellenére, hogy a koalíciós kormány nagyobb pártjai - a Fianna Fáil, a Progresszív Demokraták és a Zöldek - valamint az ellenzék - a Fine Gael és a Munkáspárt - is támogatta a Lisszaboni Szerződést, több szervezet is nagyon erőszakosan kampányolt a *nem* mellett. Ezek közé tartozott a Sinn Féin és a Libertas is.

A *nem* pártiak nagyon hatásosan keltettek rémületet a lakosságban. Annak ellenére, hogy nem sok alapja volt a „zászlaira tűzött jelmondatoknak”, az egész országot elárasztották az olyan plakátokkal és jelszavakkal, amelyekben arra hívták fel a figyelmet, hogy a Lisszaboni Szerződés következtében törvényessé válik az abortusz, Írország nem fogja tudni megőrizni a katonai semlegességét, kötelező lesz az EU hadseregébe történő besorozás, a vállalati adók emelkedni fognak valamint, hogy a Szerződés az oktatás és az egészségügy privatizációját fogja eredményezni. A *nem* oldal arról próbálta meggyőzni az embereket, hogy ha elutasítják a Lisszaboni Szerződést, akkor ellehetetlenül az egész alkotmányozási folyamat

és lehetőségessé válhat a Szerződés olyan kulcsfontosságú részeinek az újratárgyalása, amelyek nagy jelentőséggel bírnak az írek számára. A politika sokszor szül meglepő koalíciókat és az ír eset is ékes példája volt ennek, ugyanis a politikai bal, közép és jobb szövetsége jött létre a Lisszaboni Szerződés ellen és jobb esetben is féligazságokkal igyekeztek meggyőzni az embereket az elutasítás szükségességéről (Chari, 2008).

Mindehhez hozzá kell tenni, hogy az *igen* mellett kampányolók nem tettek meg mindent a győzelem érdekében. Olyan hibákat követtek el, amelyek a *nem* oldal malmára hajtották a vizet, erősítve ezzel őket. A legnagyobb hiba az volt, hogy a kampányt viszonylag későn, szó szerint csak az utolsó hetekben kezdték meg. Ennek egyik oka a korábbi miniszterelnök, Bertie Ahern lemondása volt. Annak ellenére, hogy ő vezette győzelemre a Fianna Fáil pártot 2007-ben, 2008 áprilisában május 6-i hatállyal meglepetésszerűen bejelentette lemondását. Hogy miért? Az ír miniszterelnök kulcsfontosságú szerepet játszott az észak-ír probléma megoldásában és Írország 2004-es uniós soros elnöksége alatt az alkotmány-tervezet elfogadásában is. Mégis az utóbbi évek folyamán kétségek merültek fel a személyes és szakmai ügyei, különösen pénzügyei kapcsán. Bertie Ahern-re azonban sosem bizonyították rá bíróság előtt bűnösségét bizonyos illegális kifizetések elfogadása ügyében. 2007-ben az általános ír választások előtt egy tévés szereplés alkalmával beszélt arról a volt miniszterelnök, hogy a '90-es években a válása alatt elfogadott pénzügyi segítséget olyan barátaitól is, akik közül néhányan vállalatvezetők voltak. Ez természetesen összeférhetlenségi és egyéb kétségeket vetett fel politikusi tevékenységével kapcsolatban. A média természetesen felkapta a történetet, az ellenzéki Fine Gael pedig a lemondását követelte. Mindez akkora nyomást jelentett, hogy Ahern végülis lemondott. A hivatalba lépő új miniszterelnök, Brian Cowen viszont emiatt már csak május elején tudta megkezdeni az *igen*-kampányt.

Az *igen*-oldal által elkövetett második hiba, hogy túlságosan magabiztosak voltak és úgy gondolták, a *nem*-oldal nem győzhet. Így ahelyett, hogy tényleg elmagyarázták volna, hogy miről is szól a Lisszaboni Szerződés, a kampányplakátok legtöbbször mindössze egy-egy képviselő portréja volt látható és a „szavazz az igenre” felirat a sarokban. Ami szintén nagy hibája volt az *igen*-kampánynak, hogy elmulasztották megcáfolni a *nem*-oldal által hangoztatott féligazságokat.

A fentebb ismertetett okok miatt az *igenek* aránya a szavazás előtti hónapokban egyszer sem érte el az 50% + 1 szavazatot, amely a győzelemhez szükségeltetett volna.

Januárban volt az *igen* tábor nagyjából a csúcson, amikor is 45 százalékon álltak. Innen estek vissza áprilisa 35 százalékra, majd májusban újra vissza kúszott a támogatottság 40 százalékra, bár ekkor a szavazók közel egyharmada még bizonytalan volt (Eurobarometer, 2008). A szavazás előtti napon a megkérdezettek 42 százaléka mondta, hogy *igennel* fog szavazni, 39 százalék azt, hogy *nemmel* és 19 százalék továbbra is *bizonytalan* volt. Az Európai Bizottság Eurobarometer felmérése szerint is a szavazók 15 százaléka az utolsó nap döntötte el, hogy melyik oldalra adja a szavazatát.

3. Az eredmények vizsgálata

A szavazás végeredménye azt mutatja, hogy 53,4 százalék szavazott a Szerződés ellen, míg 46,6 százalék volt mindössze (?) mellette. A két tábor közti különbség nagyjából 110.000 fő volt. Ha a területi megoszlást elemezzük, akkor azt láthatjuk, hogy 33 választókerületben utasították el a Szerződést és mindössze tízben szavazták meg és a Szerződést támogató szavazókerületekben is csak nagyon kis fölényrel győzött az igen (így Kilkenny, Clare és Észak-Dublin kerületekben). Mindössze a jómódú Dél-Dublin, Dél-Kelet Dublin és Dun Laoghaire kerületekben sikerült szignifikáns előnyre szert tennie az igen oldalnak (The Economist, 2008.szeptember 10.).

Még egy érdekes dologról szót kell ejteni, még hozzá arról, hogy előzetesen arra számítottak, hogy minél nagyobb a részvételi arány, annál nagyobb esélye lesz az igen oldalnak a nyeresre. Ez részben azért volt, mert a 2001-es Nizzai Szerződésről tartott referendum (az első, amelyet aztán az írek elutasítottak) részvételi aránya kevesebb, mint 35 százalék volt. A megismételt szavazáson 2002-ben megszavazták a Szerződést, 49,47 százalékos részvételi arány mellett. A két nizzai szavazás eredményét figyelembe véve sokan úgy vélték, hogy ha a második nizzai szavazás részvételi arányaihoz hasonlót tud produkálni Írország a Lisszaboni Szerződésnél, akkor biztos(abb)ra vehető a győzelem. Azonban nem ez történt, annak ellenére sem, hogy a részvételi arány nagyobb volt a Lisszaboni Szerződés esetén, mint a Nizzai Szerződés második fordulójában. Fontos megjegyezni, hogy kettőből egy ír állampolgár nem is ment el a szavazásra.

Eurobarometer felmérés alapján három fő oka volt a szavazástól való távolmaradásnak: (1) nem értették magát a szerződést (2) túl elfoglaltak voltak, hogy

elmenjenek szavazni valamint (3) úgy érzeték, hogy nem voltak megfelelően informálva a szóban forgó kérdéstről.

4. Az elutasítás okai

A júniusi EU csúcson Brian Cowen miniszterelnök még nem tudta megmondani, vajon az írek miért is utasították el a Lisszaboni Szerződést, így októberig időt kaptak az okok feltárására és azoknak ismeretében a magyarázatok megtalálására.

Egyik ok lehetett az *igen* kampány gyengesége. Az sem tett túl jót az igen oldalnak, hogy néhány nappal a szavazás előtt olyan fontos politikusok, mint Charlie McCreevy, a belső piacért felelős európai biztos és Cowen miniszterelnök is beismerték, hogy nem olvasták a Lisszaboni Szerződést. Természetesen ez hozzájárult a kampányuk legitimitációjának csökkenéséhez. Nem szorgalmazták azt sem, hogy más tagállamok vezetői, képviselői Írországba látogassanak és elmondják az embereknek, hogy miről szól a Lisszaboni Szerződés és miért érdemes *igennel* szavazniuk. Ez némi magyarázattal szolgálhat arra, hogy miért nem tudott szavazókat magához vonzani az *igen* oldal, illetve miért nem tudott a másik oldalról szavazatokat szerezni, egyáltalán miért nem sikerült mobilizálni a szavazókat. A Mellékletben található 1. diagram jól mutatja, a szavazók 68 százaléka vélte úgy, hogy a *nem* kampány volt a meggyőzőbb és csak 15 százalék gondolta azt, hogy az *igen*.

Az elutasítás okainak megértéséhez az Európai Bizottság ír képviselőjének megrendelésére a Gallup közvélemény kutató cég 2008. június 13. és 15-e között egy gyorsfelmérést készített 2000 személy telefonos megkérdezésével. Ebből nem csak a *nem* szavazat okai, de az alacsony részvételre és a kampány általános megítélésére, valamint a végeredményre vonatkozó információk és vélemények is kiderülnek. A kutatás főbb megállapításai szerint azon emberek fele, akik nem vettek részt a népszavazáson ezt azzal indokolták, hogy nem értették pontosan, hogy miről van szó, azaz, hogy miről szól a szavazásra bocsátott Szerződés. Kimutatható, hogy a fiatalabbak kevesebb hajlandóságot mutattak a részvételre, mint az idősebbek. Míg az *igennel* szavazóknál dominánsan megjelent egy vélemény az *igen* mellett (32 százalék gondolta úgy, hogy ez szolgálja Írország legjobb érdekét), addig a *nemmel* szavazók rendkívül változatos érveket sorakoztattak fel választásuk mellett. Mint az a Mellékletekben található 2. diagramból is kiderül, az *nemmel* szavazók főként arra hivatkoztak (22 százalék), hogy nem voltak megfelelően informálva a népszavazás

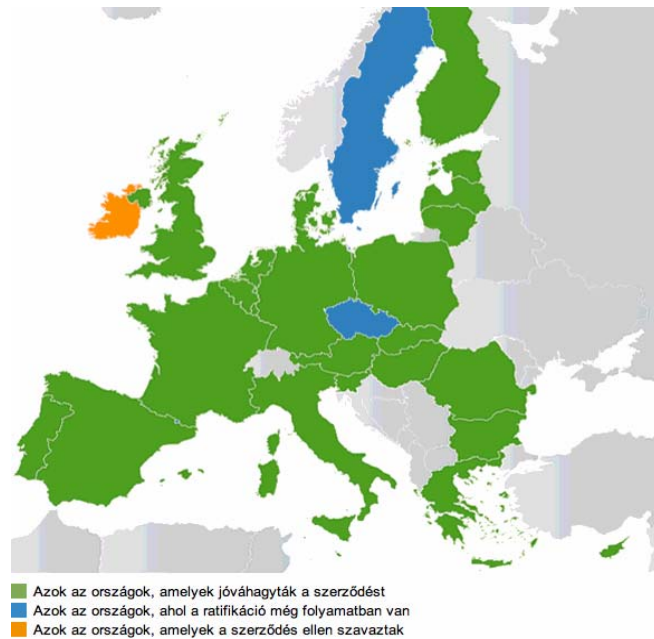
tárgyát illetően. Az információhiányra való hivatkozás mögött az elutasítás másik fő indoka az ír identitás védelme volt (12 százalék). A nemmel szavazók úgy vélték, hogy az elutasítás erősíteni fogja Írország pozícióját a Szerződés esetleges újratárgyalása esetén, valamint így megvédhetik az adórendszerüket és fenntarthatják semleges katonai pozíciójukat (Eurobarometer, 2008). Az elégtelen információn kívül ott szerepelt még elutasító okként a politikusokba vetett alacsony bizalom, az ír semlegesség megőrzése valamint a védelempolitikai kérdések, az európai bizottsági biztosi hely megőrzésének igénye és az ír adórendszer védelme.

Az ír kormánynak el kell ismernie, hogy nem tett meg mindent a kampányban a győzelem érdekében és rá kell világítania az emberek számára arra, hogy a Szerződés nem veszélyforrás, hanem lehetőség Írország számára. Az októberi csúcsra pontos tervekkel kell előjönnie az ír miniszterelnöknek. Jelenleg arra utalnak a jelek, hogy megmenthető a Lisszaboni Szerződés, de ehhez szükség van arra, hogy a választók félelmeit kezeljék. Még ha sikerül is a megegyezés és minden tagállam ratifikálja a Szerződést, akkor is előreláthatólag legkorábban csak 2009 végén, inkább 2010 elején tud életbe lépni a Szerződés.

5. Hogyan tovább?

Az Európai Unió soros elnökeként Nicolas Sarkozyre hárult az a feladat, hogy biztosítsa Barroso elnök felszólításának – és a legtöbb európai ország kívánságának megfelelően – hogy gond nélkül folytatódjék a Szerződés ratifikációja. Az ír népszavazást követően sorrendben, Nagy Britanniában, Cipruson, Hollandiában, Belgiumban, Spanyolországban és Olaszországban is gond nélkül megszavazta a parlament a Lisszaboni Szerződést. Jelenleg (2008. szeptember 1.) az íreken kívül mindössze Csehország és Svédország részéről hiányzik a jóváhagyás.

A Lisszaboni Szerződés ratifikációjának állása

Forrás: Európa Szerver, 2008. szeptember 16.

Sarkozy elnök közvetlenül az ír népszavazás után többször is hangoztatta, hogy feladatának tekinti Brian Cowen ír miniszterelnök meggyőzését arról, hogy 2009 tavaszán írjon ki egy újabb népszavazást a Lisszaboni Szerződésről. Azzal tisztában volt Sarkozy is, hogy mindeközben nyitottnak kell mutatkoznia a francia elnökségnek az írek kérdésfelvetéseire, ugyanis egyrészt nem lehet elszigetelni ezt az országot az EU-n belül, másrészt pedig minél jobban erőlteti álláspontját, annál nagyobb ellenállást válthat ki az írekből. Ezzel párhuzamosan az októberi brüsszeli csúcs előtt a csehekre is nyomást kell gyakorolnia a francia EU-elnökségnek, hogy ratifikálják a reformszerződést. Mert az szinte mindenki számára nyilvánvaló, hogy eltemetni a Lisszaboni Szerződést és vele együtt az Európai Unió reformfolyamatát több mint hét évvel az alkotmányozási processzus kezdete után nem alternatíva. Az alkotmányozási folyamat célja éppen a transzparencia és a demokrácia növelése volt, ezért nem lenne elfogadható, hogy az eddigi eredményeket kidobják az ablakon, a problémák ugyanis ettől még megoldatlanok maradnának.

5.1. A Szerződés újratárgyalása

A Szerződés újratárgyalását valószínűleg az országok túlnyomó többsége elutasítaná. A tárgyalások újraindítása a 2005. május-júniusi állapotokat idézné vissza és

annak ellenére, hogy ez tűnhetne a legkézenfekvőbb megoldásnak, politikailag rendkívül kockázatos és az országok többsége már amúgy is belefáradt a folyamatos alkudozásba. A teljes újratárgyalás magában rejti azt a veszélyt is, hogy teljes kudarcba fullad a Lisszaboni Szerződés, ha egyes tagállamok megváltoztatják álláspontjukat és a már kialakult kompromisszumos egyezségeket is újra akarják tárgyalni (Baldini, 2008). Ez a megoldás tehát inkább a kudarc, mint a sikeres továbblépés lehetőségét rejti magában. Főleg ha az olyan euroszeptikus országokra gondolunk, mint az Egyesült Királyság vagy Csehország. Számukra egy, a jelenlegitől alapvető stratégiájában eltérő szerződés lenne elfogadható és a „több integrációt” mindenképp elutasítanák, míg mások, így Dánia is, a kevesebb integrációra reagálna elutasítólag.

5.2. Tovább a "Nizzai" alapokon

Valóban működésképtelen lenne az Európai Unió, ha a 2003-as Nizzai Szerződés alapján működne tovább? Nyilvánvaló, hogy kezdi kinőni azokat a kereteket az EU, amelyeket a Nizzai Szerződés állított fel, köszönhetően a 2004-es és a 2007-es bővítéseknek. A valódi probléma azonban az, hogy a nizzai alapokon nem lehetséges a további bővítés, új intézményi- és döntéshozatali struktúrára lenne szükség ahhoz, hogy a jelenleg 27 tagú unió tovább bővíthessen. Az Unió a jelenlegi alapokon is továbbműködhet, bár ehhez valószínűleg hiányozni fog a politikai akarat. Hogyan tud akkor eredményesen fellépni nemzetközi szinten az EU, ha még a belső problémáira sem tud megoldást találni? Lehetséges kiegészítéseket fűzni a Nizzai Szerződéshez, de minden egyes ilyen kiegészítés a brüsszeli apparátusok, és tagállamok folyamatosan egyeztetése mellett mehet csak végbe. Lehetséges, hogy kiegészítésként kerüljenek bele a Nizzai Szerződésbe olyan új intézmények, mint az európai diplomáciai testület vagy a kül- és biztonságpolitikai főképviselő. Nincs szükség ehhez feltétlenül egy új szerződésre. Mindössze megfelelő politikai akarat kell (Boudewijn-Emmanouidilis, 2008). Az Európai Tanács mondhatja azt, hogy csak akkor nevezi ki az Európai Bizottság új elnökét, ha azt az Európai Parlament megválasztja. És miért ne lehetne az európai polgári kezdeményezés működőképes attól függetlenül, hogy nincsenek hozzá meg az intézményes keretek. Ez az opció nem megvalósíthatatlan, de feleslegessé tenné az elmúlt 7-8 év erőfeszítéseit, mindazonáltal, ha nem sikerül Írországból ratifikálni a Lisszaboni Szerződést, akkor valószínűleg ez lesz a „B-terv”.

5.3. Megerősített együttműködés

Sokan elképzelhetőnek tartják, hogy a "régi" Európai Unió tovább működne a Nizzai Szerződés jelentette alapokon, míg a mélyebb integráció mellett jobban elkötelezett országok létrehoznának egy erősebb Uniót, egy mag-Európát (*core-Europe*), amely önmagában nyomást jelenthetne a többiek számára a csatlakozásra. Egy ilyen jellegű föderációnak azonban számos problémával is szembesülnie kellene. *Egyrészt* a részvételi oldalt tekintve, még azon országok is, akik mint egy lehetséges mag-Európa tagállamaiként szóba kerülnek, nem szívesen adnák szuverenitásuk további részét nemzetek feletti szintre. Jelenleg sem a német, sem a francia állampolgárok nem látják úgy, hogy az Európai Unió lenne az egyetlen megoldás a nemzeti problémáik kezelésére. *Másrészt* a transzparencia szempontjából is kérdéseket vetne fel a megerősített együttműködés, ugyanis a létrejövő új szervezetnek szüksége lesz új intézményekre és forrásokra is, ami a jelenlegi rendszer duplikációját eredményezné. Az EU eredeti célkitűzései között szerepelt a nagyfokú átláthatóság, amely a mag-Európa létrejöttével már bizonyosan a múlté lenne, nem is beszélve arról, hogy az állampolgárok számára is igen nehezen érthető lenne, miért van szükség ilyesfajta intézményi és pénzügyi megkettőződésre. *Végül* pedig a létrejövő új és a régi unió együttműködésének hogyanjára is választ kellene adni, ugyanis vélhetően két versengő „blokk” alakulna ki. Európa nem lenne egységes(ebb) továbbra sem. Sokkal valószínűbb, hogy a jelenlegi projekt-alapú Európai Unió működik tovább. Nem valószínű egy mag-Európa létrejötte, inkább csak tematikusan szerveződő alkalmi érdekszövetségek várhatók a jövőben is (Hierlemann, 2008).

Inkább egy differenciált Unió létrejötte az, ami valószínű. A Schengeni-övezet és az euró-zóna működése azt igazolja, hogy az ilyen fajta erősebb együttműködésre anélkül van lehetőség, hogy új intézményi struktúrákat kellene kialakítani, amely egy versengő blokk létrejöttéhez vezetne. Ennek a differenciált, funkcionálisan integrált Európának is az lenne a lényege, hogy bármelyik ország, amely csatlakozni kíván, az megteheti. Azaz anélkül tudnának egyes országok szorosabban együttműködni bizonyos politikaterületeken, hogy az Unión belüli megosztottság érzetét keltené maga az EU.

5.4. Lisszaboni Szerződéssel - Írország nélkül

Felmerült olyan elképzelés is, hogy az *igent* mondó 26 ország 2009. januárjától a Lisszaboni Szerződés alapján működne tovább, míg az íreknek bármikor nyitva állna a lehetőség, hogy csatlakozzanak a lisszaboni alapokon működő az Európához. Azonban tekintettel a nemzeti jog adat lehetőségekre, ez a megoldási javaslat nem tartható, ugyanis 27 ország írta alá a szerződést és csak mind a 27 egybehangzó *igen* szavazata mellett léphet az életbe. Emellett ez a megoldás tovább erősítené az állampolgároknak azt a képet az Unióról, hogy a választópolgárok preferenciáitól függetlenül, autonóm módon cselekszik (Open Europe, 2008). Az alkotmányozási folyamat, amelynek eredeti célja az Unió demokratikusabbá és átláthatóbbá tétele volt, ezzel pont az ellenkezőjét érné el és eltűnne a EU demokratikus legitimitásának minden alapja.

5.5. Írország kizárása az Európai Unióból

Az írek mindössze 1 százalékát teszik ki az Európai Unió összlakosságának és tekintetbe véve a 40 százalékos részvételi arányokat elmondhatjuk, hogy az EU népességének mindössze 0,2 százaléka sodorta veszélybe a Lisszaboni Szerződés hatályba lépését. Akár logikus lépésnek is tűnhet tehát, hogy Írországnak ki kellene lépnie az Európai Unióból, vagy ha erre nem hajlandó, akkor ki kellene zárni. Azon túl, hogy jelenleg jogilag nem lehetséges a kilépés vagy a kizárás, az Európai Uniónak mindenképpen el kell vetnie ezt a scénárió, még akkor is, ha az ír *nem* kedvezőtlenül érinti az Uniót. Tiszteletben kell tartani döntésüket, ugyanis milyen demokrácia lenne az, amely csak a megerősítő szavazatot fogadja el? 2005-ben a francia és holland elutasító referendumok után fel sem merül, hogy a két alapító országot ki kellene zárni, mivel hátráltatják az Unió előrelépését. Így Írország esetében is a tárgyalásos módszerhez kell fordulni a radikális megoldások helyett.

Bár a Brookings Institute egyik elemzője szerint Grönland esete precedens arra nézve, hogy anélkül, hogy az alapító szerződések lehetővé tennék az elszakadást, lehetséges az Európai Unióból való kiválás. Grönland ugyanis, miután 1979-ben részleges autonómiát kapott Dániától 1982-ben egy népszavazási döntéssel kivált az Európai Közösségből. Ez mindenesetre a legvalószínűtlenebb forgatókönyv (Bindi, 2008.június 16.).

6. A francia elnökség eredményei

Az elutasított Alkotmányos Szerződésre válaszként megszületett Reform, majd Lisszaboni Szerződés pillanatnyi kudarcra minimálisra csökkentette az országok manőverezési terét. Az Európai Unió soros elnöki tisztségét betöltő Franciaországra, csakúgy mint 2007-ben a németekre komoly terhet ró az alkotmányozási folyamat továbbléte. Fontos, hogy jó diplomataként próbáljon közvetíteni és eredményt elérni, az egyébként markáns kijelentéseiről ismert francia elnök, Nicolas Sarkozy. Az elnökség eddigi tapasztalatai azonban azt mutatják, hogy ez nem minden esetben sikerül neki. Ezt támasztja alá az a kijelentése is, miszerint az „íreknek tartaniuk kell egy második referendumot az Európai Unió Reform Szerződéséről” (European Report, 2008. július 2.). Ez a kijelentés az ír kormányfőt egyébként nem zaklatta fel, nem úgy a *nem* tábor szavazóit, akik súlyos inzultusként élték meg Sarkozy elnök kijelentését.

A francia elnök július 21-én Írországra látogatott, hogy egyeztessen Brian Cowen kormányfővel az elutasítás okairól, és közösen próbáljanak megoldást találni a kialakult helyzetre. Retorikájában azt az álláspontot képviselte és képviseli Franciaország, hogy az íreknek szabadon kell dönteniük az elutasító népszavazási eredmény utáni lépésekről, azonban egyértelműen az újabb népszavazás mellett állt ki Sarkozy, amelyet aztán a látogatás után tagadott (EurActiv, 2008. július 22.). Az európai vezetők egyébként meglehetősen tartózkodnak attól, hogy bármiféle megoldási javaslattal éljenek az írek felé, attól tartva, hogy minden és annak az ellenkezője is előfordulhat a jelenlegi kényes politikai helyzetben, ahol egy olyan ország utasított el egy szerződést, amelynek az állampolgárai alapvetően Európa-pártiak. A Tanács éppen ezért adott az íreknek időt, hogy az október 15-16-i informális csúcsig gondolkodjanak a lehetséges megoldásokon.

7. Megoldás: megismételt referendum

A lehetőségek számbavétele után az látszik kirajzolódni, hogy a legkívánatosabb és legvalószínűbb megoldás az újabb ír népszavazás egy olyan Lisszaboni Szerződésről, amely addig kiegészül néhány olyan új rendelkezéssel, amelyek – mivel nem eredményeznek alapvető változást a Szerződésben -, nem teszik szükségessé a minden országra kiterjedő megismételt ratifikációs eljárást. Megoldásként szolgálhat ebben az esetben, ha egy speciális

nyilatkozatot csatolnak a Szerződéshez, amelyben rögzítik az írek három „vesszőparipájára”, a (1) katonai semlegességre, (2) az abortuszra és a (3) társasági adóra vonatkozó speciális szabályokat. Ennek a megoldásnak az előnye, hogy a nyilatkozat csatolásával maga a Szerződés nem változik, így a többi tagállamban nem válna érvénytelenné a ratifikáció, és nem lenne szükség újratárgyalásra sem. Ezzel tehát megválaszolásra kerülnének a *nemmel* szavazók félelmei és egyben egyértelműsítené lehetne benne a Lisszaboni Szerződés azon rendelkezéseit, amelyek aggodalommal töltik el az íreket (Ricard-Nihoul, 2008).

A Yale és Stanford Egyetem professzorai, Bruce Ackerman és James Fishkin szerint az ír nem jó alkalom arra az Európai Unió számára, hogy végiggondolja a referendumhoz, mint a demokrácia egyik alapvető eszközehez fűzött viszonyát. Úgy vélik, ha egy téma olyan fontosságú, hogy szavazást kell róla tartani, akkor egy sokkal deliberatívabb megközelítést kellene alkalmazni vele kapcsolatban. Ha jövőre újra szavaznak az írek a Lisszaboni Szerződésről, szükség lenne arra, hogy a deliberáció eszközével közelebbről is megismerhessék az írek a Szerződést és tisztába jöjjenek annak valódi tartalmával és jelentőségével. Ackerman és Fishkin azt javasolja, hogy két héttel a következő referendum előtt egy olyan speciális nemzeti napot kellene tartaniuk az íreknek, ahol az emberek szakértők segítségével végigbeszélhetnék a Szerződés kérdéses pontjait és pontos felvilágosítást kaphatnának arról (Fishkin, 2008.06.17.).

A két professzor javaslata mögött több mint harminc hasonló jellegű kutatás áll, amelyekben alkalmazták a "deliberatív szavazás" (*deliberative polling*) eszközét. Ennek lényege, hogy random minta alapján meghívnak embereket, hogy egy hétvége leforgása alatt előadások és szakértők segítségével ismerkedjenek meg az adott témával. A deliberáció előtt és után is megszavaztatják az embereket az adott témáról és az eredmények azt igazolják, hogy miután jobban megismerkedtek a témával, pozitív irányba változott a véleményük és ez mérhető volt a szavazási eredményeken is. Emellett azzal az érzéssel is gazdagodtak az emberek, hogy konstruktívan képesek lesznek hozzászólni a politikai vitákhoz. Egy 1994-es brit deliberatív szavazás eredményei is azt mutatták, hogy szignifikáns változásokat hoz a módszer a megkérdezettek véleményében. A brit esetben a felmérésben kezdetben kisebbségi véleményként megjelenő álláspontot képviselők aránya a kezdeti 45-ről 60 százalékra ment fel. Írország esetében is egy ilyen nemzeti deliberációra lenne szükség Fishkinék szerint, amely alapos előkészületeket igényel, de kivitelezhető. Fontos szerepe lenne abban, hogy megváltoztassa azt az Európai Unióról kialakult általános képet, amely szerint egy „elit-

vezérlés” és nem eléggé demokratikus projekt az EU. A két professzor szerint a hagyományos referendumok mindössze "populista" válaszok a demokrácia deficitként azonosított problémára, az emberek ugyanis nem tudják pontosan, hogy miről is szavaznak, nem ismerik a tartalmat. A fent ismertetett deliberációs módszer erre a problémára kínál megoldást, az állampolgárok informálásán keresztül.

8. Hogyan lehetne jobban csinálni? Érvek az egyhangú ratifikáció ellen

Az Alkotmányos Szerződés kudarcának tapasztalataiból kiindulva az európai állam- és kormányfők igyekeztek elkerülni, hogy a Lisszaboni Szerződést is hasonlóképpen referendum útján kelljen ratifikálni. A 27 tagállam közül egyedül Írországból nem volt erre lehetőség, ott ugyanis az alkotmány kifejezetten rendelkezik a népszavazás szükségességéről. Az elutasítás után a hogyan tovább kérdésre adható lehetséges válaszoknál letettük voksunkat a megismételt referendum mellett, de felmerül a kérdés, hogy mennyire jó koncepció az, hogy csak minden tagállam egybehangzó igen szavazata esetén lehet ratifikálni egy szerződést. Ugyanis minél nagyobb létszámú és heterogénebb az Európai Unió, annál nehezebb lesz konszenzusra jutniuk a tagállamoknak és így egyre nehezebbé válik az előrelépés.

Már az Alkotmányos Szerződés ratifikációja előtt is jelentkeztek azok a figyelmeztető hangok, amelyek felhívták a figyelmet arra, hogy akkor a 25 tagállam jó részében nem lenne tanácsos népszavazásra bocsátani a dokumentumot. Aztán a francia, majd a holland *nem* bebizonyította, hogy ez így is van. A kudarc után a politikusok célja az lett, hogy a már minden tagállam által aláírt (ugyan nem ratifikált) szerződés tartalmát megtartsák, elkerülve ezáltal egy újabb népszavazás szükségességét. A Lisszaboni Szerződés kidolgozásakor tehát a legfőbb cél az volt, hogy megszabadítsák a szöveget az alkotmányos arculatától: az „alkotmány” elnevezéstől, a szimbólumokra vonatkozó rendelkezésektől és a közösségi jog elsőbbségére való utalástól többek között.

Mindezen hibalehetőségek kiküszöbölése után már csak az ír népszavazás maradt, mint egyetlen lehetséges buktató. Természetesen a népszavazás eredményére számos, a Lisszaboni Szerződéstől független tényező is befolyással volt, így például az attól való félelem (amelyet a nem tábor tudatosan erősített is), hogy az Írországból érvényes alacsonyabb társasági adót is érinteni fogja a Szerződés, amellet, hogy az abortusz és a katonai semlegesség kérdéskörébe is beavatkozik.

A korábbi negatív tapasztalatokból kiindulva (1992 - Dánia, 2001- Írország, 2005 - Franciaország és Hollandia) sokan voltak a szavazás ellen, mivel maga a szerződés szövege olyan bonyolult és összetett volt, hogy aligha volt elvárható az állampolgároktól, hogy annak pontos ismeretében menjenek el szavazni. Így, hasonlóan az Európai Parlamenti választások szavazásaihoz, itt sem a feltett kérdéstről, hanem inkább az általános közhangulatról, a kormány népszerűségéről stb. szavaztak az emberek. Szakértők szerint, mivel az európai államok képviselői demokráciák ezért önmagában elhibázott gondolat volt tőlük, hogy a közvetlen demokrácia eszközét helyezték ilyen magaslatokba.

Miért nem megfelelő az egyhangú ratifikáció igénye?

Carlos Closa (2008) tanulmányában négy okot hoz fel az egyhangúság ellen. Az egyik, amire hivatkozva igazolható az egyhangúság igényének hibássága, az éppen az egyhangúságnak alapot adó elv, az egyenjogúság megsértése. Ugyanis minden tagállamban, ahol eddig bármilyen szerződést elutasítottak, arra kérték az állampolgárokat, hogy szavazzanak róla újra. Minden országban, valóban? Igazából nem. A Maastrichti Szerződést elutasító Dániától és a Nizzai Szerződést elutasító írektől is igen, de az Alkotmányos Szerződést elutasító franciáktól és hollandoktól nem kért ilyet senki. Ennek okait most nem vizsgáljuk, de az elmondható, hogy Írország esetében sokan azonnal a második népszavazás mellett voltak. Ha mégsem sikerül, ennek az lehet az oka, hogy az írek "nem nyelik le", hogy nekik még egyszer kell szavazniuk valami olyasmiről, amelyről francia és holland társaiknak nem kellett, de amelyet egyébként évekkorábban ők is elutasítottak (ugyanis a Lisszaboni Szerződés - néhány elemét leszámítva - 95 százalékban megegyezik az Alkotmányos Szerződéssel).

A másik ok meglehetősen gyakorlati: minél nagyobb számú ratifikációra van szükség egy reform életbelépeséhez – tekintetbe véve az egyre növekvő számú Európai Uniót és a belső pluralitást – egyre kisebb a valószínűsége, hogy minden esetben „vétó” nélkül sikerül átnyomni az ügyet. Ez minden reformra érvényes, de természetesen minél jelentősebb a tervezett változás, annál kisebb a megegyezés valószínűsége, legalábbis elviekben. Ennek megfelelően, az olyan megoldások, amelyek minden tagállam igényeihez illeszkedni akarnak (amilyen a Lisszaboni Szerződés is), rendkívül nehézkesen végigvihetőek.

Harmadsorban pedig fel lehet hozni a demokratikusság indokát. Tévesen bár, de sokan úgy vélik, hogy antidemokratikus a gyakorlat, hogy alig párszáz ezer szavazó is dönthet 500 millió ember soráról (Írország esetében mindössze 110.000 emberen múltott a szavazás). De nem is a kisebbség vagy a többség mérete számít hanem az, hogy jelenleg csak úgy érvényes az egyhangúság szabálya, hogy nincs kisebbség. Akár egy *nem* is elég a kudarchoz.

Végül pedig, negyedik érvként felhozható az egyhangúság ellen, a döntés költségeinek externalizálását érintő kérdés azaz, hogy olyan embereket is érint, akik nem vettek részt a döntés meghozatalában. A Maastrichti Szerződésre adott *nem* a legjobb példa erre, ez ugyanis olyan monetáris vihart kavart, amelyet számos európai valuta, így a peseta, a sterling, a líra és a frank leértékelése követett, a dán koronáé viszont nem. Látni kell, hogy a Lisszaboni Szerződésre adott *nem* más országokban is érzékelteti a hatását. Az elsődleges hatás mindenképpen az, hogy el kellett halasztani a Lisszaboni Szerződés ratifikációját és ezáltal az intézményi reformokat.

Mi lesz ezután?

Ha a többi 26 ország igennel szavaz és elfogadja a Lisszaboni Szerződést, akkor Írország több mint kényelmetlen helyzetben lesz. Jelenleg már csak Csehország és Svédország szavazatára vár az Unió az íreken kívül. Még az euroskeptikus britek is ratifikálták a Szerződést. A Lordok Háza néhány nappal az írek után szavazott a Szerződésről és azt mondta, hogy az ír népszavazás eredményétől függetlenül fog dönteni. A csehek alkotmányossági vizsgálatra küldték a szerződést, ezzel is időt nyerve. Bár Csehországban elég sokan vannak nemcsak a Lisszaboni Szerződés, de az európai Unió ellen is nem valószínű, hogy elutasítják a Szerződést (ők lesznek ugyanis a Tanács következő soros elnökei 2009. január 1-től). A holland döntés is szimbolikus jelentőséggel bír, ugyanis ott még sokkal több volt az Alkotmányos Szerződés elutasítása 2005-ben, most viszont, ugyan nem az elsők között, de ratifikálták a szerződést.

9. Konklúzió

Akár 26 igen szavazat ellenére is, az ír nem megbéníthatja az integrációt, főleg ha ezzel újraélednek a *Lisszabon-ellenes* hangok és kihasználják, hogy az elutasít miatt lehet az

íreket okolni. Ez pedig dominó-hatást elindítva teljesen romba döntené a Szerződés sorsát megnyitva ezzel olyan scénáriókat, mint hogy az EU a Nizzai Szerződés alapján működjön tovább, a Lisszaboni Szerződés új rendelkezéseit pedig később ratifikálnák, például a horvát csatlakozási szerződés részeként. A fentebb említett országok közül vannak olyanok, akik megtudnák bénítani a folyamatot és éppen ezért nem szabad azt hinni, hogy a népszavazás kizárásával teljes kontroll nyerhető a folyamat felett.

Összességében elmondható, hogy nem csak íreket érinti a *nem* és az egyhangúság éppen a negyedik érv miatt nem alkalmas a szerződésmódosításra. Az egyhangúság az EU egyik tabu témája és ez teszi még bonyolultabbá annak megváltoztatását. Természetesen nem lehetetlen, a Nizzai Szerződés 48. cikkének megváltoztatásával lehetőség is lenne rá és akkor csak ezt az egy cikket érintené a reform. Ez nem érintené a tagállamok szuverenitását és egy ilyen mini-reform esetén elkerülhető lenne a ratifikáció is.

Az uniós vezetők és szakértők többsége egyetért azzal, hogy új népszavazást kell tartania Írországnak a Lisszaboni Szerződésről. Ezt a véleményt tükrözi az a rövid anyag is, amelyet a *Le Amis du Traite de Lisbonne*, azaz a *Lisszaboni Szerződés barátai* nevű francia tisztviselőkből álló szervezet készített (az anyag címe: *The Solution to the Irish Problem*, magyarul: *Megoldás az ír problémára*). A tanulmány szerint az írek beadják a derekukat az októberi csúcson és 2009. őszén hajlandóak lesznek új népszavazást tartani, ha garantálják Írország számára, hogy nem veszíti el helyét az Európai Bizottságban, valamint hogy a semlegességükkel, az abortusszal, és a társasági adóval kapcsolatos nyilatkozatot csatolnak a szerződéshez, amely garantálja számukra, hogy a Lisszaboni Szerződés nem hoz ezeken a területeken számukra kedvezőtlen eredményeket (Telegraph, 2008. szeptember 10.). Ezek után 2009. őszén lehetne tartani egy második referendumot, amelyet szinte minden európai vezető preferál. Írország egyébként szinte folyamatos nyomás alatt van mind Franciaország, mind Németország részéről a referendum megismétlését illetően. Az Európai Parlament elnöke, Hans-Gert Pöttering is az ír referendum mielőbbi újrázása mellett van, ugyanis attól tart, hogy a jövő júniusi európai parlamenti választások átmennek a népszerűtlen Lisszaboni Szerződésről szóló összeurópai népszavazásba. Az írek kiállnak amellett, hogy még nem döntöttek, még minden opció az asztalon van. Az Európai Bizottság mandátuma jövő októberben jár le, nagyjából akkor amikor a szakértők szerint ki lehetne írni az új referendumot a Lisszaboni Szerződésről, emiatt mérlegelik annak lehetőségét, hogy a

jelenlegi Bizottság terminusát megnyújtják 2010. elejéig, hogy a már érvényben lévő Lisszaboni Szerződés szerint kerüljön utána kinevezésre az új Bizottság.

Jean-Claude Junkcer luxemburgi miniszterelnök az egyetlen az Európai állam- és kormányfők között, aki hangot adott annak a véleményének, miszerint a Lisszaboni Szerződés várhatóan nem lép hatályba 2010 előtt. Ahhoz ugyanis, hogy még az európai parlamenti választások előtt hatályba léphessen, legkésőbb 2009. februárig szavazniuk kellene róla az íreknek, aminek lássuk be, kicsi az esélye. Azért is nem javasolja az következő hónapokban megtartani a referendumot, mert az amerikai másodlagos jelzálogpiaci válságból kinőtt általános gazdasági válság miatt szinte minden európai kormány népszerűsége csökkent és egy általánosan alacsony bizalmi szint mellett szavazást kiírni, biztos vereséghez vezetne. Nicolas Sarkozy francia elnök, egyben az európai unió soros elnöke ismételt látogatást tervez Dublinba december elején, hogy az októberi csúcs után már konkrétumokról tudjon tárgyalni az ír miniszterelnökkel a Lisszaboni Szerződés kapcsán. Azaz jelenleg, 2008. szeptember közepén úgy fest, hogy ha az írek engednek az egyértelmű európai nyomásnak, akkor lesz új referendum Írországban a Lisszaboni Szerződésről, de várhatóan 2009. nyaránál nem előbb. Ez viszont felveti azt a problémát, amit a *nemmel* szavazó írek is kifogásolnak, hogy ezáltal egyszerűen figyelmen kívül hagyták az ő akaratukat.

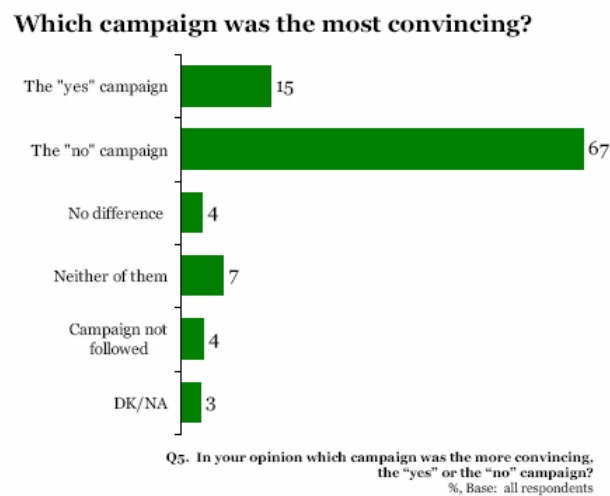
Az ír kormány szeptember 10-én hozta nyilvánosságra annak a közvélemény-kutatásnak az eredményét, amelyet az ő megbízására készített egy kormányközeli ír közvélemény-kutató cég, a Millward Brown IMS készített (Ministry of Foreign Affairs of Ireland, 2008. szeptember 10.). Érdekes, hogy bár főbb megállapításaiban megegyezik az Eurobarometer felméréssel, a százalékos arányokat tekintve vannak eltérések az eredmények között, de az elutasítás fő okaként ők is az információhiányt azonosították. Az emberek 42 százaléka mondta azt, hogy azért szavazott *nemmel*, mert nem értette, miről szól a szerződés. A felmérés arra is figyelmeztetett, hogy egy változatlan szövegről megismételt szavazás valószínűleg az előzőnél csúnyább kudarccal végződne, mivel azt éreznék az írek, hogy nem tartották tiszteletben az akaratukat. Egy augusztusi, tehát viszonylag friss közvélemény-kutatás szerint az írek 71 százaléka ellenzi a megismételt népszavazást, és a megkérdezettek 62 százaléka voksolna *nemmel*. Szükség tehát a van vitára, hogy megismerhessék az emberek a Szerződést, és kellenek a változtatások, így a nyilatkozat és garancia arra, hogy a Lisszaboni

Szerződés nem fogja sérteni a már említett négy ír „szent tehenet”, de várhatóan már nem lép életbe a Szerződés a 2009-es európai parlamenti választások előtt².

² A kézirat lezárása után, 2008. október 15-16-án tartotta ülését Brüsszelben az Európai Tanács, amelynek korábban tervezett napirendjét felülírta a gazdasági válság, a Lisszaboni Szerződés kérdése így némiképp háttérbe szorult. Az európai állam- és kormányfők meghallgatták Brian Cowen ír kormányfő elemzését a június 12-i népszavazás után kialakult helyzetről és abban maradtak, hogy a decemberi EU-csúcson visszatérnek a kérdésre.

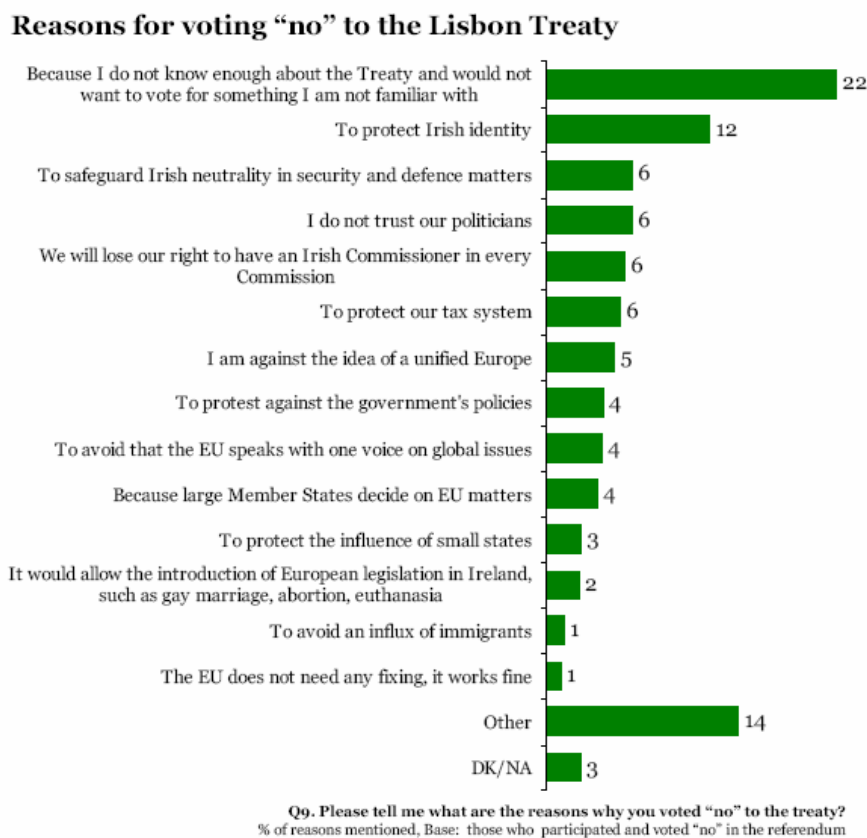
Mellékletek

1. diagram – Melyik kampány volt a meggyőzőbb?

Forrás: Eurobarometer, Post-Referendum survey in Ireland, Analytical Report, p.13

2. diagram – A Lisszaboni Szerződésre adott nem szavazat okai

Forrás: Eurobarometer, Post-Referendum survey in Ireland, Analytical Report, p.19

De imprudentia et iure publico

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
II. évfolyam, 2008/4. szám

Irodalomjegyzék

- BALDINI, Gianfranco (2008): The Irish "no" and Plan X. EuropressResearch
<http://www.europressresearch.eu/upload/pdf/Focus%20giugno%20I%20ENG.pdf>
 (letöltve: 2008. szeptember 5.)
- BINDI, Federiga (2008. június 16.): Ireland's rejection of the Lisbon Treaty. The Brookings Institution.
http://www.brookings.edu/opinions/2008/0616_lisbon_treaty_bindi.aspx (letöltve: 2008. augusztus 31.)
- BOUDEWIJN, Rob; EMMANOUIDILIS, Janis A. (2008): How to proceed after the Irish "no". Clingendael Commentary
http://www.clingendael.nl/publications/2008/20080709_clingendael_commentary_005.pdf (letöltve: 2008. szeptember 6.)
- CHARI, Raj (2008): ¿Por qué rechazaron los irlandeses el Tratado de Lisboa? Un análisis de los resultados del referéndum (ARI)
http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano/contenido?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/Elcano_es/Zonas_es/Europa/ARI69-2008 (letöltve: 2008. szeptember 10.)
- CLOSA, Carlos (2008): Tras Irlanda: referéndum y unanimidad (ARI)
http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano/contenido?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/Elcano_es/Zonas_es/Europa/ARI62-2008 (letöltve: 2008. szeptember 10.)
- EurActiv (2008. július 22.): Sarkozy denies asking for second Irish vote
<http://euractiv.com/en/future-eu/sarkozy-denies-asking-second-irish-vote/article-174393> (letöltve: 2008. augusztus 29.)
- EUROPEAN Report (2008. július 2.): Treaty of Lisbon: Ireland's No shakes up institutional priorities.
 European Information Service. (letöltve: 2008. szeptember 1.)
- FISHKIN, James (2008. június 17.): A better way with referendums. Financial Times
<http://www.ft.com/cms/s/0/2e27cb88-3c63-11dd-b958-0000779fd2ac.html> (letöltve: 2008. augusztus.19)
- HIERLEMANN, Dominik (2008): Irish vote, Europe's future: Four options after the 'no'. Bertelsmann Stiftung

- http://www.bertelsmann-stiftung.de/cps/rde/xber/SID-0A000F0A-694515A5/bst/xcms_bst_dms_24757_24758_2.pdf (letöltve: 2008. augusztus 21.)
- MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF IRELAND (2008. szeptember 10): Post Lisbon Treaty Referendum Research Findings September 2008
<http://foreignaffairs.gov.ie/uploads/documents/Publications/Post%20Lisbon%20Treaty%20Referendum%20Research%20Findings/final%20-%20post%20lisbon%20treaty%20referendum%20research%20findings.pdf> (letöltve: 2008. szeptember 11.)
- NIELSEN, André (2008): Member states must enact Lisbon Treaty: Ireland must step out of EU into EFTA. Oxford Council on Good Governance.
<http://www.oxfordgovernance.org/fileadmin/Publications/GR005.pdf> (letöltve: 2008. szeptember 1.)
- OPEN Europe (2008): Background briefing: The Lisbon Treaty and Ireland.
<http://www.openeurope.org.uk/research/irelandbriefing.pdf> (letöltve: 2008. szeptember 10.)
- RICARD—NIHOUL, Gaëtane (2008): The French Presidency of the EU Council: a big boat in stormy weather. Notre Europe.
http://www.notre-europe.eu/uploads/tx_publication/Article-SocialEuropeJournal-GRicard-Nihoul.pdf (letöltve: 2008. augusztus 25.)
- EUROBAROMETER (2008): Post referendum survey in Ireland
http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_245_en.pdf (letöltve: 2008. szeptember 10.)
- TELEGRAPH (2008. szeptember 10.): EU officials expect Ireland to hold second Lisbon Treaty referendum
<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/ireland/2778154/EU-officials-expect-Ireland-to-hold-second-Lisbon-Treaty-referendum.html> (letöltve: 2008. szeptember 11.)
- THE ECONOMIST (2008. szeptember 10.): Why Ireland voted no
http://www.economist.com/blogs/certainideasofeurope/2008/09/why_ireland_voted_no.cfm (letöltve: 2008. szeptember 11.)

Révész Béla tudományos munkatárs,
Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Politológiai Tanszék

Nagy Imre tamizdat¹

1.

A Nagy Imre-per 1958. június 9-én (újra)kezdett tárgyalásán egy kevésbé lényegesnek látszó, ám mégis vissza-visszatérő mozzanat is jelezte, hogy a BHÖ. 1. pont szerint „az államrend megdöntésére irányuló szervezkedés, illetve mozgalom” tényállás megvalósítására vonatkozó jogi és ténybeli bizonyítékokat mennyire differenciálatlanul és esetlegesen kívánta felhasználni prekoncepcionált ítélete igazolására Vida Ferenc, a Legfelsőbb Bíróság Népbírószági Tanácsának elnöke. Maga a történet önmagában akár jelentéktelen is maradhatott volna, ha Vida Ferenc nem éppen annak bizonyítására kívánta volna felhasználni, hogy Nagy Imre az államellenes szervezkedéshez csatlakozva „maga és társainak kollektív tevékenysége folytán lépésről-lépésre egyre mélyebben merül el a fertőben”. Az ítélet is visszatért arra a kriminalizált helyzetre, hogy Nagy Imre korábbi „elmefuttatásai” egy részét – amelyekben a „a ténylegesen elkövetett hibákat eltúlozta”, „az MDP vezető szerveiben történeteket pletykaszerűen szellőztette” továbbá „egyenlőségi jelet tett a támadó jellegű imperialista tömb-politika és ellensúlyozására létrejött védelmi szövetség között” – az angol követség egyik munkatársával kijuttatták nyugatra, amit azután „ez a hazaáruló banda több tízezer példányban kinyomtatott, illegálisan be akarták juttatni Magyarországra is, mint a Szovjetunió és Magyarország elleni rágalomhadjárat egyik leghatásosabb fegyverét”².

Az iratok kicsempészésének kérdése a vizsgálati eljárás során is előtérbe került, amelyekről Nagy Imre már akkor úgy nyilatkozott, hogy senkinek megbízást nem adott arra,

¹ A tamizdat olyan külföldön megjelent publikáció, amelynek hazai terjesztését tiltották, mégis gyakran bekerült a kommunista országokba, így Magyarországra is. Haraszti Miklós: Civil kurázsítól civil társadalomig. A magyar szamizdat két évtizede. In: Szamizdat. Alternatív kultúrák Kelet- és Közép-Európában 1956-1989. Stencil Kiadó – Európai Kulturális Alapítvány, Bp., 2004. 74. o.

² Nagy Imre és társai bírósági iratok. Ítélet Nagy Imre és társai ügyében. 56. o. TB. NB. 003/1958-18. sz. ABTL V-150.000/73.

hogy kijuttassa külföldre tanulmányait és erről nem is volt tudomása.³ A bírósági tárgyalás harmadik napján, június 11-én, szerda délelőtt tanúként meghallgatott Regéczy-Nagy Lászlót⁴ azonban szinte kizárólag az említett iratokkal kapcsolatosan faggatta a bíróság. Vallomásában Regéczy elmondta: „1957. február elején Göncz Árpád⁵ barátom azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy kérdezzem meg Coope⁶ követségi titkárt, hogy hajlandó lenne-e Nagy Imre politikai hagyatékát kijuttatni külföldre. Erre azért van szükség, mert Nagy Imre hagyatékát őrző elvtárs külföldre akar távozni, de-nincs kapcsolata a kinti emigráns szervezetekkel. Coope-pal én ezt közöltem, aki azt mondta nekem, hogy közvetlenül az emigráns szervezetekhez ő ezt nem juttathatja el, de felsőbb hatóságainak hajlandó átadni az anyagot.

A választ elvittem Göncz Árpádnak, aki hajlandó volt Coope feltételeit elfogadni. A Statisztikai Hivatal háta mögött egy kis utcában találkoztam Göncz Árpáddal. Én a követség kocsiján mentem oda. Átadott egy papírcsomagot, melynek tartalmáról akkor nem volt módomban meggyőződni. Én ezt az anyagot elvittem a Tánecsics Mihály u. 3. sz. alá. Ott láttam, hogy az anyag tartalmaz negyedíves papírokon kb. 300 gépelt oldalt.

Az első lap aljára Nagy Imre neve volt gépelve. Láttam néhány fejezet-címet is. Ilyen volt a NEP-korszak sajátosságai, 1953. júniusi politika, a szocialista újratermelés kérdései.”⁷

³ Nagy Imre és társai. Vizsgálati dosszié. MOL XX-5-h. 12. d. 3. k.

⁴ Regéczy-Nagy László ekkor már egy éve, 1957. júniusától letartóztatásban volt. Korábban – közel egy évtizedig – az angol követség gépkocsivezetőjeként dolgozott. A Bibó István-perben 1958. augusztus 2-án hozott ítéletben 15 év szabadságvesztésre ítélték.

⁵ Göncz Árpád 1956. november 4. után részt vett a Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom által az indiai nagykövetnek készített memorandumok összeállításában és átadásában. 1957 februárjában segítséget nyújtott Nagy Imre kéziratának külföldre juttatásában. 1957 májusában letartóztatták. Zárt tárgyaláson a Bibó István és társai-perben a Legfelsőbb Bíróság 1958. augusztus 2-án életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte.

⁶ Helyesen Cope. 1956-ban az angol követség kultúrattaséja volt.

⁷ Nagy Imre és társai. Bírósági iratok. A június 9-15-i tárgyalások jegyzőkönyve magnetofonszalagról leírva. MOL XX-5-h. 27. d. 3. dosszié, 35. o.

A titoktartás, az igazmondás kötelességére, valamint arra történt figyelmeztetés után, hogy önmagát nem köteles vallomása során büncselekménnyel terhelni, vallja:

1957. február elején Göncz Árpád barátom azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy kérdezzem meg Coope követségi titkárt, hogy hajlandó lenne-e Nagy Imre politikai hagyatékát kijuttatni külföldre. Erre azért van szükség, mert Nagy Imre hagyatékát őrző elvtárs külföldre akar távozni, de nincs kapcsolata a kinti emigráns szervezetekkel.

Coope-pal én ezt közöltem, aki azt mondta nekem, hogy közvetlenül az emigráns szervezetekhez ő ezt nem juttathatja el, de felsőbb hatóságainak hajlandó átadni az anyagot. A választ elvittem Göncz Árpádnak, aki hajlandó volt Coope feltételeit elfogadni.

A Statisztikai Hivatal háta mögött egy kis utcában találkoztam Göncz Árpáddal. En a követség kocsiján mentem oda. Átadott egy papírcsomagot, melynek tartalmáról akkor nem volt módomban meggyőződni. En ezt az anyagot elvittem a Táncsics Mihály u. 3. sz. alá. Ott láttam, hogy az anyag tartalmaz negyvedes papírokon kb. 300 gépelt oldalt. Az első lap aljára Nagy Imre neve volt gépelve. Láttam néhány fejezet-címet is. Ilyen volt a Nep.korszak sajtóságai, 1953. júniusi politika, a szocialista ujratermelés kérdései, Láttam még egy kis levelet is, de ez nem volt a kezembé. Láttam egy piros tetejű bróssurát is, melynek címe az volt: "A kommunizmus gyermekbetegsége."

Elnök: Felmutat tanúnak egy bróssurát.

Tanu: Nem ez volt a boríték, az piros volt. Májusban közölték velem Gönczi, hogy a kézirat őrzőjét Kardos Lászlót letartóztatták.

Elnök: Felmutatja a nyomozati iratoknál elfekvő külföldön kinyomtatott Nagy Imre műveit tartalmazó kiadványokat, i. r. Nagy Imre műveivel.

I. r. Nagy Imre vádlott észrevétele: A vizsgálat során közölték velem, hogy idegen nyelven is megjelent a művem. A felmutatott anyag tartalma az én írásom. Az egyes fejezetekben, a sorrendben vannak differenciák, de az anyag érdemben az én írásom. Ezeket az MDP. Központi Vezetősége részére irtam. 1955-ös márciusi határozatot követő időben irtam az anyagot a Központi Vezetőség tudtával. Szeptemberben, vagy októberben lettem kész vele. Az anyagot benyújtottam a Központi Vezetőséghez, utána kizártak a pártból. Arról nem volt tudomásom, hogy ez kikérült külföldre. Senkinek megbízást nem adtam arra, hogy juttassa ki. Az anyag elvi elméleti párt álláspontok tisztázása, elemzése a velem szemben felvetett bírálatoknak. A tartalma olyan, amellyel a Központi Vezetőség számos tagja egyetértett, Kádár János is. Nem érzem a felelősségemet abban, hogy külföldre került. Ezért a felelősséget nem is vállalom. A tartalma bűnper tárgyát nem képezheti.

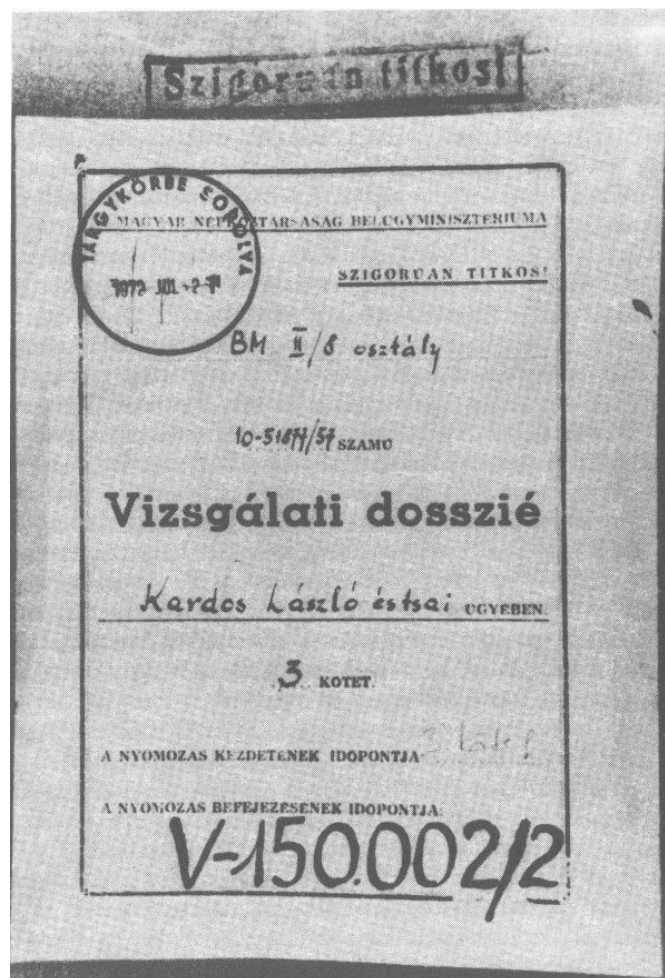
Elnök: Regéczy Nagy László tanu kihallgatását befejezettnek nyilvánítja.

Regőczy vallomásában nem került szóba Kardos László⁸ neve, pedig a sokszereplős történet igazi jelentősége az ő és öt másik társának⁹ perében teljesedett ki, amelynek – már Nagy Imréék halálos ítéletének végrehajtását követően – fő vádpontja éppen Nagy Imre iratainak külföldre juttatása volt. Az 1958. július 5-én keltezett vádirat szerint „Kardos Lászlót, amikor a politikai helyzet értékelése közben arra az álláspontra jutottak – tekintettel arra, hogy egy Nagy Imre per várható, éppen Nagy Imre érdekében – nyilvánosságra kellene hozni Nagy Imre politikai nézeteit, kéziratait a külföldre való kijuttatása és kinyomtatása útján. A szóban forgó kézirat külföldre való kijuttatása végett Kardos László felvette a kapcsolatot dr. Göncz Árpáddal, aki a kijuttatásra vonatkozóan pozitív választ adott. Ezt

⁸ A korábbi NÉKOSZ-vezető Kardos László a forradalom idején tagja lett a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának. Nagy Imre iratainak külföldre juttatásáért életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.

⁹ A Kardos-per II-VI. rendű vádlottai: Márkus István, Herpai Sándor, Józsa Péter. Kemény István, Újhegyi Gyula voltak.

közölte Kardos László Újhegyi Gyulával¹⁰, majd összeállították a kéziratokat közzétéve az »Erkölcs és etika«, valamint a »Nemzetközi kapcsolatok öt alapelvét«. Megírták a bevezető szöveget, amelyet zömmel Újhegyi Gyula fogalmazott, továbbá a kiadással kapcsolatos egyéb technikai, általuk szükségesnek tartott feltételeket rögzítették. Ezután Kardos László az anyagot a »Miniatur« eszpresszóban az aktatáskák kicserélésén keresztül átadta dr. Göncz Árpádnak, aki azt az angol követség egyik tisztviselője kapcsán külföldre, a Strassburgban székelő »Magyar Forradalmi Tanács«¹¹ részére juttatták el, ahol tudomásunk szerint több nyelven kinyomtatták, köztük magyar nyelven is, s Magyarországra több száz példányt küldtek illegális úton, hamisított fedőlappal.»¹²

¹⁰ Újhegyi Gyula 1956-ban a Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. Kardos László perének hatodrendű vádlottjaként három évi szabadságvesztésre ítélték.

¹¹ A magyar politikai emigráció által létrehozott Magyar Forradalmi Tanács 1957. január elején Strasbourgban tartotta meg alakuló konferenciáját.

¹² Vádirat Kardos László és társai ellen a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés és más bűntettek miatt. Legfőbb Ügyész 1958. Bfl. 60. 103. sz. ABTL V-150.002/2. Közli: Pogány Mária (szerk.) Kardos László börtönírásai 1957-1963. Gondolat, 1992. 99-108. o.

Az említett „bevezető szöveg”, mint „Előzetes megjegyzés” került Nagy Imre dolgozatai elé és pontosan tükrözi a tanulmányok keletkezésének körülményeit: : „Ezt a könyvet Nagy Imre írta, aki 1953 nyaratól 1955 tavaszáig és 1956. október 24-től 1956. november 12-ig Magyarország miniszterelnöke volt. A kéziratot a szerző 1955 nyarán kezdte el írni és 1956 tavaszán fejezte be. Az anyag végleges formát 1956 nyarán öltött. A munka megírásával az volt a szerző célja, hogy kifejtse politikai nézeteit a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége előtt – főleg azokkal a vádakkal szemben, amelyeket az első miniszterelnöksége alatti ténykedése és megnyilatkozásai miatt ellene emeltek. A kéziratot 1956 augusztusában a szerző avval a megjegyzéssel adta át nekem, hogy sürgősen tegyem meg észrevételeimet, mert rövid időn belül be akarja nyújtani a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének. Az ismeretes események miatt erre nem kerülhetett sor és a kézirat nálam maradt. Mivel azonban nagy Imrével szemben újabban – a második miniszterelnöksége idején kifejtett működésével kapcsolatban – a legkülönbébb vélemények és vádak hangoznak el, úgy vélem, hasznos szolgálatot teszek a magyar népnek, ha a hazai és a nemzetközi közvélemény helyes tájékoztatása céljából a nyilvánosság elé bocsátom Nagy Imre művét, amelyből a szerző tényleges politikai nézeteit az olvasó világosabban megismerheti. A kinyomtatott szöveg teljes egészében Nagy Imre írása; semmit nem adtam hozzá, semmit nem hagytam ki belőle. A műben előforduló események, hivatkozások és határozatok könnyebb megértésére kronológiát állítottam össze, amit a könyv végén talál az olvasó. A kiadás rendkívüli körülményei és nehézségei miatt maradt a kelleténél több sajtóhiba a könyvben.

1957. március 15-én. A kézirat megőrzője.”

Ezt a könyvet Nagy Imre írta, aki 1953 nyaratól 1955 tavaszáig és 1956 október 24-től 1956 november 12-ig Magyarország miniszterelnöke volt. A kéziratot a szerző 1955 nyarán kezdte írni és 1956 tavaszán fejezte be. Az anyag végleges formát 1956 nyarán öltött. A munka megírásával az volt a szerző szándéka, hogy kifejtse politikai nézeteit a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége előtt—főleg azokkal a vádakkal szemben, amelyeket az első miniszterelnöksége alatti ténykedései és megnyilatkozásai miatt ellene emeltek.

A kéziratot 1956 augusztusában a szerző avval a megjegyzéssel adta át nekem, hogy sürgősen tegyem meg észrevételeimet, mert rövid időn belül be akarja nyújtani a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének. Az ismeretes események miatt erre nem kerülhetett sor és a kézirat nálam maradt.

Mivel azonban Nagy Imrével szemben újabban—a második miniszterelnöksége idejében kifejtett működésével kapcsolatban—a legkülönbébb vélemények és vádak hangoznak el, úgy vélem hasznos szolgálatot teszek a magyar népnek, ha a hazai és a nemzetközi közvélemény helyes tájékoztatása céljából a nyilvánosság elé bocsátom Nagy Imre művét, amelyből a szerző tényleges politikai nézeteit az olvasó világosan megismerheti.

A kinyomtatott szöveg teljes egészében Nagy Imre írása; semmit nem adtam hozzá, semmit nem hagytam ki belőle. A műben előforduló események, hivatkozások és határozatok könnyebb megértésére kronológiát állítottam össze, amit a könyv végén talál meg az olvasó.

A kiadás rendkívüli körülményei és nehézségei miatt maradt a kelleténél több sajtóhiba a könyvben.

1957 március 15.én.

A kézirat megőrzője.

Súlyosbította Kardos László helyzetét, hogy a vádiratban foglaltak nem túloztak, annak állításait kezdettől fogva bátran és öntudatosan magára vállalta: „Nagy Imre kéziratával én egyetértettem. Egyetértettem Nagy Imrével, mert egy rendes, becsületes embernek tartom. Előrelátható, hogy Nagy Imrét és társait előbb-utóbb bíróság elé akarják állítani. Politikus ember vagyok, a sajtó hangja és a közhangulat az októberi események miatt a Nagy Imre-féle pártellenzékot teszi felelőssé. Ebből nyilvánvaló, hogy előbb-utóbb sor fog kerülni a felelősségrevonásra. Elhatároztam, hogy tudják meg az igazságot pro és kontra. Nagy Imre kéziratát – amely Rákosi, az akkori KV és Politikai Bizottság támadásaival szemben védekezik – elhatároztam, hogy kiküldöm, ezzel kontrakarírozhatom az esetleges Nagy Imre-féle pert, mert ennyivel tartozom Nagy Imrének.”¹³

Göncz Árpád is Kardos László kezdeményező szerepére emlékezett vissza: „Kardos azzal keresett meg, hogy van Nagy Imrének egy anyaga, amit azért kéne külföldre kijuttatnunk, hogy – ha Nagy Imrét bíróság elé állítják – bizonyítani lehessen, hogy Nagy Imre igenis kommunista volt. Megkerestem Regéczy-Nagy László barátomat, ő volt a mi ügyünkben a harmadrendű vádlott, és az ő lakásán találkoztam Cope-pal. Regéczy Laci páncélos hadapródként került ki a frontra annak idején, Nagyváradon volt, utána az angol követségen szolgált Cope sofőrjeként. Cope vállalta is, hogy kijuttatja a dokumentumot. Akkor már követtek bennünket – ez kiderült a tárgyaláson –, mégis úgy szervezték meg a kéziratnak a kivitelét, hogy az szinte detektívregénybe illett. Én március 14-én kaptam meg az iratokat Kardos Lacitól a »Miniatűr« eszpresszóban, aki aktatáskával hozta, a táskát letette és otthagya, majd fogta az enyémet, és továbbment. Én ott maradtam. Az aktatáskát utána percre pontosan kellett átadnom egy ilyen és ilyen utca közepén, a nem tudom hányas számú ház előtt, mentében egy kocsinak. A kocsi rendben meg is jelent, egy fogadásról jött, amelyet az egyik angol tisztviselőnél tartottak, és az egyik sörösüveg helyét üresen hagyták, hogy oda tehessék be az írást. Az ki is jutott, és a kérésnek megfelelően megjelent »A kommunizmus gyermekbetegsége« című Marxizmus füzetek keretében. Nekem először a tárgyalásomon volt a kezemben, megcsönkített példányban, aztán Amerikában láttam az eredetit.”¹⁴

¹³ Kardos László 1957. május 16-i kihallgatási jegyzőkönyve. ABTL V. 150.002-a. Közli: Pogány Mária i. m. 115. o.

¹⁴ Göncz Árpád: „Az eszmék felezési ideje”. Interjú a Magántörténelem- 1956 és a Kádár-korszak című tartalomszolgáltatásban. Az eredeti interjút Hegedüs B. András készítette 1985-1990-ben. http://server2001.rev.hu/oha/index_hu.html

A "Miniatür" presszó

Bp. II. ker. Buday László utca és Rózsahegy utca sarok

Tény, hogy Nyugaton valóban titkos dokumentumként kezelték, illetve jelentették meg Nagy Imre írásait és a sajtó ezen értékelését használta fel a per során Vida Ferenc az eset aránytalan eltúlzására és veszélyének felnagyítására. Az ekkor Londonban megjelenő Irodalmi Újság például különkiadást szentelt a Nagy Imre „1956-os titkos memoranduma” megjelenése hírének¹⁵. Részleteket közölt az anyagból, melyet az alábbi bevezető megjegyzésekkel ajánlott: „(...) A huszonnégy fejezetre oszló, több mint háromszáz gépelt oldalas kézirat egyik példánya megmenekült a megsemmisítéstől. Ezekben a hetekben Magyarországon és a nagyvilágon magyarul és idegen nyelveken nyomtatásban lesz olvasható a titkos memorandum. Az anyag egy része teljesen új megvilágításba helyez egyes világeseményeket, a másik része történelmi dokumentum az októberi forradalmat megelőző korszakból. Az okmányközlés – főleg, ha ilyen jelentőségű okmányról van szó – sok legendát, hazugságot, illúziót és rágalmat tép szét.”

1957. júliusában az Irodalmi Újságnál – és természetesen máshol sem – nem tudhatták, hogy Nagy Imrét három hónappal korábban, 1957. április 14-én Snagovban letartóztatták, és Budapestre szállították. Ráadásul az Irodalmi Újság közlése Nagy Imre visszafogott stílusát¹⁶ – a nyugati sajtóban megszokott módon – saját alcímekkel „bulvárosította”. Így kaphatott a „A magyar közélet időszerű erkölcsi-etikai kérdéseiről” című írás a lapban olyan, Nagy Imre nyelvezetétől teljesen idegen alcímeket, mint „Rákosi gyilkos

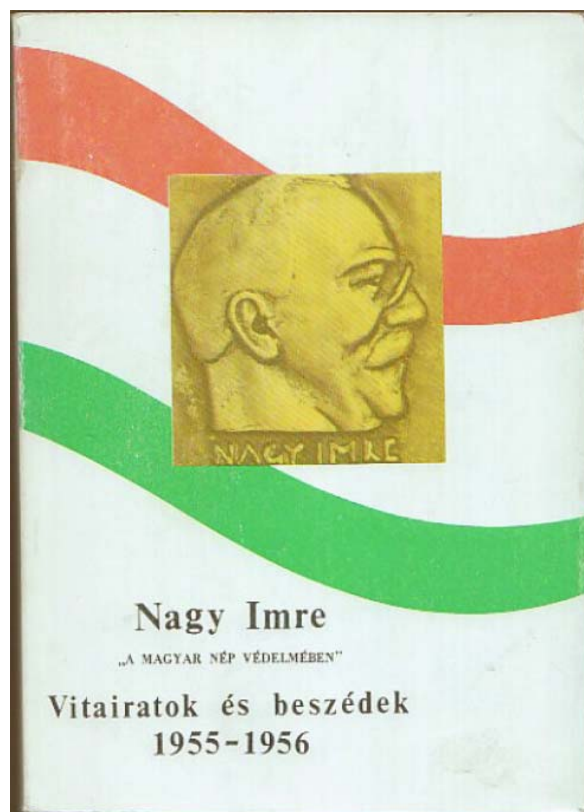
¹⁵ Nagy Imre: „A magyar nép védelmében”. Részletek Nagy Imre 1956-os titkos memorandumából. Irodalmi Újság, 1957. július 15. Különkiadás, 1-2. o.

¹⁶ „Nagy Imre 1955-ben írt sokrészes vitairata (utóbb a 'A magyar nép védelmében' címmel jelent meg Nyugaton) (...) egyszerre világítja meg és burkolja homályba első miniszterelnökségének alapelveit. Mint vádakra felelő vitairat *aggályosan ügyelt a nyelvi és fogalmi rendszer minuciózus tiszteletben tartására.*” (kiemelés – r. b.) Rainer M. János: Nagy Imre és a szovjet kommunizmus Beszélő, 1996, 4. sz. 7. o.

bonapartizmusa”, vagy „Az erkölcsi fertő mindent elönt”. Az írások nyugati nyilvánossága mindenestre gyorsan az ellene folyó vizsgálati eljárás fontos elemévé váltak. De miként érinthette „A magyar nép védelmében” kiadvány nyugati népszerűsége a hazai „nyilvánosságot”?

2.

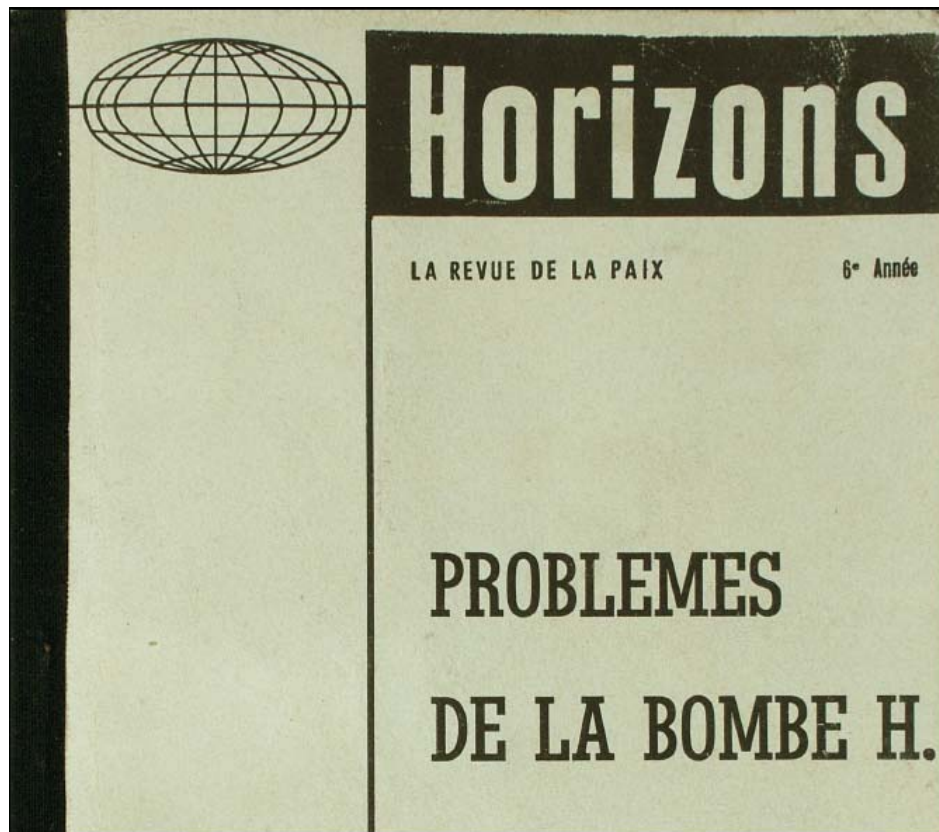
Ma az olvasó Nagy Imre: A magyar nép védelmében című tanulmánykötetét leginkább a Párizsi Magyar Füzetek 1984-es kiadásából ismerheti¹⁷.

Ritkaságként időnként felbukkan a „Forradalmi Tanács” által Franciaországban publikált első, 1957-es, eredeti kiadás is, igaz, hogy ennek szinte egy időben több változata is megjelent. (A tárgyaláson Vida Ferenc nem mulasztotta el ezt terhelőleg megemlíteni, és öt

¹⁷ Nagy Imre: A magyar nép védelmében. Vitairatok és beszédek, 1955–1956. Adalékok az újabkori magyar történelemhez Magyar Füzetek, Párizs. 265. o.

különböző borítójú kiadványt is felmutatott.¹⁸⁾ Az OSZK katalógusa az egyik példányhoz például megjegyzéséként hozzáteszi: „Álcázó borítócím: Togliatti, Palmiro: La via italiana al socialismo”, a másikhöz pedig azt, hogy „Álcázó borítócím: Problemes de la bombe H.” Mondhatni, amilyen kalandos úton hagyta el a könyv kézirata Magyarországot, hasonlóan fortélyos módon juthatott vissza néhány hónappal később – immár könyv alakjában.¹⁹⁾

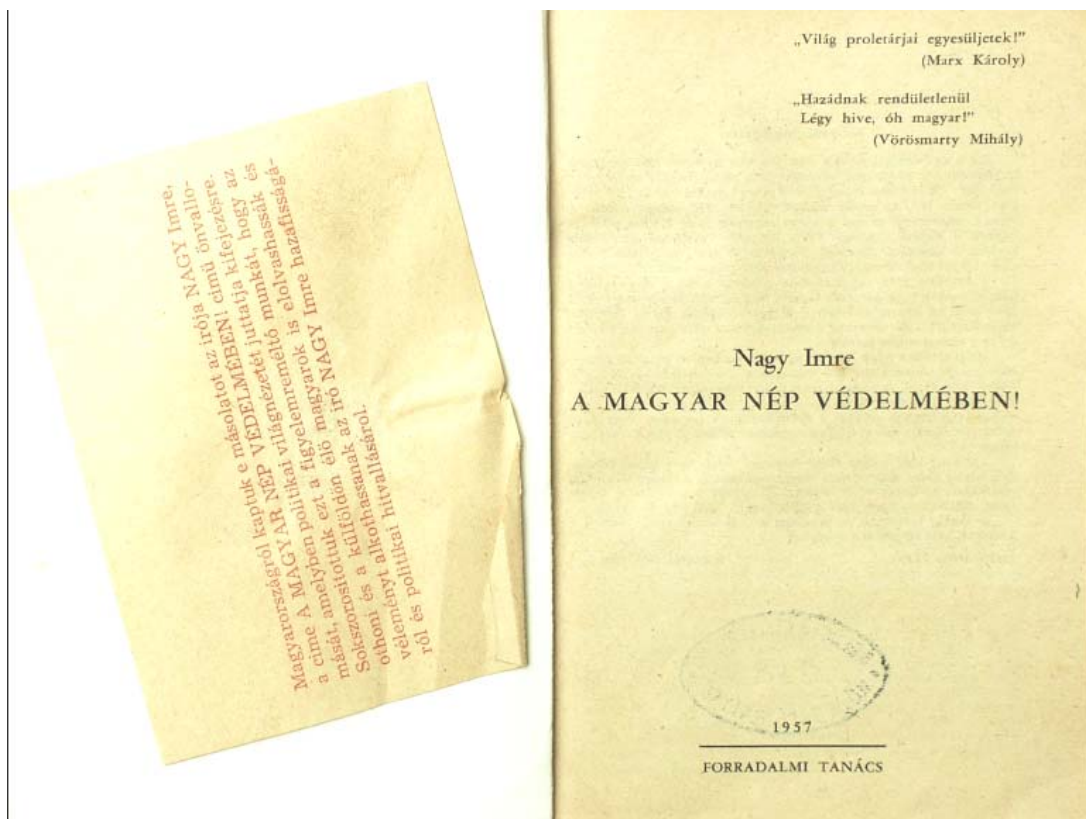
Az április-májusra elkészült könyvbe beragasztott tájékoztató cédula magyarázta meg a kiadó Forradalmi Tanács szándékait: „Magyarországról kaptuk e másolatot az írója Nagy Imre, a címe A MAGYAR NÉP VÉDELMEBEN! című önvallomását, amelyben politikai világnézetét juttatja kifejezésre. Sokszorosítottuk ezt a figyelemreméltó munkát, hogy az otthoni és a külföldön élő magyarok is elolvashassák és véleményt alkothassanak az író

¹⁸⁾ A kiadvány borítóinak tíz változatát a „Fehér könyv” is felhasználta fényképmellékletében. In: Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése. Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatal. Bp., 1958. 81. o.

¹⁹⁾ Furcsa egybeesése a történetnek, hogy amint – Göncz Árpád visszaemlékezése szerint – a (baloldaliság) „A kommunizmus gyermekbetegsége” című brossúrába téve adta be a kéziratot az angol követségi autóba, hasonlóképpen több olyan Nagy Imre kiadvány érkezett vissza Magyarországra, amely szintén Lenin e munkájának borítóját használta álcázásnak.

NAGY IMRE hazafisságáról (sic!) és politikai hitvallásáról”. Mivel annak semmi esélye nem volt, hogy az ez időtájt már a Politikai Nyomozó Főosztály vizsgálati fogságában őrzött Nagy Imre munkája legálisan beérkezessen Magyarországra, ezért gondolhatta úgy a kiadó, hogy meg kellene próbálni fiktív címmel és szerzővel ellátott fedőlappal álcázni a könyv valódi tartalmát. Ezért jöttek létre ugyanazon kötetnek a legkülönbözőbb külső borítóval leplezett, konspiratív változatai.

Az egyik fennmaradt példány külső borítóján a „HORIZONS LA REVUE DE LA PAIX 6 Année – PROBLEMES DE LA BOMBE H.” cím mellett a Numéro Special megjelölés is szerepel, továbbá a kiadvány ára: 125 fr. A belső borítón már a valódi szerző és cím olvasható, az ugyancsak itt látható két mottó viszont a kiadó saját utalása Nagy Imre munkájának szellemiségére: „Világ proletárjai egyesüljete!” (Marx Károly); „Hazádnak rendületlenül / Légy híve, óh magyar!” (Vörösmarty Mihály).

Azt, hogy a leleményesen kitalált álcázási manőver mégsem vált be mindig, nem csak a belügyi szervek által elkobzott példányok szemléltetik, de az a jelentés is, amely a külső és

belső ellenséges propaganda-tevékenységével foglalkozva 1957 őszén került a Belügyminisztérium miniszterhelyettesi értekezlete elé.²⁰ A dokumentumot szeptember 2-án vitatta meg az értekezlet, amely Horváth Gyula, a Politikai Nyomozó Főosztály II/2. (elhárítási) Osztályának századosa által ismertetett előterjesztést végül elfogadta. A mintegy tizenkét oldalas beszámoló külön foglalkozott az illegális sajtóanyagok – közöttük több ízben megnevezve Nagy Imre könyvét is – Magyarországra való bejuttatásának kérdésével:

„Az imperialista országokban megjelenő sajtótermékekből a legnagyobb számban az Ausztriában megjelenő *Nemzetőr* c. emigráns lapot, az Angliában megjelenő *Irodalmi Újságot*, a Bécsi Magyar Híradót valamint az ENSZ Ötös Bizottsága jelentésével foglalkozó »Vádirat« külön számait küldik. A felsorolt emigráns lapoknak az országba való beküldése – megállapításunk szerint – az utóbbi időben szervezetten történik. Egységes szervezetre utal a borítékolási rendszer, a kézírások azonossága, hogy a »Vádirat« c. kétoldalas terjedelmű lapnak kivétel nélkül levágták az alsó szélét, ahol valószínűleg a kiadóhivatal és az esetleges példányszám volt feltüntetve. *Hasonló tapasztalataink vannak Nagy Imre »A magyar nép védelmében« c. revizionista nézeteket tartalmazó könyvének az utóbbi időben történt tömeges méretű beküldésével is. Az érkezett példányoknál figyelemre méltó az, hogy nem az eredeti címmel, hanem általában a feladó ország ismert munkáspárti, vagy kommunista személyek megjelent könyvének borítólapját használják fel azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a postai szervek figyelmét eltereljék. Ezeket a könyveket főleg értelmiségi személyeknek, pl. ügyvédeknek, bíróknak, orvosoknak, tanároknak, újságíróknak küldik el. Rendszeresen küldik az MSZMP, KISZ, a tanácsok és pártfunkcionáriusok, valamint a gyárak és üzemek igazgatói, mérnökei és osztályvezetői címére.*” (Utolsó három mondat tintával kihúzva – r. b.)

Két oldallal később az ellenséges propaganda terjesztésével kapcsolatban ismét szóba kerül a kiadvány: „Széles körben terjesztik ellenséges, volt kizsákmányoló elemek a nyugatról beérkezett propaganda anyagokat. *Legjellemzőbb, hogy Nagy Imre, »A magyar nép védelmében« című, nyugaton megjelent és postai úton érkezett tanulmányát átcsomagolják. Előfordult, hogy a marxizmus-leninizmus kiskönyvtár kiadású borítólappal látják el és terjesztik, főleg az ifjúság és értelmiség körében.* Emellett megjelent Fejér megyében és

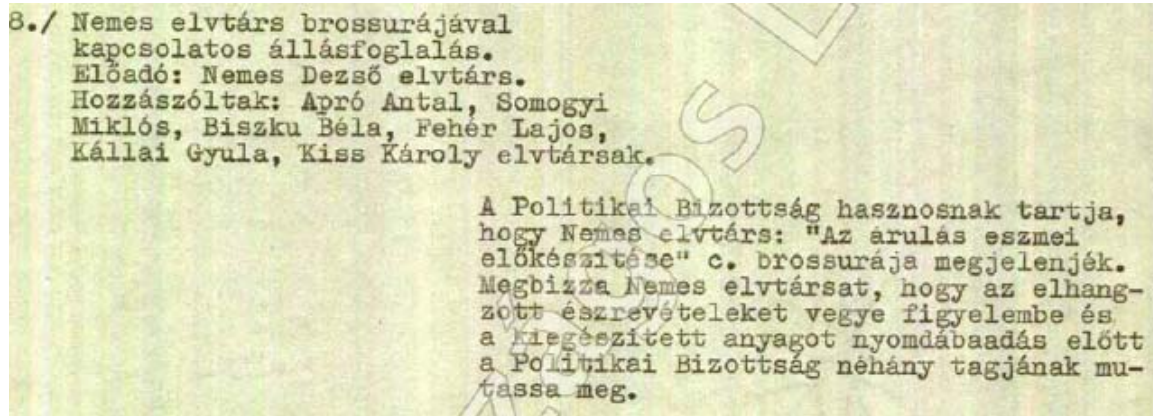
²⁰ Belügyminisztérium Miniszterhelyettesi értekezletek anyagai. 1957. július 1-1957. szeptember 16. MOL XIX-B-y 2. doboz. BM vezetői értekezlet 1957. IX. 2. 6-140/36-1957.

Budapesten terjesztésre került – postai úton – egy Magyar Kommunista Párt aláírású röplap. A röplap kijelenti, hogy a »Magyar Kommunisták« sosem értettek egyet a Rákosi-Gerő klikkel, sem a Kádár-féle vezetés terrorjával. Hitet tesznek október 23-a mellett, kijelentik, hogy továbbra is a Nagy Imre által meghirdetett nemzeti program alapján állnak. Rendelkezésünkre álló adatokra alapján áprilisi postai úton terjesztettek egy »Album« c., újság jellegű propagandaanyagot, amely tartalmazta az ellenforradalmi írók tevékenységének eszmei dicsőítését és felhívást tartalmazott a letartóztatott írók családjának anyagi támogatására. Május hónapban elfogtunk egy »Szálásival Hungarista államot!« feliratú röpcédulát. A különböző társadalmi szervezeteknek, párt és állami vezetőknek küldött névtelen levelekben ugyancsak gyakori, hogy »nacionalista« szellemben rágalmazzák a címzetteket.”

Az „ellenséges propagandával” szembeni harcot természetesen nem csak a határőrizet és a levéllenőrzés vonalán kívánta a politikai és belügyi vezetés megvívni. Nemes Dezső egy hónappal később a Politikai Bizottság tagjainak címzett levelében kijelentette: „Nagy Imrét nem eszmei-politikai nézeteiért kell bűnügyileg felelősségre vonni, hanem a Népköztársaság rendje ellen irányuló cselekedeteiért, s ennek megfelelően szükséges az erre vonatkozó indoklás a törvényes eljárás esetén. Ugyanakkor Nagy Imre és társainak bűnügyi tevékenysége nem jelenti azt, hogy másodrendűnek tekinthetjük az ideológiai harcot a Nagy Imre-féle »eszmei hagyaték« ellen. S ha ezt nem ismerjük el, akkor aligha fogjuk leküzdeni az elmaradást az ideológiai harc területén. (...) *A Nagy Imre-féle illegális kiadványt illegálisan terjesztik, nyugati rádiók magyar nyelven propagálták és propagálják.* E tény elől nem dughatjuk homokba a fejünket. Ha hallgatunk róla, a bizonytalan és ingadozó emberek körében azt a hangulatot erősíthetjük, hogy nem merünk rá válaszolni.”

Mindezeket Nemes Dezső „Az árulás előkészítése” című brossúrája megjelentetése mellett kardoskodva adta elő, nagyrészt Fock Jenővel vitatkozva. A Politikai Bizottság másik tagjának ugyanis az volt a véleménye, hogy mivel Nagy Imre Nyugatra juttatott könyve idehaza nem ismert, ezért – és az érvelés a Kádár-korszak későbbi időszakából is ismerős lehet – „ne csináljunk propagandát neki.” Nem helyes – teszi hozzá Fock Jenő –, hogy ha „most és a közeljövőben NI (sic!) revizionista nézeteiről órá, vagy pláne *egy illegális úton hozzánk került könyvre hivatkozva* írunk. NI-t viszont e nézetek nélkül is bíróság elé kell állítani és nem csak a kommunisták előtt kell, hogy jogos legyen ez, hanem az alkotmányhoz

hű, törvénytisztelő emberek előtt is.”²¹ Nagy Imre ellen végül az MSZMP KB 1957. december 21-i döntése nyomán indították el a pert és ebben – Fock Jenő álláspontjától függetlenül – szemlátomást fontos szerepet játszottak az „illegális úton hozzánk került könyvek”.

8./ Nemes elvtárs brosurájával
kapcsolatos állásfoglalás.
Előadó: Nemes Dezső elvtárs.
Hozzászóltak: Apró Antal, Somogyi
Miklós, Biszku Béla, Fehér Lajos,
Kállai Gyula, Kiss Károly elvtársak.

A Politikai Bizottság hasznosnak tartja,
hogy Nemes elvtárs: "Az árulás eszméi
előkészítése" c. brosurája megjelenjék.
Megbízta Nemes elvtársat, hogy az elhang-
zott észrevételeket vegye figyelembe és
a kiegészített anyagot nyomdábaadás előtt
a Politikai Bizottság néhány tagjának mu-
tassa meg.

Regéczy–Nagy László fenti tanúvallomását követően Nagy Imre szót kért és a következő észrevételt tette: „A vizsgálat során közölték velem, hogy idegen nyelven is megjelent a művem. A felmutatott anyag tartalma az én írásom. Az egyes fejezetekben, a sorrendben vannak differenciák, de az anyag érdemben az én írásom. Ezeket az MDP Központi Vezetősége részére írtam. Az 1955-ös, márciusi-határozatot követő időben írtam az anyagot a Központi Vezetőség tudtával. Szeptemberben, vagy októberben lettem kész vele. Az anyagot benyújtottam a Központi Vezetőséghez, utána kizártak a pártból. Arról nem volt tudomásom, hogy ez kikerült külföldre. Senkinek megbízást nem adtam arra, hogy juttassa ki. Az anyag elvi, elméleti pártálláspontok tisztázása, elemzése a velem szemben felvetett bírálatoknak. A tartalma olyan, amellyel a Központi Vezetőség számos tagja egyetértett, Kádár János is. Nem érzem a felelősségemet abban, hogy külföldre került. Ezért a felelősséget nem is vállalom: A tartalma bűnper tárgyát nem képezheti.”²²

²¹ Állásfoglalás Nemes Dezső Az árulás előkészítése c. brosurájának megjelenéséről. Az MSZMP PB 1957. október 21-i ülésének jegyzőkönyve. MOL–M–KS 288. f. 5/49 . ó. e.

²² Lásd 7. sz. jegyzet.

A jegyzőkönyv természetesen nem adhatja vissza a tárgyalás magnetofon-felvételén²³ megőrződött hangzavart, amely akkor keletkezett amikor Vida Ferenc elnök – nem először – meg akarta akadályozni, hogy Kádár János neve bármilyen formában is elhangozzék a tárgyaláson²⁴. Máskor is előfordult, hogy a bíró és a vádlott, vagy egy-egy tanú és a vádlott a szembesítés során egymás szavába vágva beszéltek. A jegyzőkönyv olykor rögzítette is ezt a körülményt, pl.: „Nem érteni néhány szót, mert egyszerre kiabálnak.” Az itteni zajból a hangfelvétel nyomán csak annyi derül ki, hogy Kádár nevének említésekor Vida felcsattant: „Arra tessék válaszolni, hogy felelős-e, hogy külföldön...”. Mire Nagy Imre: „Nem hagyja végigmondani, végigmondani...”²⁵ A jegyzőkönyv viszont mindebből annyit örökített meg: „Egyszerre kiabálnak, állandóan.”

És már csak négy nap volt hátra a vasárnap délutáni ítélethirdetésig...

²³ Az 1958. június 9-15-e közötti tárgyalások hanganyaga 52 magnókazettán maradt fent. MOL XX-5-h. 31. d. 2-7. doboz kazetta. A június 11-i tárgyalási nap idézett szövegrészei az említett nap második kazettájának „B” oldalán találhatóak.

²⁴ Pedig a bíróság nem egyszerűen zárt tárgyalást rendelt el, de a közlési tilalmat is kimondta, tehát az elhangzottak kiszivárgásának gyakorlatilag semmi esélye nem volt.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a Népbírószági Tanács ítéleteiben elbírált cselekmények egyike sem bűncselekmény. Ezért az Elnökségi Tanács – a törvényességi óvást alaposnak találva – a törvénysértő ítéleteket a Be 290 §-ának /3/ bekezdése alapján teljes egészében hatályon kívül helyezte és a rendelkező részben felsorolt személyeket a Be 214. §-a /3/ bekezdésének a/ pontja alapján felmentette, mert a vád tárgyává tett cselekmény nem bűncselekmény.

Lásd: Feljegyzés a Nagy Imre társainak felmentése érdekében indított per ítéletének szóbeli indokolásához. In: Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. Szerk. Horváth Ibolya et. als., Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 4. kötet Kúriai teljes ülések. Népbírószági statisztikák. IM-állásfoglalások. Kegyelmi előterjesztések. Nagy Imre és társai ügye 1989-ben. 1995. 920. o.

²⁵ Szilbereky Jenő, a Legfelsőbb Bíróság elnöke a Nagy Imre per törvénytelenségeit elemző feljegyzésében 1989-ben megállapította: „Nem volt mód a védekezés előadására. A Népbírószág ennek lehetőségét a tények tisztázása utáni idejére halasztotta, ami azonban később elmaradt.”

*Téglási András egyetemi tanársegéd,
Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Alkotmányjogi Tanszék*

A tulajdonhoz való jog alkotmányos védelme Történeti áttekintés

1. Előszó

A tulajdon mint jogintézmény illetve a tulajdoni garancia szavatolásának kérdésköre már hosszú ideje az érdeklődés előterében áll. Elég csak utalnunk a német-osztrák közjog kialakulása kapcsán arra, amikor az a kérdés merült fel, hogy milyen tárgyköröket kell kötelezően törvényben szabályozni (vagyis a törvényhozási tárgyak köre). Ennek során ugyanis különböző megközelítések alakultak ki. Az angolszász jogrendszerben az a megközelítés vált elfogadottá, hogy amit már egyszer törvényi szinten szabályoztak, azt a későbbiekben sem lehet alacsonyabb szintű jogszabályokban szabályozni. Franciaországban – a korábbi feudális szokásokra reagálva, attól eltérve – már a polgári forradalom korszakának idején (is) arra törekedtek, hogy lehetőség szerint minden tárgykör törvényi szinten legyen meghatározva. A német-osztrák közjogi felfogás viszont azt az álláspontot alakította ki, hogy nagyon fontos annak meghatározása, hogy mit kell törvényben szabályozni, de mindenképpen kell, hogy a tulajdon és a szabadság törvényi szintű szabályozást nyerjen.¹

Ez mutatja, hogy Európában mindig is igen komoly kategóriának tekintették a tulajdont. Ez azóta sem csökkent. A magántulajdonra épülő társadalmakban különösen, de a tulajdon problémája akkor is jelen volt, amikor a közös tulajdonra, az állami, szövetkezeti tulajdonra épült az állami gazdaság és az állami mechanizmus.

A tulajdon azóta is jelen van a különböző jogágakban. Megjelenik – elsősorban – a magánjogi jogterületeken, különösen a polgári jogban, munkajogban, de jelen van a büntetőjogban (a különböző tulajdoni formák különleges védelmet igényelnek-e vagy sem), és természetesen az alkotmányjogban is, amely az alapjogok között foglalkozik ezzel a kérdéssel. Rögtön szembetűnő, hogy a közjogi/alkotmányjogi megközelítésnél az a kérdés,

¹ Kovács István: *Magyar Államjog II.* JATE Kiadó, Szeged, 1989. 228–229. pp.

hogy ezt a jogot a hagyományos kategorizálás során hová helyezték el, megoszthatta és meg is osztotta az ezzel foglalkozókat. Volt, aki személyhez fűződő jognak tekintette azt a jogot, hogy lehet valakinek tulajdona, mások azt mondták, hogy a gazdasági alapjogok körébe tartozik, mert arra lehet vállalkozásokat, a piacgazdaságot építeni.

Ennek a problémának a kapcsán merült fel, hogy a magyar Alkotmánybíróság is többször foglalkozott a polgári jogi és az alkotmányjogi értelemben vett tulajdon fogalmával, a kettő közötti – esetleges – eltérésekkel, további a tulajdoni védelem alatt álló jogosultságokkal.

Jelen tanulmányunkban a közjogi megközelítést tekintjük elsődlegesnek, más jogágakra vonatkozó megállapításokat csak annyiban teszünk, amennyiben érthetőbbé kívánjuk tenni a kérdéskör alkotmányjogi szempontú kidolgozását.

Elsőként a tulajdon alkotmányos védelmének történeti előzményeit és kialakulását ismertetjük az egyes nemzeti jogrendszerekben, kiemelve természetesen Magyarországot, illetve a nemzetközi jogi dokumentumokban történő megjelenését, alapjogként történő elismerését.

2. Bevezetés

2.1. A tulajdon és védelmének jelentősége

A tulajdon kétségtelenül minden eddigi társadalom legalapvetőbb intézménye, amely az egyes emberek életében, a társadalomban és a gazdaságban is végig kiemelkedő szerepet játszott. Nem pusztán arról van szó, hogy a tulajdon az egyéni szabadság érvényesülésének egyik, ha nem a legfontosabb feltétele, hanem az emberi társadalom eddigi történetét akár a tulajdonért és a tulajdon ellen vívott harcok történeteként is felfoghatjuk. A mindenkori tulajdoni rend döntő mértékben meghatározza egy adott társadalmi és gazdasági berendezkedés jellegét, a tulajdonjog szabályozása pedig az állam szuverenitásának egyik meghatározó elemeként is megjelenik. Ugyanakkor a tulajdon biztosítja az egyes emberek, illetve magának a közösségnek az uralmát az anyagi javak és erőforrások felett, de ez határozza meg a javak elosztását is. A tulajdon formái, a tulajdonviszonyok szabályozása mindig is híven tükrözi egy adott korszak, társadalom viszonyait, és természetesen azok változásait, fejlődését is. Nem mindegy tehát, hogy egy adott társadalomban milyen szociális,

politikai vagy társadalmi változások mennek végbe, és ehhez hogyan igazodik maga a tulajdoni rendszer. Ráadásul a tulajdon fogalma, jelentése mindig is a jogirodalmi viták középpontjában állt, és az egyes történelmi korszakok, illetve politikai áramlatok alapvetően befolyásolták.²

A tulajdon kizárólagos és másokat kirekesztő jellegéből adódóan eo ipso védelemre szorul. A már megszerzett javak védelme nélkül ugyanis az egyén önállósága, függetlensége is sérelmet szenvedhet. Ennek különféle eszközei alakultak ki a történelem során. A legtipikusabb magának a tulajdonosnak a tulajdonát érő támadások jogos önhatalommal történő elhárítása, amely önmagában a „bellum omnium contra omnes” elvéhez történő visszatérést jelentené. Ezért az állam a jog lehetséges eszközeivel mindig is igyekezett a jogtalan támadásokkal szemben a tulajdonosok segítségére sietni. A klasszikus magánjog kialakulásával azonban a közjogi és magánjogi (büntetőjogi és polgári jogi) eszközök nem váltak szét, a szankciók mértéke pedig a bűnösség fokához (és nem a tulajdonban okozott kárhoz) igazodott, és a vagyoni jellegű büntetések mellett sokszor személyi jellegű szankciókat (úgy mint például a kézlevágás) alkalmaztak. Az évezredes jogfejlődés eredményeként alig egy-két évszázada alakult ki a tulajdonjog védelmének mai eszköztára, anélkül, hogy ez a fejlődés lezárult volna. A tulajdon elleni legsúlyosabb támadással szemben a büntetőjog nyújt védelmet, amikor a vagyon elleni bűncselekményeket pönalizálja, a kisebb súlyú cselekményeket pedig szabálysértésként szankcionálják. Amennyiben a vagyonban okozott károkozó magatartás nem éri el a bűncselekmény illetve a szabálysértés szintjét, azaz nem veszélyes a társadalomra, a közösségre, akkor a károsult az igényét a polgári jog keretein belül érvényesítheti.³

A történelem során azonban világossá vált, hogy az egyén tulajdonát nemcsak a másik egyéntől, hanem magától az államtól is védelmezni kell. Ha a polgári kor történeti előzményeibe belegondolunk, jól látható, hogy a mindenkor kormányzat lényegében bármikor jogot formálhatott – és formált is – arra, hogy belenyúljon az egyének tulajdoni–vagyoni viszonyaiba. Példaként említhető a középkori adománybirtokok visszavételének lehetősége, aminek kapcsán már nagyon korán látszik, hogy az államnak a tulajdonra vonatkozóan van egyfajta elvonási joga. Ennél még szélsőségesebb példa a középkori oszmán birodalomban a nagyvezérek helyzete, akik lényegében rabszolgastátuszúak voltak, ezáltal

² Drinóczi Tímea: *Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2007, 175. p.

³ Lenkovics Barnabás: *Magyar polgári jog. Dologi jog*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2001, 202.p.

életük és vagyonuk elvételét az állam (aki a szultán személyében testesült meg) tulajdonképpen bármikor elrendelhetette. Ezek tehát a klasszikus polgári tulajdon megjelenésének olyan történelmi előképei voltak, amelyek során az állam – a kor felfogása szerint – jogszerűen avatkozhatott be az egyéni tulajdoni viszonyokba, és foszthatta meg az egyéneket a tulajdonuktól, hogy ezáltal automatikusan jelent meg az az igény, hogy a tulajdont az állam ne csak a polgárok egymás közötti (magánjogi) viszonyaiban, hanem a polgárok és az állam közötti (elsősorban közjogi) relációkban is – törvényi, elsősorban alkotmányi szinten – védje és garantálja. Ily módon tehát a tulajdon alkotmányos szintű védelme egyben az államhatalom legfőbb korlátjaként jelenik meg.

Természetesen a későbbi idők, elsősorban a fasiszta illetve kommunista uralmak magántulajdont közvetlenül sértő, az egyéni tulajdonnal szemben a közösségi tulajdont előnyben részesítő eszméi még erőteljesebben támasztották alá a tulajdon állammal, illetve magával az állam által alkotott joggal szembeni alkotmányos védelmének szükségességét. Erre a megfelelő helyen ki is térünk.

3. A tulajdonjog alkotmányos védelmének megjelenése, főbb eszmetörténeti vonalai

Ha a tulajdonjog alkotmányos védelmének vizsgálata kapcsán egészen annak kiindulópontját, illetve fontosabb mérföldköveit kívánjuk meghatározni, végig kell mennünk az egyes nagy történelmi korszakok tulajdoni szabályozásán, illetve azok változásainak okain. Ennek alapján az a megállapítás tehető, hogy a mindenkor fennálló tulajdoni rend változása iránti igény, illetve magába a tulajdonjogba való beavatkozás (mértékének) megváltozása szükségszerűen együtt járt az egyes nagy jogrendek – forradalmakat követő – átalakításával. Ide érthetjük Kelet-Európában az államszocializmus végét jelentő rendszerváltást – amelyet joggal neveznek forradalomnak –, olykor azonban csupán egy-egy kormányváltást a konzervatív vagy a szocialista pártok mindenkori választási győzelmei után (lásd pl. Angliában, Franciaországban vagy Olaszországban). Az első komolyabb mérföldkő a francia forradalom után 1789-ben az Ember és Polgár Jogainak Nyilatkozatával (*Déclaration des droits le l’homme et du citoyen*) jelentkezik, amely első ízben garantálta a tulajdont, mint „*droit inviolable et sacré*” (sérthetetlen és szent jogot). Ugyanígy történt az Amerikai Egyesült

Államok 1787. évi alkotmányának hatályba lépése⁴ után az egyik oldalon, ellentétes tendenciával Oroszországban az 1917. évi Októberi Forradalom, a szovjet állam és a szovjet jog létrehozása után. Ide sorolhatjuk az 1918. novemberi németországi forradalom utáni, majd a nemzeti szocialista hatalomátvételt, a háború, a vereség és a szovjet jogfelfogás alapelveinek Kelet- és Kelet-Közép-Európában való ezt követő elterjedése után. A szocialista – késő sztálinista – uralomnak ebben az első fázisában, amelyet „antifasiszta forradalomnak” is neveztek, gazdaságilag és jogilag teljes mértékű kisajátítás és a tulajdoni rendszer átalakítása ment végbe a „földreform” és az „ipari reform” deklarált célkitűzésével. Ennek során a polgári jog egységes tulajdonfogalma helyére egy differenciált tulajdonfogalom lépett, amelyben a jogi tartalom és a védelem a tulajdoni tárgyak szerint különbözött. A szocialista tulajdon különböző formáihoz a tulajdon birtokosaként a kollektív jogalanyok különböző változatai jelentek meg úgy, mint „az állam” (Szovjetunióban), „a társadalom” (a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban) vagy „a nép” (az NDK-ban). A gazdaságilag és politikailag csődbe jutott államszocializmus 1989-ben – az „erőszakmentes forradalommal” – ért véget. Ennek során ismét megjelent az igény egy olyan új jogpolitika iránt, amely a rendszerváltásra, a rendszer – ideértve az addigi (szocialista) tulajdonrendszert is – átalakítására, valamint annak jogi alapjai megszüntetésére irányult.

Tanulmányunk első részében ezeket az imént vázlatosan bemutatott – a tulajdoni rendszerváltozás szempontjából is – jelentősebb korszakokat, valamint azok főbb eszméaramlatait ismertetjük, azonban – tekintettel arra, hogy tanulmányunk a tulajdon alkotmányos védelmének történeti kialakulását vizsgálja – a polgári kort, illetve az első kartális alkotmányok megjelenését megelőző fejlődési tendenciák egyes szakaszait csak annyiban érintjük, amennyiben ezek a későbbiekben (ki)hatással voltak vagy lehetnek a tulajdon védelmének alkotmányos garanciáira is.

Hagyományosan a tulajdonjog alkotmányos védelmének szabályozását – ahogy Harmathy Attila is írja⁵ – az észak-amerikai és a francia deklarációktól, alkotmányoktól szokták kezdeni. Ettől a hagyománytól jelen tanulmányunkban eltérünk, és az alkotmányosság, az alkotmányos tulajdonvédelem kérdéskörét nem csupán a tulajdonnak az első írott alkotmányokban való *expressis verbis* megjelenésétől vizsgáljuk, hanem az

⁴ 1787. szeptember 17-én készült el az Egyesült Államok alkotmányának szövege, ami 1789. március 4-én lépett hatályba, miután már a szükséges 13-ból 9 állam aláírta.

⁵ Harmathy Attila: A tulajdonjog alkotmányos védelme. *Jogtudományi Közlöny*, 1989. 5. sz. 217. p.

alkotmány tágabb értelmét⁶ felhasználva a tulajdonnak az állam egész közjogi berendezkedésben elfoglalt helyét⁷ is idevéve ismertetjük, hogy az állam milyen közjogi eszközökkel törekedett – és törekszik mind a mai napig – az egyén tulajdonát más egyénekkal, illetve saját magával szemben is biztosítani. Ilyen megközelítésben tehát nemcsak az alkotmány szűkebb értelmében, az első kartális alkotmányok megjelenésének időpontjától – illetve még szigorúbban véve magának az alkotmánybíráskodásnak, mint az alkotmányvédelem egyik legfőbb eszközének kialakulásától – közelítjük meg ezt a kérdéskört, noha a későbbiekben természetesen ezekre is részletesen kitérünk. A tágabb és szűkebb értelemben felfogott alkotmányfogalom révén az alkotmány léte nemcsak a polgári átalakulástól kezdődően, hanem már a feudális államszervezet viszonyai között is megállapíthatóvá válik, így ezt a korszakot is – mind hazánkban, mind Európában – kimerítően vizsgáljuk.

Mindemellett – legalább érintőlegesen – vizsgáljuk a tulajdonnak, mint jogintézménynek a távolabbi történelmi gyökereit is, legalábbis azokban az eszmetörténeti vonalakban, amelyek hatására a XVII–XVIII. században a tulajdon immáron az egyes államok alkotmányos szabályozásának terepén is helyet kapnak, és a későbbiekben az alkotmányos tulajdonvédelem alapjául szolgálnak.

4. Tulajdonjog az ókorban

Ahhoz, hogy a tulajdon alkotmányos védelmével kapcsolatos mai alkotmánybírószági gyakorlatot megértsük, szükséges az egyes tulajdonelméleteknek egy kicsit távolabbi – egészen az ókorig visszanyúló – megközelítése, amely ily módon egyfajta összeköttetést is teremt az egyes koncepciók és azok későbbi – alkotmánybíráskodás során – megjelenő gyakorlata között.

⁶ Az alkotmány tágabb értelemben vett fogalmát a „constitutio” szó legáltalánosabb felfogásából alakították ki. Ezt a kifejezést John Locke is használja a „kormányzat intézményei”-nek, a „világ Isten által létrehozott berendezkedésének”, illetve az egész „társadalmi berendezkedés” jelölésére is. A tágabb és szűkebb értelemben vett alkotmány problematikájáról lásd Kovács István: *Magyar Alkotmányjog I.*, JATE Kiadó, Szeged, 1990, 243–245. p.; John Locke és Anglia hatását az alkotmánygondolat kialakítására bővebben lásd Kovács István: *A szocialista alkotmányfejlődés új elemei.* Akadémia Kiadó, Budapest, 1962, 42–43. p.

⁷ Ez a felfogás közel áll Molnár Kálmán, a XX. század elejének egyik legismertebb közjogásza által adott fogalom-meghatározáshoz, mely szerint „Alkotmány alatt azt a szervezetet értjük, amelyben az állam hatalmi élete lejátsszódik. Így tekintve minden államnak van alkotmánya...” (*Magyar Közjog.* Pécs, 1929, 244. p)

Már önmagának a tulajdonnak, mint jogintézménynek a fogalmát is érdemes egészen az ókori Róma institúciói között, odáig visszamenve keresni. Akár egészen az ősi társadalom tulajdonából is ki lehetne indulni, ahol az ingatlan, illetve földtulajdon vonatkozásában a kollektív tulajdon, míg az egyéb használati tárgyak esetében a személyes tulajdon volt jellemző. A későbbiekben azután fokozatosan jelent meg a közösségi földhasználat helyett az egyéni földhasználat, és ily módon a közösségi földtulajdon helyett a magántulajdon általánossá válása. Úgyszintén érdekes lenne a római jogon kívüli ókori jogrendszerek vizsgálata a tulajdon védelme szempontjából, hiszen például Észak-Mezopotámiában, illetve Babilonban – a kezdeti közösségi földhasználatot követően – a föld főtulajdonjoga alapvetően a királyt illette meg, és azon létezett egyéni és csoportos „birtok”.⁸ Mindemellett például a zsidó jog is igen sajátosan szabályozta a tulajdont.⁹

A mai modern tulajdonelméletek – és így tanulmányunk – szempontjából azonban jelentősége igazából a római jog szerinti tulajdon-fogalomnak (*dominium, proprietas*) van, amely kialakulása idején értelemszerűen még nem azonos a modern korok tulajdonfogalmával. A római jogi tulajdon ebben az időszakban tipikusan testi tárgyakon fennálló teljes jogi hatalmat (*plena potestas*) biztosított a jogosult számára. Maga a tulajdon fogalma is ez alapján került meghatározásra, aminek megfelelően „a tulajdon egy dolog feletti teljes hatalom, amelynél fogva a magáéban mindenki megteheti mindazt, amivel nem zavar másokat”.¹⁰

A tulajdonjog tehát már ebben a korban is a legtágabb és legteljesebb – szinte korlátlan¹¹ – alanyi magánjog, amelynek tartalma klasszikusan – ahogy azt már a kor egyik „remek jogásza”, Ulpianus is megfogalmazta – a birtoklás (*ius possidendi*), használat (*ius utendi*), rendelkezés (*ius disponendi*), gyümölcsöztetés (*ius fruendi*) részjogosítványaiban merült ki. E meghatározás látszólag ugyan elenyésző alkotmányjogi relevanciával bír, ezt

⁸ Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Rácz – Schweitzer – Tóth: *Egyetemes állam- és jogtörténet Ókor – feudális kor*. HVG-ORAC, Budapest, 1998, 34–35. p.

⁹ Mózes törvényei szerint minden 50. évben, az ún. Jóbél-évben – melyet 49 év után kürtszóval (héberül „jóbél”, innen származik a neve) hirdettek ki – valamennyi korábban eladott földbirtok visszakért korábbi tulajdonosához, illetve annak örököséhez. Az egész Palesztinában hirdetett „szabadság” tehát az ország minden személyének és összes földbirtokának szólt, ezért a Jóbél-évet a „szabadság-évnek” is nevezték. Ennek alapvető célja az egyes családok megóvása a teljes elszegényedéstől és elzülléstől, a föld termékenységének emelése és a földbirtok felosztása körül létrejött egyenlőtlenségek kiegyenlítése – vagyis tulajdonképpen a régi zsidó társadalom félszázadonkénti újjászületése. (Mózes III. könyv 25, 8–17, 39-42 és 50-54) <http://www.kislexikon.hu/jobel-ev.html> 2008-01-24

¹⁰ Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és institúciói*. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996, 288.p.

¹¹ A klasszikus római tulajdonjog korlátlanságával ellentétes álláspontot képvisel pl. Diódsi György *A tulajdonjog kialakulása Rómában* c. kandidátusi disszertációjában (1967).

azonban cáfolja az a tény, hogy az egyes jogintézmények és jogi konstrukciók, így a tulajdoni viszonyok tekintetében is egyfajta történelmi kontinuitás fedezhető fel. Ennek eredményeként nyilvánvaló hasonlóság látszik a római kori és a szocialista tulajdon tartalmi elemei között,¹² amely – főleg 1949 és 1989 között – a magyar (alkotmányos) tulajdoni szabályozásra is egyértelmű hatást gyakorolt. A római jog, továbbá a XVI. századtól kezdve Németországban kialakuló természetjogi iskola, valamint az ebből a későbbiek során kialakuló pandektisztika művelői¹³ körében is alapvető jelentőségű.¹⁴ Nem beszélve arról, hogy ez a római jogi fogalom-meghatározás megjelenik a magyar alkotmánybíróság gyakorlatában is, amikor az alkotmány 13. §-ával kapcsolatos első néhány határozatában a tulajdon fogalmát lényegében a klasszikus polgári jogi tulajdonfogalomra, illetve annak a hagyományos triászt (birtoklás, használat, rendelkezés jogát) magába foglaló elméletére alapozta, és csak a későbbiekben jelent meg ennek a fogalomnak az alkotmányjogi tulajdonfogalomtól történő elválasztása (ennek részleteit lásd később).

Ami alkotmányjogi szempontból még érdeklődésre tarthat számot, az a római tulajdonjog korlátozása, illetve annak lehetősége, tekintettel arra, hogy a tulajdon korlátozhatóságának kérdésköre a későbbiekben, sőt mind a mai napig komoly – alkotmányjogi – vitákat eredményez, nem véletlen, hogy a magyar Alkotmánybíróság tulajdonvédelemmel kapcsolatos határozatainak jelentős része is ekörül forog. Egyáltalán nem mindegy ugyanis, hogy az egyén tulajdona, illetve a későbbiekben már tulajdonhoz való joga (vagyis amely már ekkorra alapvető emberi jogként jelenik meg az egyes országok alkotmányaiban illetve nemzetközi dokumentumokban) mennyiben eshet – elsősorban közjogi, a későbbiekben pedig már kifejezetten alkotmányos – korlátozások alá. Tudniillik a római jog is ismerte már a közérdek védelmében bevezetett tulajdoni korlátozást.¹⁵ A közérdekből történő tulajdonkorlátozás máig ható tétele elvezet bennünket a hatályos magyar alkotmányos tulajdoni szabályozáshoz, egészen pontosan az alkotmány 13. § (2) bekezdéséhez, amely – egyéb alapjogok vonatkozásában nem, de a kisajátítás kapcsán

¹² Hamza Gábor: *The Subsequent Fate of Roman Law in a Comparative Approach* (Reading Materials), Eötvös Kiadó, 2007, 85–89. p.

¹³ A pandektarendszer kialakulása a római jogi glosszátorok és kommentátorok idején kezdődő, és a XIX. században végződő, évszázados fejlődési folyamat eredménye, amely lényegében a természetjogi iskolából fejlődött ki, „a természetjogra jellemző gondolatrendszerben gyökerezik.” (Hamza Gábor: *Az európai magánjog fejlődése*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002, 99. és 102. p.)

¹⁴ Vö. Hamza: *Az európai magánjog fejlődése*. i.m. 98–109. p.

¹⁵ Ilyen közérdekből történő korlátozásnak minősült például, hogy ha árvíz vagy más esemény miatt valamelyik közúton nem lehetett közlekedni, akkor a legközelebbi szomszédos telek tulajdonosa köteles volt tűrni, hogy a telkén a közforgalom áthaladhasson. (Földi – Hamza: i.m. 292. p.)

kivételesen – lehetővé teszi a tulajdonhoz való jog közérdekből történő korlátozását, sőt teljes elvonását. A tulajdon olyan – mai alkotmányunkban is megjelenő¹⁶ – közjogi természetű elvonási lehetőség, mint a kisajátítás vagy az elkobzás mint törvényi büntetés közül az utóbbit már a rómaiak is előszeretettel alkalmazták, a kisajátítástól viszont, mint a tulajdonos dolgának – kártalanítás ellenébe – akarata ellenére, többnyire közérdekből történő elvonásától a rómaiak „viszolyogtak”, ebből kifolyólag csak a posztklasszikus korban került teljes elismerésre.¹⁷

5. A tulajdonviszonyok szabályozása a középkorban

Az előbbieken ismertetett római jog szerinti tulajdon tehát teljes, abszolút jogot jelentett egy adott – elsősorban fizikai – dologra vonatkozóan. A glosszátorok, kommentátorok, majd a német pandektajog tudósai ugyanis mindvégig megőrizték a római jogi alapokat, így a tulajdonjog abszolút jellegét és teljes hatalmát biztosító sajátosságát is. Tették ezt annak ellenére, hogy a feudális jogokban a római jogi abszolút és kizárólagos tulajdon érvényesülése a dolgoknak csak meghatározott körére korlátozódott (szerzeményi javak, ingóságok), a legfontosabb tulajdoni tárgy, a föld tekintetében a korlátozott tartalmú hűbéri tulajdon rendje érvényesült.

A római jogi egységes és legteljesebb vagyoni jogi kategóriaként létrejött tulajdonjog a germán (feudális) termelési módban már jelentősen korlátozódott, és tulajdonjogi fogalmi kettősség jött létre. Amíg az ingó dolgok vonatkozásában lényegében megmaradt a római jogi tulajdonjog, addig az ingatlanokra nézve már sajátos, közhatalmi elemekkel terhes, osztott tulajdonjogi lánc alakult ki. A középkorban ugyanis a föld mint alapvető termelőeszköz feletti feudális tulajdonviszonyok kialakulása jelentős változásokat hozott a társadalmi fejlődésben, amelynek eredményeként a paraszt mint közvetlen termelő a földtől és ezáltal a földesúrtól személyes függőségbe került. A földtulajdon jelentős része a feudális társadalmi rendben szolgáló jobbágytelkekre tagozódott, amit állandó használatra a jobbágyok kezén hagytak. A földesúr–jobbágy közötti viszony, mint jogviszony egyrészt a jobbágy – földhasználat fejében teljesítendő – munka-, termék és pénzszolgáltatásából, másrészt személyi függőségéből állt, vagyis egy olyan mérvű nyílt jogegyenlőtlenség jelentkezett, amelynek révén az alapvető

¹⁶ Lásd az Alkotmány 13. § (2) bekezdését illetve az 57. § (4) bekezdését.

¹⁷ Földi – Hamza: i.m. 292. p.

termelőeszközök tulajdonjogából a földbirtokos osztály minden más társadalmi réteg, osztály tagját kiszorította. Az ilyen, személyre vonatkozóan megengedett – és természetesen a mai modern, polgári demokráciában már elfogadhatatlan – jogképesség-, illetve tulajdonszerzési korlátozás a nemesség földtulajdonjogi monopóliumát feltételezte, nem adott azonban szabad rendelkezési jogot a föld felett, ti. különböző kötöttségek korlátozták a feudális földtulajdonjogot, amelyek a föld feletti rendelkezési jog, az átörökíthetőség, sőt még a föld használata terén is megnyilvánultak. A feudális földtulajdonjog fogalma alatt a földön fennálló tényleges hatalmat tekintették, és valójában ezt részesítették jogvédelemben is. A tényleges hatalom tehát a földbirtok felett általában a tulajdonjog gyakorlását jelentette, nem jelentette azonban azt, hogy a feudális földtulajdonjog összefüggő gazdasági egységet is alkotott volna. A feudális földtulajdonjog egy részén ugyanis már korán kialakult a robotra alapított földesúri gazdaság, de a föld nagy részén mindvégig az alávetett jobbágygazdaságokból álló, függő közösségek éltek. Ezért a földesurak érdekeit szolgáló középkori jogászok a római jogból átvett fogalmakat átvitték a feudális földtulajdonjogra is, amelynek révén a hűbértulajdon feletti rendelkezési jog megosztottságát azzal fejezték ki, hogy a hűbérúrnak tulajdonították a föld feletti „főtulajdonjogot” (dominium directum), míg a jobbágy – földesúri tulajdon képező – telekbirtokát pedig „használati tulajdon”-ként (dominium utile) fogták fel, vagyis a hűbérúr jogait a hűbéri főtulajdon, a hűbéresét a hűbéri használati tulajdon fogalma alá vonták.¹⁸

A középkori germán (feudális) tulajdonviszonyokat vizsgálva tehát megállapítható, hogy míg az ingó dolgok vonatkozásában tulajdonképpen a római jog egységes és abszolút tulajdonjog-fogalma szinte teljes mértékben fennmaradt, addig a földtulajdon-viszonyokat vizsgálva az uralkodói szuverenitás, a hűbéri függés és a jobbágyi személyi kötöttség közhatalmi elemei is már jelentős szerepet játszottak, amely egymással alá- és fölérendeltségi viszonyban levő, tartós és rétegződő kétszemélyes kölcsönös szolgáltatásokból állt. Ezek a szolgáltatások részben felosztják a római jogi tulajdonjog jogosítványait, részben pedig magukban foglalják a római jogi értelemben vett idegen dologbeli és kötelmi jogokat is.¹⁹

¹⁸ Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Rácz – Schweitzer – Tóth: *Egyetemes állam- és jogtörténet Ókor – feudális kor*, i.m. 251. p.

¹⁹ Sárközy Tamás: *Indirekt gazdaságirányítás, vállalati árutermelés és a tulajdonjog*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973, 87. p

5.1. A feudális tulajdonviszonyok Magyarországon

Mint már említettük, az alkotmány, mint intézmény tágabb értelemben való felfogása által az alkotmány léte Magyarországon is már a feudális államszervezet viszonyai között megállapítható. E fejezet a magyar feudális államszervezet alapvető tulajdoni viszonyait hivatott vizsgálni.

Tekintettel arra, hogy az európai államokban ez idő tájt megjelenő feudális korszakot Magyarország sem kerülhette el, a feudális tulajdonjog Magyarországon is a feudális jog egyik alapvető jogintézményeként jelent meg, és ezen belül elsősorban a feudális földtulajdonjogban testesült meg. A földtulajdonhoz való viszony ugyanis alapvetően meghatározza az egész feudális gazdasági rendet, az emberek egyes osztályokba (a földbirtokosok illetve a jobbágyok osztályába) való besorolását.

A feudális földtulajdon már jelentős eltéréseket mutat a római jogi földtulajdontól, sokkal kötöttebben, a feudális láncolat által korlátozva jelent meg. A feudális rendben ugyanis minden tulajdon a főhűbérúrtól származott, és oda is háramlott vissza a hűbéri szolgálat nem teljesítése esetén. A feudális földtulajdon fő jellegzetességének a földesúr–jobbágyi birtokviszony (az ún. úrbéri viszonyok) számított. A nagyjából a XIII. század végére kialakult egységes jobbágyosztály ebben a viszonyban mint a földesúrnak (aki lehetett maga a király, nemes vagy akár az egyház) alávetett osztály szerepelt. A jobbágyok az általuk művelt föld használatát megkapták, és amíg kötelességeiket teljesítették, onnan nem lehetett őket kitenni. Werbőczy Hármaskönyve a nemesség földtulajdonjogát a következőképpen rögzítette a paraszttal szemben: „Mindazonáltal ez alatt nem azt kell értenünk, mintha az örökséget, melyet a paraszt valakinek hagyott vagy eladott, a földesúrtól örökös joggal el lehetne idegeníteni, mert a parasztnak földesura földeiben, azok örökségére nézve, a munka bérén és jutalmán kívül, semmi joga sincs, hanem az egész föld tulajdona a földesurat illeti s reá tartozik.”²⁰

²⁰ Eredeti szöveg szerint: „Per hoc tamen non est intelligendum, ut haereditas per rusticum cuiusdam legata, vel vendita, jure perpetuo a domino terrestri alienari possit: nem rusticus praeter laboris mercedem, et praemium, in terris domini sui, quantum ad perpetuitatem, nihil juris habet: sed totius terrae proprietas, ad dominum terrestrem spectat, et pertinet.” [Corpus Iuris Hungarici Magyar törvénytár (1000–1895) Werbőczy István Hármaskönyve, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1897 (Továbbiakban: Hármaskönyv) 414–415. pp. Hármaskönyv III. rész 30. cím 7. §.]

A török uralmat követően a szabad költözés lehetősége jóval realisabbá vált a jobbágyok számára, mivel még a XVIII. század első felében is számos termőföld volt megműveletlen.

A feudális földtulajdonjog másik jellemzője a király főhűbérúri joga, amelyet a XIII. század második felétől, mint a király főtulajdonjoga, *jus regium* elnevezéssel használtak. Ez tulajdonképpen azon alapult, hogy a király – főleg a XIII. századtól – nagy birtokokat adományozott abból a célból, hogy jól felfegyverzett lovagjai legyenek azáltal, hogy az adománybirtokosok egyben katonai szolgálatra is kötelezettek voltak. A Hármaskönyv szerint a király főtulajdonjogát az alapozta meg, hogy eredetileg minden birtokjog a szent koronától ered, és a szent koronára hármlik vissza magszakadáskor,²¹ mert a nemesek közössége (*communitas*) a szent korona joghatósága (*in jurisdictionem Sacrae Regni Coronae*) alá helyezte: „[...] minden nemesítésnek és birtokadományozásnak teljes hatalma fejedelmünkre szállott át, [...] fejedelmünk minden báró úrnak és mágnásnak, az ország többi nemeseinek és birtokosainak igaz és törvényes utódja, abban az esetben, ha valamelyikük örökös és maradék nélkül halna el.”²² „Mert azoknak összes fekvő jószágai, és birtokjogai a jelzett átruházás erejénél fogva, eredetileg Magyarország szent koronájától függenek és törvényes birtokosuk magvaszakadtával mindig ugyanerre is néznek és hármlanak.”²³

A birtokadományozás jogát a közösség a koronázással a királyra ruházta át: „Miután pedig a magyarok a szent lélek kegyelmének ihletéből, szent királyunk közremunkálása által az igazságnak felismeréséhez és a katolikus hitnek vallásához jutottak és Őt önként királyukká választották és meg is koronázták: a nemesítésnek s következőképpen a nemeseket ékesítő és a nem nemeseiktől megkülönböztető birtok adományozásának jogát s teljes hatalmát az uralkodással és országlással együtt a község a maga akaratából, az ország szent koronájának joghatósága alá helyezte és következőképpen fejedelmünkre és királyunkra ruházta; ettől fogva Ő tőle ered minden nemesítés és e két dolog mintegy a viszonyos átruházásnál és a kölcsönösségnél fogva, annyira szorosan függ egymástól mindenha, hogy

²¹ Magszakadás általában akkor következett be, ha az adományos fiúága kihalt. Ilyenkor a leányági leszármazottak kénytelenek voltak az ún. leánynegyeddél (az örökös birtokának egynegyedével) megelégedni.

²² *Omnis nobilitatis, et possessionariae collationis plenaria potestas, in principem nostrum translata sit: ideo advertendum; quod princeps ipse noster universorum dominorum, baronum, et magnatum, ac aliorum regni nobilium, possessionatorumque hominum, in casu, quo quis eorum, sine haredibus, et posteris decesserit, verus, et legitimus successor sit.* (Hármaskönyv 69. p., I. Rész. 10. czim.)

²³ *Omnia enim bona, et jura eorum possessionaria, ab ipsa sacra regni Hungariae corona, virtute translationis praenotatae, originaliter dependent, et ad eandem semper respiciunt, devolvunturque eorum possessora legitimo deficiente.* (Hármaskönyv 69. p., I. Rész. 10. czim 1. §.)

egyiket a másiktól külön választani és elszakítani nem lehet s egyik a másik nélkül nem történhetik.”²⁴ A király a szent korona e joghatóságánál fogva minden elhunyt magvaszakadtnak birtokjogai felett teljes hatalommal szabadon rendelkezhetik, vagyis megtarthatja magának vagy újból eladományozhatja: „Mert a királyi Felség (e Magyarország szent koronájának előbb említett joghatóságánál fogva) bármely elhaltnak, a kinek magva szakad, vagyis a ki örökösök hátrahagyása nélkül mulik ki, minden birtokjoga fölött mindenkor teljes hatalommal szabadon (a mint akarja) rendelkezhetik, tudniillik: fentarthatja magának, vagy eladományozhatja, vagy ideiglenesen átruházhatja annak részére, a kinek inkább akarja.”²⁵ Ezenkívül nemcsak a magvaszakadtnak, hanem azoknak a birtokjogai is még életükben a „szent koronára háramlanak s következésképpen adományozás alá kerülnek”, akik a hűtlenség²⁶ elnevezés alatt értett bűncselekményeket elkövetik: „És hogy az istentelen embereknek elkövetett gonoszsága büntetlenül ne maradjon; hogy a nemesség és parasztság egyenlő értékűnek tünjék; s ismét, hogy a hűségnek a hűtlenséggel egyenlő jutalma ne legyen; tehát a hűtlenek vakmerőségének és lázadásának megtörésére és az istentelen és becstelen emberek rosszindulatú szabadosságának megfékezésére a mi eleink – ezt hozván magával a törvény szigora s a közjó is ezt kívánván, – országos végzeménnyel elhatározzák és megállapították, hogy nemcsak valamely magvaszakadtnak [...] hanem azoknak birtokjogai is, (még életükben) Magyarország szent koronájára háramoljanak s következésképp adományozás alá kerüljenek, a kik konokul az ország alkotmánya ellen

²⁴ Postquam vero inspirante Spiritus Sancti gratia, ad agnitionem veritatis, Catholicaeque fidei professionem, opera ipsius sancti regis nostri, Hungari venere, et eundem sponte in regem elegere, pariter et coronavere; omnis nobilitationis, et ex consequenti possessionariae collationis, qua nobiles decorantur, et ab ignobilibus segregantur, facultas, plenariaque potestas, *in jurisdictionem sacrae coronae regni* hujus, et per consequens in principem, ac regem nostrum, a communitate, et communitatis ab auctoritate, simul sum imperio, et regimine translata est, a quo jam omnis nobilitatis origo, per quandam translationem reciprocam, reflexibilemque connexionem, ita mutuo semper dependet; út se jungi, segregarique nequeat, et alter sine altero fieri non possit. (Hármaskönyv 59. p., I. Rész. 3. czim 6. §.)

²⁵ Regia enim majestas (ex praedecarata jurisdictione sacrae coronae regni jugus Hungariae) de et super universis juribus possessionariis, quorumcumque decedentium, et in semine, vel haeredibus destitutorum, ac deticientium, liberam (prout voluerit) disponendi, pro se scilicet reservandi, vel alteri, cui maluerit, conferendi, aut inscribendi plenariam semper habet protestatis facultatem. (Hármaskönyv 75. p., I. Rész. 13. czim. 4. §.)

²⁶ A hűtlenség eseteit a Hármaskönyv felsorolta (lásd: Hármaskönyv: I. Rész. 14. czim). Kezdetben e fogalom alá csak a király és az ország iránti hűség megszegésének néhány súlyos esete tartozott. Később aztán egyre több büntetett nyilvánították hűtlenségé. Werbőczy Tripartituma 18 §-ba foglalva, több mint 30 cselekményt sorolt a hűtlenség fogalma alá, idevéve a felségsértésen keresztül az alkotmány, a király és a korona közhatalma elleni támadáson és ellenszegülésen át („si quis evidentem se erigit, et opponit contra statum publicum, regis, et coronae”, azaz „ha valaki nyilván az alkotmány, a király és a korona közhatalma ellen támad és ellene szegül”) azoknak a cselekményeit is, akik az ország belső rendjének felforgatására idegen martalócokat hoznak be, vagy töröknek fegyvert és élelmiszert szállítanak. Ilyenkor a hűtlenség elkövetését megállapító bírósági ítélettel szállt vissza a földtulajdon a királyra.

támadnak és ezáltal a királyi felség méltóságát megvetik, és másokat a törvényes igazságon kívül önkényből és vakmerően háborgatnak, hogy az istentelen megbüntetésének példája némelyeket elrettentsen, másokat pedig, a kik az ilyenek jószágait netalán adományul nyerik, annál inkább a hűséges cselekedetek gyakorlására és végzésére buzdítson.”²⁷ A jus regium lényegében a szent koronának tulajdonított joghatóság olyan fekvő jószágokra és birtokjogokra²⁸ nézve, melyeket rosszhiszeműen és királyi jóváhagyás ellenére bitoroltak.²⁹

Ez az adományozási rendszer és a főtulajdonjog egészen az 1848-as törvényekig, illetve az azokat végrehajtó 1853. évi neoabszolútizmus kori úrbéri pátensig fennállt.

A feudális tulajdoni rendszer egyik legjelentősebb intézménye az ősiség, amely egyben a korabeli tulajdoni rendszer legfontosabb korlátozását is jelentette. Az ősiség lényegében a közös őstől leszármazott nemzetségnek a közös ős által szerzett birtokaira vonatkozó igényjogosultságát jelentette, ami akkor jelentkezett, ha a birtok tulajdonosa azt a nemzetség hozzájárulása nélkül kívánta volna elzálogosítani vagy elidegeníteni. Ilyenkor a nemzetség bármely tagja jogosult volt az adott zálogbirtokot visszaváltani vagy visszaperelni – természetesen az ellenérték megfizetése mellett. Az ősiség jogintézménye jogszabályi szinten először I. (Nagy) Lajos 1351. évi dekrétumában jelenik meg, később azonban szabályai enyhítésre kerültek oly módon, hogy az eladó – az osztályos atyafiak elperlése esetén – vállalhatta, hogy vagyonából teljes mértékben kártalanítja a vevőt. Werbőczy ennek lehetőségét igen szűk körben vonta meg. A Hármaskönyv szerint ha valakinek „idegen kézben zálog czimen, hitbér vagy leánynegyed fejében avagy egyéb visszaváltható módon lekötött fekvő jószágai és birtokjogai vannak: akkor a királyi felség, vagy az, ki királyi adományra tesz szert, vagyis a ki ezeket adományul nyeri, mindenkor magához válthatja. Mert az ilyen lekötés a jószágoknak a tulajdonjogát [...] nem zárja ki.”³⁰ Ez a szabályozás

²⁷ Et nem pravorum hominum patrata malitia, impunita relinqueretur; neve nobilitas, et rusticitas aequalis aestimationis censeretur; rursus, ne fidelitas, ac infidelitas, simile promium sortiretur. Ad conterendam igitur infidelium proterviam, et rebellionem, pravorumque, et flagitiosorum hominum male agendi licentiam possessionaria aliquorum in semine (ut praefertur) deficientium, verum etiam contra statum publicum regni hujus, ex coque in despectum dignitatis regiae majestatis contumaciter sese erigentim, atque alios praeter juris aequitatem absolute, temerarieque turbantium; ad sacram coronam dicti regni Hungariae, consequenterque collationem regiam (etiam superviventibus illis) devolvenda esse, tum juris rigore exigente, tum vero reipublicae utilitate exposcente, communi decreto sanxerunt, ac statuerunt: ut exemplo punitiois sceleratorum, alii terreantur, alii vero ad opera fidelitatis exercenda, atque peragenda, si quibus forsitan talium bona collata fuerint, ferventius accendantur. (Hármaskönyv 75. p., I. Rész. 13. czim 5. §.)

²⁸ A „birtok” (possessio) szót kétféle értelemben használták: egyrészt valamely ingó vagy ingatlan dolog uralmának, használásának és „kormányzásának” értelmében, másrészt pedig a possessio, mint „tulajdon” (proprie) a falu jelentése és értelmeként volt használatos. (Hármaskönyv 89. p., I. Rész. 24. czim 1–3. §§.)

²⁹ Hármaskönyv 89. p., I. Rész. 24. czim.

³⁰ Hármaskönyv 93. p., I. Rész. 27. czim.

később – főként már a feudális kor vége felé – jelentős gátat szabott a földbirtokok korszerűsítésének. A korszerűsítéshez ugyanis hitelre lett volna szükség, az állandó pereskedések veszélye miatt azonban a hitelnyújtás kockázata jelentősen megnőtt. Végül – a hosszúra nyúló reformtörekvések eredményeként – az 1848. évi XV. törvénycikkel,³¹ illetve az 1852. november 20-án kiadott ősiségi pátenssel szűnt meg teljesen, mely egyben a királyi adományozást – formálisan is – megszüntette.

A kisajátítás elleni – alkotmányos – védelem egy korai csírájaként jelenik meg az 1351. évi XIII. törvénycikk, amely annak érdekében született, hogy a nemesek birtokait, melyekben bányák találhatóak, ugyanannyit érő birtokok adása nélkül a király el ne vegye. Ha pedig a nemesek birtokaiban arany vagy ezüst, réz, vagy vasbányák, avagy egyéb bányák voltak, ezeket megfelelő csere mellőzésével nem volt szabad elvenni; hanem ha a király akarta, az említett nemeseknek, efféle aranyércet termő birtokaikért haszonértékű birtokokat adományozzon.³²

Már a feudális korban megjelennek egyes kötött tulajdoni formák, amelyekre külön szabályok vonatkoztak. Ide tartoztak a koronajavak, az egyházi javak és a hitbizományi javak. Külön szabályok vonatkoztak a városi polgárság illetve a jobbágyok tulajdonára is.

A koronajavak meghatározása leginkább a mai kizárólagos állami tulajdon tárgyaihoz hasonlítható. Ezeket II. Ulászló 1514. évi III. törvénycikkében³³ találjuk meg. E körbe tartoztak – egyebek mellett – a szabad királyi városok,³⁴ a bányavárosok vagy pl. a Csepel-sziget. Ezeket sem elidegeníteni, sem elzálogosítani nem lehetett, teljes mértékben forgalomképtelenek voltak,³⁵ hasonlóan a király illetve a nemesek adományaiból származó egyházi javakhoz, amelyeket szintén nem lehetett visszabocsátani a forgalomba.

Az egyházi birtokok egyre növekvő száma miatt már Kálmán király első dekrétumai elrendelték az egyes egyházi birtokok, halászó vizek visszavételét,³⁶ továbbá királyi adományokból az egyház javára csak királyi engedéllyel lehetett végrendelkezni vagy

³¹ 1848. évi XV. törvénycikk az ősiség eltörléséről

³² 1351. évi XIII. törvénycikk

³³ 1514. évi III. törvénycikk a királyi koronára tartozó fekvő jószágok és jövedelmek felsorolásáról

³⁴ A nyolc szabad királyi város Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes és Sopron volt.

³⁵ Nem számított a koronajavak körébe a visszaháramlás útján a királyhoz visszakért birtokok, amelyeket az uralkodó újból adományozott, valamint a király magánjavai, amelyekről szabadon rendelkezhetett.

³⁶ Kálmán Király Dekrétomainak Első Könyve 15. Fejezet mindennemű adományok visszafoglalásáról (kivéve Szent István adományát); 16. fejezet a monostoroknak vagy egyházaknak ajándékozott halászó vizek elvételéről; 17. fejezet „hogya a szőlők, házak és földadományok bántatlan maradjanak”; 18. fejezet „hogya az egyházaknak ajándékozott erdőket nem kell elvenni”.

ajándékozni.³⁷ II. Endre, majd IV. Béla idejében is folytatódott az eladományozott királyi birtokok visszavétele, amely érintette az egyház birtokait is. Az egyházak elleni birtokkorlátozó rendelkezések megjelentek I. Lajos ősiségről szóló törvényében, amely nemesi javakból az egyháziak öröklését, illetve a vételt is a szerzett javakra korlátozta, de ehhez a király jóváhagyására is szükség volt.³⁸

Az egyház birtokszerzésére nézve a legjelentősebb korlátozást az ún. holtkézi törvények jelentették. Ez a korlátozás nemcsak nálunk, hanem Európa nyugati államaiban is megjelent. Magyarországon elsőként az 1498. évi LVI. törvénycikk³⁹ tiltotta meg az egyházaknak az újabb birtokszerzéseket, amikor kimondta, hogy egyházi személyeknek (püspökök, egyházfők) nem lehet egyszerre két javadalmat a „kezén tartani”. Később a feudális korban ezt még többször is megismételték az 1647. évi XVII.⁴⁰ illetve az azt megújító 1715. évi XVI.⁴¹ törvénycikkekkel. Ez utóbbi a király engedélyéhez kötötte az egyházi birtokok szerzését. A holtkézi törvények hatálya egészen a XIX. század végéig fennmaradt, amikor a Kúria állapította meg, hogy azok már nincsenek érvényben.

A hitbizomány valamely család javára lekötött, és így a forgalomból kivont oszthatatlan vagyon volt, melyben a vagyon állagát sem megterhelni, sem elidegeníteni nem lehetett. Ez az intézmény először Spanyolországban alakult ki, és az osztrákok közvetítésével került Magyarországra. Elsőként az 1687. évi IX. törvénycikk⁴² engedélyezte hitbizomány alapítását: „Az ország mágnásai és előkelői romlásának elhárítása, s a fekvőjóságok szokás szerint megkisérlett önkényes elidegenítésének s elpazarlásának megfékezése végett, méltán elhatározták: hogy mától ezentulra, ha valaki e mágnások vagy előkelők közül az ő szolgálataival, vagy saját vitézségével, vagy az ősi javak jövedelmeiből szerzett birtokaira nézve a megyékben előzetesen közzé teendő végrendeleti intézkedéssel Ő császári és királyi szent felségétől megerősített, hitbizományt és elsőszülöttségi öröklésrendet alapított s állított föl: örököseinek és utódainak semmi joguk se legyen az efféle, atyai végrendeleti intézkedés

³⁷ Kálmán Király Dekrétomainak Első Könyve 20. Fejezet a királyoktól adományozott birtokok örökléséről

³⁸ 1351. évi XX. törvénycikk „hogy az egyházi férfiak három tanuvallató levéllel nem szerzhettek birtokokat”

³⁹ 1498. évi LVI. törvénycikk: egy egyházi személy se lehessen két javadalomnak vagy két méltóságnak a birtokában vagy élvezetében; továbbá, azok a javadalmak, melyek a római curiánál vannak valaki részére lekötve, egy év alatt szabaddá teendő; és külföldiek részére nem kell egyházi javadalmakat adományozni

⁴⁰ 1647. évi XVII. törvénycikk: hogy világi birtokokat nem szabad egyháziak részére elidegeníteni. (Ezzel a törvénycikkkel egyébként helybenhagyták II. András dekrétumának első Lajos részéről történt megerősítését, illetve megújították Ulászló király 3. dekrétumának 55. cikkelyét is.)

⁴¹ 1715. évi XVI. törvény a főpap urak szabad végrendelkezési képességéről. A 2. § kimondta, hogy a szabad rendelkezési jogra nézve a tisztelendő főpapoknak királyi helybenhagyásért kell folyamodni.

⁴² 1687. évi IX. törvénycikk a mágnások idősb fiainak az atyai rendelkezés szerint intézendő örökösödéséről

alá vetett javakat, annak tartalma ellenére, azok szerzési tőkeösszegére nézve, elzálogosítani és elidegeníteni. Hanem azokból a javakból csak a haszonvételt és jövedelmet huzhassák, az elsősülöttségi birtoklás elvesztésének büntetése alatt.” Ez a törvénycikkely azonban még a köznemesekre nem terjedt ki, csak az 1723. évi L. törvénycikk⁴³ terjesztette ki a hitbizomány alapítását a köznemességre is: „mindenki részére épen tartandó annak joga, hogy [...], ha [...] valaki e nemesek közül elsősülöttséget akar felállítani, eziránt Ő legszentségesb felségéhez folyamodhassék.”

Mint már említettük, a feudális magyar jogrendszerben különleges szabályok vonatkoztak a városi polgárság tulajdonjogára nézve is. A városokat ugyanis maguk kollektíve nemeseknek tekintették, ezáltal nemesi jószágokkal rendelkezettek. Elsőként az 1498. évi XXXVIII. törvénycikk⁴⁴ említ olyan városi polgárokat, akik nemesi jószággal rendelkeznek: „a városoknak vagy lakosoknak és polgároknak valamely vármegyében birtokaik és birtokjogaik vannak.” A városokban a polgárság vonatkozásában a király főtulajdonjoga nem érvényesült, így magszakadás esetén az ingatlan nem a királyra, hanem a város közösségére szállt.

Ami a jobbágyokat illeti, a feudális kor első századaiban, egészen a XVIII. századig szinte mindenféle korlát nélkül szerezhettek tulajdont, kaphattak adománybirtokot (ami által melleleg nemessé is váltak). A Hármaskönyv a nemesek mellett ismert más ingatlantulajdonosokat (possessionati homines)⁴⁵ is. Az 1543. évi XXXVI. törvénycikk⁴⁶ pedig ismert olyan plebejus embereket, akik pénzen szerzett nemesi pusztákat birtokoltak: „Mondják, hogy vannak némely közrendü emberek, a kik pénzen szerzett nemesi puszták birtokában vannak, azoknak haszonvételét szedik, azonban azon a helyen nem laknak, és épen úgy, mint azok, a kik nemesi jogon és mentességgel vannak a földek birtokában, terheket sem akarnak viselni. Ennélfogva, minthogy az álladalom, főképen a közterhekre nézve, azt a jövedelmet nem nélkülözheti, megállapították, hogy az ilyen nemesi puszták birtokában levő

⁴³ 1723. évi L. törvénycikk az elsősülöttségről és az 1687. évi 9. tc. magyarázatáról

⁴⁴ 1498. évi XXXVIII. törvénycikk a nemesek és a szabad királyi városok között való biráskodásról.

⁴⁵ Hármaskönyv 87. p., I. Rész 23. czim: „[...] *akadnak többen, urak, nemesek és országlakosok, tudniillik birtokos emberek* (possessionatorum scilicet hominum), *kik a királyi jogokat álnokul, tudniillik vagy zálogczímen vagy erőtelen és sikertelen, avagy királyi jóváhagyást nélkülöző bevallás alapján maguknak követelik és azt koholják [...], a királyi jog bármely rosszhiszemű birtokos fekvő jószágaiban és birtokjogaiban száz évig tart s ennyi ideig lehet kereset tárgya.*”

⁴⁶ 1543. évi XXXVI. törvénycikk a nemesi puszták birtokában levő közrendü emberek az egytelkes nemesek módjára viseljék a terheket, a különben cselekvőktől vegyék el a pusztákat.

közrendű emberek az egytelkes nemesek módjára viseljék a terheket és e részben kötelesek a vármegyei ispánoknak engedelmeskedni.”

A XVIII. században azonban a Kúria kimondta, hogy a nem nemes nem szerezhethet tulajdont (de incapacitate possessorii), és ezt követően erre hivatkozva a feudális kor végéig a jobbágyok ingatlanulajdont nem szerezhettek. Végül az 1844. évi IV. törvénycikk⁴⁷ mondta ki, hogy minden bevett felekezethez tartozó Magyarországon nemesi ingatlant szerezhethet: „Az országban s kapcsolt részeiben született, állandóan lakó, s törvényesen bevett bármely vallású nem-nemes honfiak, általuk bármi czímen eddig szerzett, vagy jövőben szerzendő nemesi javakra nézve nemesség hiánya miatti nem-birhatási ügyúton ezentúl nem háborgattathatnak.” A törvénycikk rendelkezése által a nemességet a birtoktól, a birtokot pedig a nemességtől tette függetlenné, vagyis nemesi javakat ezentúl már nem nemesek is szerezhettek.

Az István, László vagy Kálmán által kiadott dekrétumok rendelkezéseiből látszik, hogy már első királyainknál is komoly hangsúlyt kapott a fennálló tulajdoni viszonyok védelme – méghozzá szigorú közjogi, büntetőjogi szabályok lefektetése által. Nem véletlen, hogy a vagyon ellen elkövetett bűncselekmények (elsősorban lopás vagy rablás) elkövetőire – épp a nehezen megszilárduló tulajdoni rend védelme érdekében – meglehetősen kemény büntetési nemeket – mint pl. akasztás, rabszolga sorba adás vagy testcsönkítés – alkalmaztak.⁴⁸ A későbbiekben aztán – a tulajdoni rend fokozatos megszilárdulását követően – már enyhítettek ezeken a szabályokon.⁴⁹

Összegezve a magyar feudális tulajdonvédelem rendszerét megállapítható, hogy a kötött feudális tulajdon és az ahhoz kötődő jogintézmények – a többi európai országhoz hasonlóan – hazánkban is szinte már az államalapítást követő évszázadokban megjelentek, azonban a nyugat-európai államokhoz képest jóval tovább – egészen a XIX. század derekáig – fenn is maradtak. A tulajdonnak a közjogi szabályozás általi – vagyis tág értelemben véve alkotmányos – védelme kapcsán a királyi dekrétumok, törvénycikkek mellett a büntetőjogi szabályok által is komoly hangsúlyt kapott a fennálló tulajdoni rend, és ezáltal a királyi hatalom megszilárdítására irányuló állandó jogalkotási törekvés.

⁴⁷ 1844. évi IV. törvény a nemesi javak birhatásának nem-nemesekre kiterjesztéséről

⁴⁸ László király törvényei például már egyetlen tyúk vagy lúd árát meghaladó értékű lopás esetén is lehetővé tették halálbüntetés kiszabását.

⁴⁹ Lásd pl. Kálmán törvényeit.

6. A tulajdonhoz való jog megjelenése – a polgári kor kezdete

A felvilágosodás és a polgárosodás nagy eszmeáramlatai a tulajdon intézményét általános társadalomelméleti és filozófia rangra emelték. Már a polgári forradalmak eszmei előkészítésében komoly szerepet játszott a magántulajdon szentségének elmélete is, amely abból kiindulva, hogy a tulajdonától megfosztott, abból kirekesztett egyén nem szabad ember, és ezáltal még a közösségi gondoskodás esetén is kiszolgáltatottá válik, az egyéni szabadság anyagi alapját és legfőbb biztosítékát jelentő tulajdont gyakorlatilag a szabadsággal azonosította.⁵⁰

A polgári forradalmak eredményeként kialakult a termelőeszközök feletti tőkés magántulajdon, amelynek eredményeképp az új modern jogrendszer az uralkodó tőkes-tulajdonjogi viszonyokra épül fel, amely a bomló feudális társadalom önkényével, jogtalanságával szemben folytatott küzdelem során alakult ki. A polgári forradalmak a korábbiakban már ismertetett nyílt jogegyenlőtlenség évszázadokon át tartó uralmát döntötték meg, megszüntetve ezzel a feudális kiváltságokra alapított, elavult jogrendszereket. Az új termelőmód uralkodóvá válásával, az alapvető termelőeszközök birtoklásának új rendjével megjelenik a magántulajdon szentségének elismerése. Mint azt láthattuk, a korábbi társadalmak joga is védte ugyan a tulajdonjogot, a burzsoá jog azonban – minden eddigi jogtól eltérően – a korlátlan magántulajdon jogát szentesítette. A magántulajdon szentségének elve alapján a korábbi – korlátok között érvényesülő – feudális tulajdonjog felszámolásra került, és a polgár a birtokában lévő termelőeszközök felett szabad rendelkezési jogot nyert, ugyanakkor a jog az uralkodó és az alávetett osztály tagjait is egyaránt árutulajdonosnak tekintette, teret engedve ezzel az ún. formális jogegyenlőségnek.

⁵⁰ Lenkovics: i.m. 58. p.

6.1. Anglia⁵¹

Angliában a tulajdon alkotmányos védelme kapcsán rögzítenünk kell, hogy az angol alkotmány, mint íratlan alkotmány több száz dokumentumból tevődik össze.⁵² Ezek közül kiemelkedő az angol alkotmány alapidokumentumaként tisztelt, 1215-ben kiadott Magna Charta Libertatum,⁵³ amely már az önkényes kisajátítás elleni védelem egyik korai csírájaként elrendeli, hogy szabad embert birtokából elűzni csak jogszerű ítélet vagy törvény alapján lehetséges. A „szabad ember” megjelölésből látható, hogy ugyan már a középkor elején megjelennek a modern alapjogokra emlékeztető polgárjogok, ezek azonban még csupán a társadalom egyes kiváltságos – és általában kisebbségben lévő – rétegeire, azaz jobbra a feudális nemesekre vonatkoznak, és inkább tekinthetők privilégiumnak, mint a mai, modern értelemben vett emberi jognak. Emberi jogokról tulajdonképpen onnantól érdemes csupán beszélni, amikortól ezeket a jogokat univerzálisnak, azaz minden emberre egyformán kiterjedőnek fogadják el. Mint már említettük, mind az ókorban, mind a középkorban megjelentek bizonyos – emberi jogokra emlékeztető – alapjogok, ám ezek csak egyesek kiváltságaiként, és nem egyetemes érvennyel jelentkeztek.

A modern emberi jogok gondolatának megszületése és kifejlődése hosszú évszázadok alatt ment végbe, mire az első írott alkotmányoknak is alapvető tartalmi elemévé vált. E hosszú történetből kiemelkedik az angol polgári forradalom, amelynek során több „Nagy Bill”⁵⁴ került kiadásra. Ezek szerepe kiemelkedő az alkotmányos jogok, vagyis az alkotmány által elismert emberi jogok, és így a természetjog alapján nyugvó alkotmányosság alapelveinek gyakorlati érvényesítése történetében. Az 1627-es Petition of Rights⁵⁵ (Jogok kérvénye vagy Kérelem a jogokért) talán az első olyan alkotmánytörvény, amely bizonyos

⁵¹ A szakirodalomban gyakran – és kissé pongyolán – *Anglia* megjelöléssel illetik az Egyesült Királyságot, amely tulajdonképpen Nagy-Britanniát és Észak-Írországot foglalja magába. Azonban még Nagy-Britannia sem azonos a tulajdonképpeni Angliával, mivel Angliából, Skóciából és Walesből áll. (Walest I. Edward 1283-ban csatolta Angliához, a független skót királysággal az egyesülés véglegesen 1706-ban jött létre.) Az egyszerűség kedvéért a következőkben az „Anglia” illetve az „angol” megjelölést használjuk, leszögezve azonban azt a tényt, hogy jogi szempontból a skót jogrendszer jelentős eltéréseket mutat a tulajdonképpeni angol jogrendszertől.

⁵² Pl. a világ összes alkotmányait tartalmazó gyűjtemény *közel 350 dokumentumot és írott jogszabályt* (statute) említ az alkotmány/jog forrásaként. (A. P. Blaustein – G. H. Flanz (szerk.): *Constitutions of the Countries of the World*. Oceana Publications, Inc. Dobbs Ferry, New York, 1983.).

⁵³ A Magna Charta Libertatumot („nagy szabadságlevél”) I. Földnélküli János adta ki 1215. június 15-én.

⁵⁴ Kovács István: *Magyar Alkotmányjog I.*, JATE Kiadó, Szeged 1990. 310. és kk. p.

⁵⁵ Teljes szövegét lásd Dr. Pulay Gábor: *Alkotmányok – Amerikai Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Német Szövetségi Köztársaság, Francia Köztársaság, Olasz Köztársaság; A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának Kiadványai*, Budapest, 1972, 59–61. pp. (A továbbiakban: Pulay: Alkotmányok)

jogokat általánosan, azaz nem csak valamely társadalmi csoportra értett és követelt. E törvény igyekezett védeni a tulajdon szabadságát a királyi önkénnyel szemben a vagyonekbozás illetve a Parlament jóváhagyása nélküli adókiivetés tekintetében, amikor kimondta, hogy valakit „csak jogszerű eljárás alapján lehet földjétől vagy birtokától megfosztani”,⁵⁶ továbbá az alattvalókat „adó csak a Parlamentben elfogadott közös egyetértés alapján sujtja.”⁵⁷

Ha ezt követően még végigtekintünk e kor legjelentősebb dokumentumain, úgymint „A nép szerződése” (Agreement of the People) vagy a habeas corpus törvények (1679), jól látható, hogy a sérthetetlennek deklarált emberi jogok a polgárság régi követeléseit fejezték ki: a tulajdon (property) és a szabadság (liberty) értékeinek védelmét. E kategóriák önmagukban is gyűjtőfogalmak voltak: a tulajdon szentsége például az ember valamennyi javának, azaz (magán)életének, vagyonának és szerzett jogainak védelmét jelentette.⁵⁸

Kérdés, hogy az angol konstitucionalizmus fejlődési vonala mögött milyen eszmetörténeti háttér húzódik. A választ alapvetően két nagy – egymásnak ellentmondó – elmélet adja meg: az egyik Thomas Hobbes, a másik John Locke nevéhez kötődik. Mindkettejük – szerződéses államfelfogásból kiinduló – elméletében megjelenik ugyanis a tulajdon államhoz való viszonyának vizsgálata, ám a végkövetkeztetések ellenkező eredményt hoztak.⁵⁹

A két elmélet kiindulópontjaként a XVII. század racionalizmus-eszméje szolgálhat, amelynek célja, hogy a tudományos gondolkodás mintaképeként a természettudományos racionális törvényszerűségeket keresse. Ennek egyik eszmeváltozata a racionális természetjog, amely szerint az embernek vannak olyan jogai és kötelezettségei, amelyek veleszületettek, tértől és időtől függetlenek. Ide tartozik – egyebek között az önmegvalósítás, a jogegyenlőség stb. mellett – a személyes szabadság és a tulajdon szabadsága, annak abszolút volta (ideértve az öröklési jog kapcsán a végrendelkezés szabadságának jelentőségét is).

Természetjogon a klasszikus, ún. világi természetjogot, a XVI. századbeli természetjogi iskolát értjük, amelyet végül a XVII. század során Hugo Grotius foglalt

⁵⁶ Pulay: *Alkotmányok* 60. p.

⁵⁷ Pulay: *Alkotmányok* 59. p.

⁵⁸ Mezey Barna – Szente Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 497–498. pp.

⁵⁹ Hobbes és Locke elméletének az alkotmány, mint jogintézmény létrejöttében betöltött szerepéről bővebben lásd pl. Kovács István: *Magyar Alkotmányjog I.*, i.m. 337–344. pp. valamint Kovács István: *A szocialista alkotmányfejlődés...* i.m. 42–43. pp.

egységbe. Grotius, akit a „természetjog atyjaként” is szoktak emlegetni, lényegében abból indult ki, hogy az emberi társadalom az emberek társulásával jött létre, s ez a társulás szerződéssel történt, amiben az emberek az őket megilletők jogok egy részéről a közösség javára lemondtak, ám néhány fontosabb jogot,⁶⁰ köztük a tulajdonhoz való jogot is fenntartották maguknak. A későbbi természetjogászok is lényegében – különböző filozófiai elnevezéssel – Grotiusig nyúlnak vissza, vagyis tulajdonképpen az általa alapított természetjogi iskola változatai. Grotius még Aquinói Szent Tamástól is átvett egyet-mást a természetjogi világból. A Grotius-féle természetjogi felfogás alkalmasnak bizonyult arra, hogy a feltörekvő polgárság törekvéseit igazoló elmélet és annak valóságos harcra jelszava legyen.⁶¹ A természetjogi felfogás nem áll meg a pozitív jognál, hanem amögé tekint, és valamilyen metafizikus magyarázatot keres a jog lényegére nézve. Ezzel szemben a pozitivisták jogfelfogás megáll az állam által alkotott jognál, mint a jog végső pontjánál, és végül is az államot tekinti olyan szervnek, amely a kötelező jogot megfogalmazza.⁶²

A hagyományos természetjogi felfogás egyik alapvető tanítása, amellyel Grotius is foglalkozott, az ember alapvető jogaira vonatkozik. Eszerint az emberi jogok örökös, változatlan és elidegeníthetetlen jogok, amiket az egyes alkotmányok – mint az ember tudatos alkotásai – nem keletkeztetik, nem biztosítják, csupán deklarálják azok létezését. A természetjog szerint a legalapvetőbb emberi jogok, amelyekbe beletartozik minden ember joga ahhoz, hogy magántulajdona legyen, isteni eredetűek vagy az ész által helyesen felfogott természet rendjéből következnek, ily módon nem az uralkodó kegyeiből vagy az alkotmányozók szándékaiból következnek, hanem minden társadalmi rendben elválaszthatatlanul tapadnak az emberek emberi mivoltához, annak lényegi elemét alkotják, így tehát az embertől nem vehetők el. Az alkotmány feladata tehát mindössze annyi, hogy alkotmányos szintű, azaz a legmagasabb jogi védelmet nyújtsa e jogok számára, illetve egyúttal garantálja is azok érvényesülését.⁶³

Ezekből az elvi alaptételekből kiindulva Thomas Hobbes *Leviatán* című művében⁶⁴ azt hangsúlyozza, hogy az uralkodó abszolút hatalommal rendelkezik,⁶⁵ és ebből kifolyólag

⁶⁰ E körbe tartozott még a szabadság, az egyenlőség joga vagy a vállalkozás szabadságának joga is.

⁶¹ Szabó Imre: *Ember és jog*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987, 41. p.

⁶² Szabó Imre: uo.

⁶³ Mezey Barna – Sente Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet*. i.m. 496. p.

⁶⁴ Thomas Hobbes: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma*. Fordította Vámosi Pál. Magyar Helikon Kiadó, 1970

⁶⁵ Hobbesnél is van korlátja az uralkodó hatalmának, nevezetesen annak forrása, vagyis Isteni akarata és az ebből következő természeti törvények: „Az uralkodó jogainak [...] csak az szab korlátot, hogy ő maga Istennek

az emberek tulajdonáról – mint az emberi együttélés condition sine qua nonjáról – is az állam rendelkezhet, még hozzá alattvalóinak védelme érdekében: „[...] a[z uralkodói] felségjogokhoz tartozik a teljes illetékesség azoknak a szabályoknak kibocsátásában, amelyekből mindenki kiolvashatja, milyen javakat élvezhet, és mit tehet anélkül, hogy bármely alattvalótársa részéről háborításnak legyen kitéve. És ez az, amit tulajdonnak nevezünk.” Hobbes az állam szerepét hangsúlyozza, véleménye szerint ugyanis a tulajdon – amely nála elsősorban jogi kategóriaként jelenik meg – lényegében az állammal egyidejűleg jött létre, és az állam is alkotta meg a tulajdonviszony, mint jogviszony jogi feltételeit. „A tulajdon bevezetése az állam létrejöttének egyik következménye, s mivel az állam csak képviselőjének személye útján cselekedhet, ezért a tulajdon bevezetése csakis az uralkodó cselekedete lehet, s olyan törvényeken alapszik, amelyeket senki más nem bocsáthat ki, csak a szuverén hatalom birtokosa” – írja Hobbes imént idézett művének „Az állam táplálékáról és ivadékairól” szóló XXIV. fejezetében, még hozzá abban a vonatkozásban, hogy a tápanyagok elosztása, azaz az enyém-tiéd-övé elvének meghatározása a tulajdon meghatározásával történik. A tulajdon biztosítása tehát lényegében a „meum-tuum”⁶⁶ jogának garantálását jelenti. Ez az elosztás pedig minden államban a szuverén hatalom joga, „mert az uralkodói hatalom létrehozása előtt [...] mindenkinek mindenre joga van, ami pedig szükségképpen háborúhoz vezet. Ezért a tulajdon, amely a béke előfeltétele és az uralkodói hatalom függvénye, e hatalomnak a közbéke érdekében bevezetett szabálya”,⁶⁷ vagyis Hobbes szerint tulajdonképpen ahol nincs állam, ott tulajdonról sem beszélhetünk. Az állam azonban nemcsak szavatolja a magántulajdont, hanem egyenesen be is avatkozhat a tulajdonviszonyokba, ám ez nem vezethet annak megszüntetéséhez.

Hobbes-nak ez az elmélete később Németország és Franciaország alkotmányaiban köszön vissza, még hozzá oly módon, hogy a szabadságjogok és a tulajdonjog nem együttesen jelenik meg, hanem elválnak egymástól, ráadásul a tulajdonjog már ab ovo magában foglalja a korlátozhatóság lehetőségét (lásd később).

alattvalója, miért is köteles a természeti törvényeket megtartani”. (Hobbes: i.m. 183. p.) Ugyanakkor elismeri, hogy ez a korlátlan hatalom csak addig áll fenn – a természet törvényeiből következően –, amíg biztosítani tudja alattvalói számára azok biztonságát: „Az alattvalóknak az uralkodóval szembeni kötelezettsége értelem szerint csak addig áll fenn, és nem tovább, ameddig az uralkodó a maga hatalmával alattvalóit megvédeni képes” – fogalmaz Hobbes (i.m. 189. p.)

⁶⁶ Enyém-tied (lat.) (Lásd: Hobbes: Uo.)

⁶⁷ Hobbes: i.m. 154. p.

Locke – szerződéses államfelfogásból kiinduló – elméletében ezzel szemben a tulajdon (property) nem az állammal egyidejűleg jelenik meg, mint Hobbesnál, hanem az már a természetes állapotban is megillette az egyes embereket, vagyis „az emberi létállapot szükségszerűen maga után vonja a magántulajdont.”⁶⁸ 1651-ben megjelent *Értekezésében* leírta, hogy az államot az emberek társulási ösztöne hozta létre, mégpedig olyan céllal, hogy megvédjék a tulajdonukat és a szabadságukat. Ez a felfogás tehát, amelyet a tulajdon természetjogi-liberális felfogásaként is emlegetnek, azt hangsúlyozza, hogy a tulajdon – mint alapvető és elidegeníthetetlen szabadságjog – már az államot megelőzően is megillette az embert, amelyet a törvényalkotó már „készen talált” és csupán megerősített. „Azokból a jó dolgokból, amelyeket a természet közösen adott [...], mindenkinek annyihoz volt joga, amennyit fel tudott használni, és tulajdona volt mindaz, amit munkájával a befolyása alá tudott vonni: amire ki tudta terjeszteni munkáját, hogy kiemelje természetes állapotából, az az övé volt.”⁶⁹ A tulajdonosok jogai lényegében korlátozás nélkül érvényesek, csupán a természeti törvények szabhatnak nekik határt: „Ugyanaz a természeti törvény, amely tulajdont ad nekünk ezen a módon, egyszersmind korlátozza is ezt a tulajdont. Isten bőségesen megad nekünk mindent [...]: ez az ész szava, amelyet megerősít a sugalmazás is. De milyen mértékben ad meg nekünk mindent? Annyira, hogy élvezzük. Amennyit valaki fel tud használni úgy, hogy bármi módon javára váljék az életnek és ne ártson, annyit foglalhat le munkájával tulajdonként. Ami ezen túl van, az már meghaladja az ő részét, és másoké.”⁷⁰ Locke szerint tehát a tulajdon egyik legfontosabb szabálya, hogy „mindenkinek annyija legyen, amennyit használni tud.”⁷¹ Véleménye szerint ha ez az elv még mindig érvényben volna a világon, senki se kerül(het)ne szorult helyzetbe, mivel „a világon annyi föld van, hogy kétszer ennyi lakosnak is elég volna, ha a pénz feltalálása és az emberek hallgatóságos megállapodása, hogy értéket tulajdonítsanak neki, nem vezetett volna (megegyezés útján) nagyobb birtokok és a rájuk vonatkozó jogok kialakulásához.”⁷²

Locke-nál a tulajdon nem egyenlő a vagyonnal, szerinte ugyanis a tulajdon fogalma alá beletartozik a vagyon mellett a szabadság és az élet is. Ez a Locke által kifejtett – természetjogi szemléletű – tulajdonfogalom egyben azt is bizonyítja, hogy a tulajdonhoz való

⁶⁸ John Locke: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 63. p.

⁶⁹ Locke: i.m. 71. p.

⁷⁰ Locke: i.m. 60 p.

⁷¹ Locke: i.m. 64. p.

⁷² Uo.

jog immáron nemcsak az uralkodó privilégiuma, hanem minden ember joga, hogy saját munkájával tulajdont szerezzen magának. „Bár a föld és az összes alacsonyabb rendű teremtmény közösen minden emberé, mégis mindenkinek tulajdona a saját személye. Ehhez senkinek sincs joga, csak magának. Azt mondhatjuk, hogy testének munkája és kezének műve a szó szoros értelmében az övé. Amit tehát kiemel abból az állapotból, amelyben a természet hagyta, azt összevegyítette munkájával, hozzá tett valamit, ami az övé, és ezzel tulajdonává teszi. Mivel ő emelte ki abból a közös állapotból, amelyben a természet létrehozta, munkájával hozzacsatolt valamit, ami kizárja más emberek közös jogát. Minthogy ugyanis ez a munka vitathatatlan tulajdona a munkásnak, ahhoz, amivel ez a munka egyesült, nem lehet joga senkinek, csak neki, legalábbis ott, ahol elegendő és ugyanolyan jó minőségű az, ami közösen megmaradt a többieknek.”⁷³ A törvényhozó hatalom ugyanakkor korlátok közé szorul azáltal, hogy noha a tulajdonnal kapcsolatos rendelkezések meghozatalára fel van jogosítva, ám – Locke szerint – döntéseivel a polgárok tulajdonának elvonásáról nem intézkedhet. A polgárok sérthetetlen magántulajdona tehát egyfelől az államhatalom (különösen az abszolutizmus) legfőbb korlátja, másfelől viszont az egyéni szabadság, önmegvalósítás (privátautonómia), illetve – a későbbiek során – a társadalmi szabadság, ily módon pedig a demokratikus társadalmi berendezkedés záloga is egyben. Ez a gondolat később visszatér nemcsak a német, de a magyar Alkotmánybíróság határozataiban is, amikor a tulajdon, mint az egyéni cselekvési autonómia hagyományos anyagi alapja kerül meghatározásra (lásd: később).

A tulajdonos klasszikus, hagyományos jogosítványai – mint a birtoklás joga (mások birtoklásból való kizárásának lehetőségével), a haszonélvezet és a rendelkezés joga – közül az „egy tárgy” vagy „egy jog” feletti – saját akaraton alapuló – rendelkezés jogát Locke alapvetően személyes szabadságként határozza meg, nála tehát a tulajdon és a szabadság együtt jelenik meg, mint a két legfőbb érték, és bár az állam azáltal, hogy megkülönbözteti a tulajdonosokat a nem tulajdonosoktól, különbséget hoz létre az emberek között, ezt a közjó érdekében teszi. Ily módon Locke szerint a tulajdon védelme az állami kormányzati tevékenység eszmei korlátait is jelenti, hiszen az adó kivetéséhez szükséges a polgárok személyes illetve képviselőik útján való hozzájárulása. Ennek hatására a magántulajdon védelméhez való jog, amely később a polgári társadalmi berendezkedés egyik alapelemévé válik, a többi szabadságjoggal együtt alkotmányjogilag egységesen, vagyis alkotmányi

⁷³ Locke: i.m. 58. p.

szinten összekapcsolódva, és alapvető emberi jogként kerül elismerésre – elsőként Észak-Amerikában, majd néhány évvel később Franciaországban (lásd később).

Mindez azt bizonyítja, hogy már a XVII. – majd a XVIII. – században a tulajdon fogalmát meglehetősen széles körűen értelmezték, a hagyományos – római jogi – értelemben felfogott fizikai vagyontárgyakon fennálló jogon kívül ide, a tulajdon fogalmába tartozónak értették az élethez és a szabadsághoz való jogot is. Látható azonban, hogy ez esetben nem pontos jogi fogalom-meghatározásról volt szó, hanem inkább arról, hogy mindezeket szorosan összetartozónak tekintették. A háttérben pedig a korábbi időszak még meglévő és fokozatosan erősödő új erők harca húzódott meg, amint azt Locke Értekezésének elemzése is kimutatta.⁷⁴

Locke a tulajdon eme tágabb értelemben felfogott fogalma mellett használta a tulajdon szűkebb értelmét is, amikor kijelentette, hogy a tulajdon fő fajtája a földtulajdon, tekintettel elsősorban arra, hogy ebben az időszakban Angliában a lakosság döntő többsége még a mezőgazdaságból élt, vagyis Anglia túlnyomórészt még mezőgazdasági állam volt annak ellenére, hogy a XVII. században Anglia gazdaságilag robbanásszerű fejlődése a kereskedelemben és az iparban is kifejezésre jutott. A mezőgazdaságban az uralkodó kezében összpontosuló kincstári birtokok a gentry kezébe mentek át, a megmaradt királyi birtokok jelentős részét pedig 1649-ben a Csonka Parlament árusította ki. A földtulajdonnal kapcsolatban Locke így ír: „[...] a tulajdon fő fajtáját jelenleg nem a föld gyümölcsei és nem is a rajta élő vadak alkotják, hanem maga a föld [...]. Amennyi földet megmunkál, bevet, feljavít és megművel valaki, és amennyi föld termését fel tudja használni, annyi a tulajdona. Munkájával mintegy elkeríti magának a közösből. Ezt a jogát nem érvényteleníti az sem, ha valaki így szól: Mindenkinek egyenlő jogcíme van e földre, és ezért az illető nem sajátíthatja ki, nem kerítheti be összes embertársainak, az egész emberiségnek a beleegyezése nélkül. Amikor Isten odaadta a világot közösen az egész emberiségnek, munkára is felszólította az embert, amit állapotának nyomorúsága is megkívánt tőle. Isten és a saját esze azt parancsolta neki, hogy hajtsa uralma alá a földet, azaz tegye jobba az élet érdekében, és ezzel ráköltson valamit, ami az övé: a munkáját. Aki Isten e parancsának engedelmeskedve uralma alá hajtotta, megművelte és bevetette a föld bármely részét, az ezzel hoztátett valamit, ami az ő tulajdona volt, amihez másnak nem volt joga, és amit jogsértés nélkül más nem vehetett el tőle.”⁷⁵ Locke elmélete szerint tehát kezdetben a világ valamennyi földje közös volt, az ember

⁷⁴ Harmathy: i.m. 217. p.

⁷⁵ Locke: i.m. 61. p.

egyetlen tulajdona a saját munkája volt, aminek segítségével képes volt megművelni a közös föld egy részét, kisajátítva ezzel magának a közös földnek azt a részét. Mindezt nem önkényesen, hanem Isten parancsának engedelmeskedve, az ő felhatalmazásából tette, a kisajátítás ugyanis – ahogy az Értekezésekből kiderül – nemhogy csökkentené, hanem éppenséggel növeli az emberiség közös készletét, hiszen „egy acre elkerített és megművelt föld (szerény becsléssel) mintegy tízszer annyit terem az emberi élet fenntartására szolgáló élelmiszerekből, mint egy acre ugyanolyan dús, de parlagon heverő közös föld.”⁷⁶

Mindemellett az angolszász jogterület fejlődésében az erőteljes feudális nyomok a földtulajdonjogban még évszázadokon át fennmaradtak. A polgári földtulajdont megteremtő 1646-os törvény értelmében a király főhübéri joga, a királyi földtulajdonból származó részjogosítványok egész rendszere eltörlésre került, így a parasztnak a földesúrral szemben fennálló feudális jellegű kötelezettségei és ez által a feudális földtulajdoni viszonyok gyakorlatilag megszűntek. Az 1656-ban alkotott törvény pedig eltörölte a király gyámsági jogát, vagyis a hűbéres kiskorú árváját a király neveltette, de javainak hasznát élvezhette. Ezek a törvények tehát a feudális földtulajdonjog helyébe a polgári tulajdont helyezték, azonban a polgári tulajdon szabad rendelkezésének jogosítványát a feudális rendszer maradványaként létező intézmények (mint pl. a családi hitbizomány⁷⁷) korlátozták.

A feudális kötöttség részleges továbbélését mutatja az is, hogy az 1646-os törvény nem érintette a másolati birtok után járó paraszti járadékfizetési kötelezettségeket. Itt tehát még nem beszélhetünk a mezőgazdaság klasszikus értelemben vett kapitalista átalakításáról, és a földtulajdonjog, mint a polgári korlátlan tulajdonjog egyik formájának megjelenéséről, hanem csupán egy, az uralkodó földtulajdonától függő, mind időben, mind térben korlátozott jogról. A földek jelentős része a közösség tulajdonában állt, az ország sok vidékén meglévő közösségi rétek, erdők a feudalizmus idején osztatlan közösségi földek maradványaként nem kerültek egyéni tulajdonba, ezáltal a közösségi földek (községi és városi) tulajdonjogának rendezése sürgetővé vált. Bár az elkülönítési folyamat már ebben az időszakban, azaz a XVI.

⁷⁶ Locke: i.m. 64. p. Ehelyütt Locke érdekes megjegyzést tesz a föld és a munka egymáshoz való viszonyával kapcsolatban amikor kijelenti, hogy „a föld nagysága munka nélkül annyira értéktelen, hogy [...] Spanyolországban [...] bárkinek szabad – anélkül hogy háborgatnák – szántani, vetni és aratni olyan földön, amelyre nincs más jogcíme, csak az, hogy használja. Sőt a lakosok úgy vélik, hálával tartoznak annak, aki elhanyagolt, parlagon hagyott földet megművelt, s ezzel növelte a búzakészletet, amelyre szükségük volt.” (Locke: i.m. 63–64. pp.)

⁷⁷ Olyan rendelkezés, amelynek folytán valamely vagyon több nemzedékre nézve a család elidegeníthetetlen jószágának nyilváníttatik, vagyis egy család tulajdonában a hitbizomány által meghatározott jószágokon, vagyontárgyakon elidegenítési és terhelési tilalom áll fenn a család megegyezése, alapító levél illetve az uralkodó jóváhagyása által.

században megindult, jelentős változásokra az angol földtulajdonjogi rendszerben csak a XVIII. század második felében, de főleg a XIX. század folyamán került sor. (Ennek részleteire most nem térünk ki.)

A bekerítéseket szorgalmazó jogfejlődés a parlagon hagyott közösségi földeket urasági földekként kezelte, amelyeket közösségi használat (pl. legeltetés) terhelt. A XVIII. században a közösségi jogok gyakorlására szánt területeket a gazdaságos művelés érdekében egyre nagyobb mértékben kerítették be. Egy 1845-ben kiadott törvény gondoskodott a községi ingatlanok fenntartásáról, a nagyvárosok közelében lévő szabad terek bekerítését pedig parlamenti engedélyhez kötötte. A községek földtulajdonjogáról és földhasználatáról szóló 1876. évi törvény a falusi és elővárosi telkekre nem a bekerítési, csak felügyeleti jogra engedett jogvédelmet. A közösségi földek szabályozása még ezt követően is jelentős jogalkotási terület maradt, a szabályozás iránya a közösségi jogok fenntartása és biztosítása. A jobbágyok költözködési szabadságát a földesúri hatalom érdekeinek megfelelően egészen a XVIII. század végéig – még ha nem is számolták fel teljesen, mint másutt, de – szigorúan korlátozták.

Összefoglalóan megállapítható, hogy Angliában a XVII–XVIII. században Hobbes és Locke tulajdoni elméletei alapvetően meghatározták az angol tulajdonjogi védelemmel kapcsolatos közjogi, alkotmányjogi szabályozást és joggyakorlatot. A tulajdon ettől kezdve már alapvető jogként került megfogalmazásra, a tulajdon fogalmának jelentése azonban még eltért a fejlett kapitalista magántulajdontól, és sem a tágabb, sem a szűkebb értelmezése nem tükrözhetette a piaci viszonyok uralkodóvá válását. A római jogi tulajdonjog-fogalom csak az ingókra nézve nyert alkalmazást, az ingatlanok vonatkozásában pedig – a common law és az equity tulajdon kettősége, valamint a tulajdon és a birtok fogalmának szinte teljes egybefolyása következtében – különböző, egymástól eltérő tulajdonformák jelentek meg. A XVII. és XVIII. századi angolszász alkotmányfejlődés az „angol polgár jogaitól” eljutott a „természetesen és elidegeníthetetlen jogok” fogalmáig. Ez értelemszerűen kihatott a tulajdon védelmére is, amelyet ettől kezdve – mint emberi jogot – az ember személyes szabadságaként védtek az állami beavatkozással szemben, azaz nem valamilyen állami tevékenységet követeltek meg, hanem épp ellenkezőleg: az emberek tulajdonának tiszteletben tartását, az állam cselekvéstől való tartózkodását vindikálták, az önkényes királyi hatalommal szemben.

6.2. A tulajdon védelmének megjelenése Észak-Amerikában

Míg Angliában a tulajdonhoz való jog rögzítésének igénye és követelménye elsősorban a király hatalmi önkényével szemben kívánt intézményes garanciákat biztosítani, addig Észak-Amerikában az amerikai angol gyarmatokon ez az igény a brit anyaországtól való függetlenségért vívott harc folyamán, az angol gyarmattartó hatalom elleni küzdelem során jelent meg elsőként.⁷⁸

Az Amerikai Egyesült Államokban a tulajdon védelme kapcsán, és egyáltalán a gyarmati államokban a szabadságjogok biztosítása terén általában a gyarmatok első közös szabadságnyilatkozatát, a New York-ban 1765-ben kiadott első Declaration of Rights elnevezésű szabadságnyilatkozatot szokták emlegetni, amelyben még szerepelt a gyarmati népeknek a brit koronához kötődő köteles hűsége, ám követelményként már megjelölte, hogy a gyarmatok népét ugyanazok a jogok illessék meg, mint Nagy-Britannia „bennszülött” lakóit, azaz az angolokat. Nem mindenhol kerül említésre Maryland jóval korábbi, 1632-ben adományozott kartája, amely már 1632-ben biztosította a tulajdonosok jogait, hasonlóan Connecticut alapokmánya 1639-ben, a Providence-ültetvény szabadságlevele illetve Massachusetts „Szabadságának Foglalata” (mindkettő 1643-ban) és a William Penn által megalkotott szabályzat Pennsylvania részére 1682-ben. A második Declaration of Rights, az 1774-es Philadelphiai Nyilatkozat az ember elidegeníthetetlen emberi jogai között már tételesen felsorolta az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz való jogot. Az 1776. június 12-én kiadott Virginiai Jogok Nyilatkozata,⁷⁹ amely az állam alkotmányához csatolt állampolgári és emberi jogi dokumentum, első cikkelyében tartalmazta azt a jogi deklarációt, amely a Függetlenségi Nyilatkozat tételeiben is visszatért, nevezetesen, hogy minden ember veleszületett jogokkal rendelkezik, amelyektől, ha állami kötelékbe, társadalmi közösségbe kerül, semmiféle szerződés meg nem foszthatja, vagy utódaitól azokat el nem veheti; ilyenek: az élet és szabadság élvezete, ezzel kapcsolatban a tulajdon megszerzésének és birtoklásának, a boldogságra és biztonságra irányuló törekvésnek, valamint azok elnyerésének joga.⁸⁰ Fontos garanciális elemként jelenik meg a 6. szakaszban a tulajdonjoggal és az adóztatással kapcsolatban, hogy a saját beleegyezése, vagy a választott képviselők beleegyezése nélkül

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Lásd Pulay: Alkotmányok 16–18. p.

⁸⁰ Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Pomogyi – Rác: *Egyetemes állam- és jogtörténet Polgári kor.* HVG-ORAC, Budapest, 2002, 133. p.

nincs lehetőség adóztatásra, illetve a vagyon közcélra történő elvonására, vagyis tulajdonképpen ezeket a jogokat csak törvény szabhatja meg vagy módosíthatja.⁸¹ A tulajdon kérdése – érintőlegesen – az 1781-ben Virginia és Maryland által ratifikált Konföderációs Cikkelyekben is szerepet kapott, amikor kimondta, hogy a Kontinentális Kongresszusnak, amely alapvetően törvényhozó és végrehajtó hatalmi tevékenységet gyakorolt, kivételesen, a magánszemélyek és a központi kormányzat, illetve a privát személyek egymás közötti, földmagántulajdonra vonatkozó jogvitáiban joga van bírászkodni is, noha ilyen hatáskörrel egyébként nem rendelkezett.

A jogirodalom gyakran átsiklik olyan fontos jogi dokumentumon, mint például a Kongresszus által 1787-ben elfogadott Northwest Ordinance, amelynek a későbbiekben jelentős szerepe volt abban, hogy a Föderációs Alkotmány már bizonyos alapvető szabadságjogokat, köztük a tulajdon védelmét is tartalmazza, hozzátevé, hogy a kisajátítás során teljes vagyoni elégtétel jár.⁸²

John Locke már ismertetett elmélete az Amerikai Egyesült Államok alkotmányozásának történetében is kiemelt szerepet kapott,⁸³ és noha az amerikai alkotmányba csak a legfontosabb alapjogok kerültek, a tulajdon védelmének kiemelésénél, a tulajdon és a szabadság összekapcsolásánál az alkotmány Locke nézeteiből kiindulva az életet, a szabadságot és a tulajdont egységként kezeli, amikor az alkotmány 1791. évi V. számú kiegészítése (amendment), ami a Bill of Rights⁸⁴ 5. cikke kimondja, hogy senkit sem lehet jogszerű, törvénynek megfelelő eljárás nélkül megfosztani életétől, tulajdonától és szabadságától, továbbá, hogy magántulajdont közcélokra csak igazságos kártalanítás ellenében lehet igénybe venni, illetve elvonni.⁸⁵ Ezáltal a tulajdon védelme immáron az Egyesült Államok alkotmánya szintjén került megfogalmazásra.⁸⁶

A tulajdon és az ahhoz szorosan kapcsolódó adózás kérdése a későbbiekben is rendszeresen visszatér, elsősorban a választójogi jogosultság, mint fontos állampolgári jog

⁸¹ Uo.

⁸² Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Pomogyi – Rácz: i.m. 93. p.

⁸³ Ti. Locke a kolóniák számára írt egy modell alkotmányt, amelyet Észak- és Dél-Karolina elfogadott, de nem lépett életbe. Ez az alkotmány mégis ismert az amerikai politikai irodalomban, és számos állam alkotmányozásában mintául is szolgált. Locke 1690-ben megírt műve, a „Két értekezés a polgári kormányzathoz” (Two Treatises of Civil Government) pedig – különösen Montesquieu közvetítése révén – meghatározó jelentőségűvé vált a függetlenségi háború idején keletkezett alkotmányokra. (Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Pomogyi – Rácz: i.m. 84. p.)

⁸⁴ Az amerikai Bill of Rights gyűjtőnév, mely az Egyesült Államok alkotmányának 1791-ben megalkotott első tíz alkotmánykiegészítését foglalja magában.

⁸⁵ Pulay: Alkotmányok 29. p.

⁸⁶ Harmathy: i.m. 220. p.

igénylése kapcsán. A „Taxation and representation ought to go together”⁸⁷ követelménye nemcsak az Egyesült Államokban, hanem más országokban is gyakori problémaként merült fel, hogy ti. az egyes (manufaktúra) tulajdonosoknak is legyen joguk a közérdek formálásában. Az USA-ban egyébként a választói jogosultságot – angol mintára – az egyes államokban sokáig az ingatlan tulajdona utáni cenzushoz kötötték, ami azt jelentette, hogy negyven vagy ötven acre szabad földtulajdon, vagy ennek megfelelő városi ingatlan után járt szavazati jog.⁸⁸

James Madison, aki az Egyesült Államok alkotmányának kidolgozásában komoly szerepet kapott, úgy fogalmaz, hogy a tulajdon az emberi képességek különbségéből ered, és ez elháríthatatlan akadálya az érdekek azonosságának. Akinek van, és akinek nincs tulajdona, mindig eltérő érdekű lesz, és ezen eltérő érdekek formálják a modern törvényhozás fő feladatait.⁸⁹

Összegzésképpen elmondható, hogy Észak-Amerikában a tulajdon alkotmányos szintű védelmének kialakulása lényegében együtt járt a földtulajdon, mint a tulajdon legfontosabb tárgyának megjelenésével, ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy a tulajdonjog fogalma – Angliához hasonlóan – még nem felelt meg a fejlett kapitalista magántulajdon kritériumainak.

6.3. Franciaország

Ha részben más történelmi körülmények között és más megfogalmazásban, de lényegét tekintve hasonló értékeket közvetített a francia forradalommal kibontakozó európai kontinentális jogfejlődés is, mint az angolszász alkotmányfejlődés. Franciaországban – más országokhoz hasonlóan – a feudális tulajdon mellett már korábban megjelent a nem feudális jellegű tulajdonjog is, és már a forradalom kitörése előtt megtörtént a – korábban már ismerttetett – osztott tulajdon felszámolása.⁹⁰

A tulajdon emberi jogként való megjelenése az abszolút uralkodói hatalom korlátozására irányuló törekvésként, az abszolutizmus válságához és a forradalom

⁸⁷ Az adófizetés és a képviselőlet együtt jár.

⁸⁸ Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Pomogyi – Rácz: i.m. 112. p.

⁸⁹ Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Pomogyi – Rácz: i.m. 100. p., idézve James Madisonnak a Federalist 10. számában megjelent „*The Union as a Safeguard against Domestic Faction*” (Az unio mint védelem a pártoskodással szemben) című írását.

⁹⁰ Harmathy: i.m. 224. p.

alkotmányfejlődésének első szakaszához köthető.⁹¹ Ennek már az első szakaszában, nevezetesen az Alkotmányozó Nemzetgyűlés által 1789. augusztus 26-án elfogadott Ember és Polgár Jogainak Deklarációjában – a szabadság, a biztonság és az elnyomással szembeni ellenállás mellett – a személyes vagy emberi jogok körében jelenik meg a tulajdon,⁹² és bizonyos korlátozások mellett elismeri a magántulajdon sérthetlenségét, amikor úgy fogalmaz, hogy „a tulajdon szent és sérthetetlen, senki sem fosztható meg tőle”. Ennek korlátjaként jelenik meg azonban a tulajdon elvonásának lehetővé tétele, ám erre csak – ahogy azt már Locke és hatására az USA alkotmánya is kimondta – kivételesen, igazságos és előzetes kártalanítás mellett kerülhet sor annyiban, amennyiben törvény megállapítja a közérdeket.⁹³ Jól látható – és ma már a francia jogirodalomban is egyre inkább elfogadottá válik az a nézet –, hogy Franciaország és az Egyesült Államok között a függetlenségi harc során kialakult szövetségi viszony hozzájárult a – már említett – amerikai deklarációkban és az amerikai alkotmányban rögzített intézmények, így a tulajdon védelmének népszerűsítéséhez.⁹⁴

Ehelyütt érdemes kiemelni Sieyes abbé elképzelését a Deklarációval kapcsolatban. Szerinte ugyanis – John Locke elméletéhez hasonlóan – a két legfőbb érték a szabadság és a tulajdon, amelyeket, mint valóságos – az ember személyes autonómiáját, cselekvési szabadságát biztosító – emberi jogok, az – elmélete szerint – két részre osztandó

⁹¹ A francia abszolutizmus időszakára jellemző ingatlantulajdoni kötöttségek és szerződéskötési korlátok jelentős akadályt képeztek a fokozatosan kibontakozó szabad kereskedelem és áruforgalom előtt. Mivel Franciaország a XVIII. században agrártársadalom volt – látható ez abból, hogy abban az időben a népesség kb. 80%-a tartozott a parasztsághoz –, szükségesnek mutatkozott az agrárviszonyoknak a gazdasági liberalizmus követelményeinek megfelelő átszervezése. Az 1789. augusztus 4-én elfogadott Joglemondó Nyilatkozatban – és az ennek végrehajtására kiadott dekrétumokban – eltörölték a robotot, kártalanítás nélkül szüntették meg a többi feudális jellegű személyes szolgáltatásokat illetve a földesúri monopóliumokat. Mindez nem változtatott azon, hogy a francia forradalom idején, és azt követően is a föld volt a legfontosabb vagyontárgy. Jelzi ezt az a tény is, hogy az egyházi birtokokat a papság – az egyházi személyek illetve a szertartások anyagi hátterének, létfenntartásának biztosítása, valamint a szegényekről való gondoskodás fejében – „a nemzet rendelkezésére bocsátotta” (szekularizáció), megteremtve ezzel az ún. nemzeti javak első csoportját. A második csoportot pedig 1792 februárjától az emigránsok elkobzott birtokai képezték. Az agrárkérdés rendezésének végeredményeként az egyházi birtokokat lényegében felszámolták, a nemesség birtokai nagyjából a felére csökkentek, és a földek fele a parasztság tulajdonába került át. (Erről részletesebben lásd KISTELEKI – LÖVÉTEI – NAGYNÉ – POMOGYI – RACZ: i.m. 386–396. pp.)

⁹² Ember és Polgár Jogainak Deklarációja II. cikkely.

⁹³ Ember és Polgár Jogainak Deklarációja XVII. cikkely.

⁹⁴ Ennek az amerikai befolyásnak az érvényesítésében sajátos szerepet kapott Thomas Jefferson, aki 1784 és 1789 között Franciaország királya mellett képviselte az Észak-Amerikai Egyesült Államokat. Érdekesség, hogy Jefferson a Lafayette által 1789. július 11-én az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek benyújtott, emberi jogokra vonatkozó deklaráció javaslatából a jogok közül a tulajdont törölni kívánta. Ez arról tanúskodik, hogy Jefferson a tulajdon nem az emberrel veleszületett, természetes jognak tekintette, mint a természetjogi iskola hívei, hanem az államtól eredő jogosítványok következményeként kezelte. (Kovács István: *Magyar Alkotmányjog I.* JATE Kiadó, Szeged, 1990. 365–367. pp.)

Nyilatkozatnak rögtön az élén deklarálni kell, míg a többi – az embert mint polgárt, azaz a politikai közösség tagját megillető politikai – jogot (amelyek a polgár önkifejezését, érdekeinek, véleményének politikai képviselését, közéleti, társadalmi cselekvési lehetőségeit garantálják, mint pl. a vallásszabadság vagy a választójog) e két legfőbb jogosítványnak alárendelve, csupán azok érvényesülését, megvalósítását illetve garantálását szolgálva kell kezelni.⁹⁵ A személyes és politikai szabadságjogok ilyen elvi síkú megkülönböztetése egyébként a későbbiekben végigvonul az egész európai alkotmánytörténeten, hatása tehát maradandónak bizonyult.⁹⁶

Nyilvánvaló, hogy a francia forradalom menetében született – és imént vázlatosan ismertetett – dokumentum pusztán deklaratív jellegű szabályai a forradalom előrehaladásával már további, ezt meghaladó igényeket is felvetettek, hogy ti. az egyes alapjogok mellé azok alkotmányos garanciái is hozzá legyenek rendelve.⁹⁷ Ennek megfelelően az első monarchikus alkotmány, a francia Alkotmányozó Nemzetgyűlés által 1791. szeptember 3-án elfogadott – és mindössze egy évig hatályban lévő – alkotmány már az I. címében rendelkezik a jogok biztosítékairól, tulajdonnal kapcsolatos szabályai azonban még nem jelentettek többletgaranciát a korábbi, 1789-es deklarációhoz képest. Mindemellett már kimondta, hogy az egyház, sőt a király vagyona is a nemzet tulajdona lesz. Ily módon az uralkodót a Nemzetgyűlés által megállapított „civillista” illeti meg, amiből magát, családját, udvartartását (főként testőrségét) el tudja tartani.⁹⁸ Érdekesség, hogy ennek az alkotmánynak a szabályai között – tekintettel arra, hogy a király felelősségre nem vonható – megjelenik a miniszteri felelősség intézménye, amelynek – a három esetkör közül – az egyik esetkora épp a tulajdon és más szabadságok ellen okozott sérelem.

Az 1793-as Jakobinus alkotmány – ugyan sohasem lépett hatályba, mégis – az egyik „legdemokratikusabb” alkotmányozási kísérletként jelenik meg az alkotmányjogi szakirodalomban, amely lényegében – módosított formában ugyan, de – megismételte az ember és polgár jogairól szóló deklarációt,⁹⁹ még hozzá oly módon, hogy már nemcsak a tulajdonnak az állammal szembeni védelmét deklarálta, hanem egyben meghatározta annak tartalmát is. Ez a meghatározás azonban már nem a korábbi „droit inviolable et sacré”, azaz

⁹⁵ Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Pomogyi – Rác: i.m. 155. p.

⁹⁶ Mezey Barna – Sente Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet*. i.m. 2003, 499. p.

⁹⁷ Harmathy: i.m. 223. p.

⁹⁸ E célból egyébként külön gondnokot rendeltek ki, akinek a feladata a királyi vagyonnal való gazdálkodás felügyelete volt.

⁹⁹ Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Pomogyi – Rác: i.m. 170. p.

sérthetetlen és szent jogként jelenik meg, hanem – inkább Robespierre tervezetéhez közelebb állóan – már mint korlátozható alapjog kerül megfogalmazásra, az egyes tulajdonjogi tárgyak konkrét meghatározásával. E körbe tartoztak a saját javak, a jövedelem, valamint a foglalkozás gyümölcsei.¹⁰⁰ A tulajdon védelme tehát már hátrébb szorul, mint korábban, és inkább a munkához, a közsegélyhez és az általános oktatáshoz való jogot helyezte előtérbe.

Az 1795-ös francia, ún. Thermidori alkotmányban¹⁰¹ – amely több rendelkezést is átvett az 1789-es Deklarációból – ugyancsak megjelent a tulajdon szabadsága.

A tulajdonjog szabályozása kapcsán fontos mérföldkő az 1804-ben elfogadott Code Civil,¹⁰² amely a tulajdonjogot ugyanolyan abszolút jogként deklarálta, mint Ulpianus, e szabályok részletes ismertetésétől – tekintettel a szabályozás polgári jogi természetére – eltekintünk.

A francia alkotmányfejlődés későbbi szakaszában is – némiképp eltérő tartalommal, de – megjelenik a tulajdon alkotmányos szintű garantálása. A Bourbon-restauráció idején XVIII. Lajos 1814-ben kiadott oktrojált alkotmánya¹⁰³ ugyan – a „franciák közjogai”-ként – elismerte a tulajdon sérthetlenségét, beleértve ebbe a nemzeti javakat, vagyis a forradalom alatt szerzett tulajdont is, ami azonban – a többi alkotmányban garantált emberi joghoz hasonlóan – nem természetjogi, az ember által veleszületett és elidegeníthetetlen jog, hanem az uralkodó által adományozott, és ezáltal – mint a királyi hatalom önkorlátozásaként megjelenő – bármikor vissza is vonható jog. Később, az 1848-as alkotmány is a klasszikus első generációs szabadságjogokkal együtt szabályozza a magántulajdon sérthetlenségét is, azonban a szabályozás – tekintettel arra, hogy az alkotmány felhatalmazása alapján az emberi jogok konkrét megvalósításának módját külön törvényekre bízta – már a korlátozás lehetőségét is magában foglalja.

Összegezve, és minden túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy a francia deklaráció az ember és polgár jogairól máig ható tételeket rögzített – egyebek között – a tulajdon védelmével kapcsolatosan, és mivel ez a deklaráció – kiegészítésekkel ugyan, de – mind a mai napig hatályban van Franciaországban, az új, megváltozott társadalmi viszonyokhoz az Alkotmánytanács gyakorlata igyekszik közelíteni az alapjaiban már 1789-ben lerögzített

¹⁰⁰ Jakobinus alkotmány 16. §

¹⁰¹ Hatályba lépésének időpontja: 1795. augusztus 25.

¹⁰² A *Code Civil*-ről illetve a francia magánjogi fejlődésről részletesebben lásd pl. Hamza Gábor: *Az európai magánjog fejlődése*. i.m. 139–146. pp.

¹⁰³ Charte Constitutionnelle (1814. június 4.)

alapelveket.¹⁰⁴ Mindez azzal a változással is együtt jár, hogy amíg a forradalom során – az abszolút (feudális) hatalommal szemben folytatott harcban, az abszolutizmusból történő kiutat keresve – éppenséggel az államtól való (tulajdoni) függetlenséget, a magántulajdonnak az állammal szembeni védelmét garantáló tulajdonfelfogás uralkodott, addig a XX. században ez az igény épp ellenkezőjére fordult: az állampolgár igénye már nem az állami beavatkozás lehetőségének kizárására irányul, hanem éppenséggel magától az államtól, illetve az állami beavatkozástól várja a tulajdonjog érvényesülési feltételeinek megteremtését, biztosítását.

6.4. Az alkotmányos tulajdonvédelem kialakulása a német területeken

A középkori tanítások – mint arra már korábban utaltunk – a római jogi tulajdonfogalmat a hűbéri viszonyokra is alkalmazták, aminek során kifejlesztették a hűbéres főtulajdonjogát (*dominium directum*) és a fejedelem illetve az egyház használati tulajdonát (*dominium utile*), amelyből a hűbéresek aztán a saját előjogaikat levezették. A német természetjogi tanítás¹⁰⁵ is átvette ezt a két részre osztást, amely egészen a XIX. századig a föld tulajdonjogának alapja volt, ekkorra fogadták el ugyanis az ingatlanokra nézve is az egységes tulajdonjogot. Mindemellett megfigyelhető, hogy a német tulajdonjogi fogalom a tulajdon klasszikus részjogosítványaiából a rendelkezés jogára épít, és azt alapvetően csak a dolgokra nézve ismeri el, hangsúlyozva egyúttal e jog mindenki mást kizáró jellegét is.¹⁰⁶ A dolgok feletti szabad rendelkezés joga a szabad akarat szerinti rendelkezés jogává vált.

Ezzel ellentétes jogirodalmi álláspontok is kialakultak. Adam Müller, a liberális tulajdonfogalom kritikusa például azt mondja, hogy az általánosan elterjedt nézetek szerint az ember szabadságának egyik legfőbb kifejeződése a dolgai felett gyakorolható korlátlan uralom.¹⁰⁷ A tulajdonról, mint szabadságjogról szóló tanításokban tehát a tulajdonnak a személyes szabadsággal és a szabad akarat kifejeződésével való összekapcsolását tapasztalhatjuk, amely a rendelkezés szabadságában nyilvánul meg. Lényegében ez az alap gondolat képezi Hegel tanítását is a tulajdonra vonatkozóan, amely szerint a tulajdon funkcióját az határozza meg, hogy „a személy szabadságának külső (externális) szférát

¹⁰⁴ Harmathy: i.m. 225. p.

¹⁰⁵ A német természetjogi iskoláról lásd pl. Hamza Gábor: *Az európai magánjog fejlődése*. i.m. 98–99. pp.

¹⁰⁶ Harmathy: uo.

¹⁰⁷ Schwab (idézve Müllert): i.m. 78. p.

adjon.”¹⁰⁸ Ezt úgy teszi, hogy sajátjává tesz és használ dolgokat. Egy személyhez ugyanis – Hegel szerint – hozzátartozik az a képesség, hogy birtokokat és jogokat gyakoroljon tulajdonával kapcsolatban.¹⁰⁹ A tulajdonnak ez az ember személyiségében való rögzítése – ámbár a pandektista jogtudományban ezt, mint a római joggal össze nem egyeztethetőt, elvetették – a modern magánjogi rendre jelentékeny befolyással volt.

A természetjogi-liberális tulajdonfogalom mellett azonban megjelent a tulajdon szociális kötöttségéről szóló felfogása is, amely a magántulajdoni renddel, valamint ebből kiindulva a szocializmus tulajdonfelfogásával is összeegyeztethető, amely viszont már nem a különálló javak egyes személyekhez – polgárokhoz, jogi személyekhez – való hozzárendelésén alapszik, hanem inkább egy kollektív tulajdoni rendszer gondolatához vezet. Mindazonáltal a természetjogi-liberális tulajdonfogalom és a politikai liberalizmus alapgondolata a magántulajdon érinthetetlenségével és abszolút voltával kapcsolatban éppen az ellenkezőjére fordult: a vagyonosok védettek lesznek, ahelyett, hogy a tulajdon széleskörű elosztását támogatná. A tulajdonosok szociális kötöttségeit hangsúlyozó jogelmélet képviselői szerint: „az állam csak a személyi tulajdont alkotta meg, abban az értelemben, hogy tartalma és terjedelme kizárólag az állam által alkotott törvényekből vezethető le.”¹¹⁰ Az állami intézkedéseket tehát a tulajdonjog szempontjából már éppen ellenkező módon értékelik. Adolph Wagner¹¹¹ szerint: „Nem az a kérdés, hogy melyek az egyén »természetes« szabadságjogai, és a tulajdonjogot hogyan kell ehhez alakítani, hanem éppen ellenkezőleg: melyek a társadalmi együttélés feltételei ... [és] hogyan kell az egyén szabadságának szféráját ezekhez a feltételekhez igazítani?”¹¹² Wagner a tulajdonhoz kapcsolódó korlátlan

¹⁰⁸ Schwab (idézve Hegel 1820-ban megjelent, *Rechtsphilosophie* című művét): i.m. 82. p. Magyar nyelven lásd: G. W. F. Hegel: *A jogfilozófia alapjai*. (Fordította: Szemere Samu) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972

¹⁰⁹ <http://hu.wikipedia.org/wiki/Hegel> 2007-12-08, illetve Márton Miklós: *Hegel etikai gondolkodása* (Allen W. Wood: "Hegel's Ethical Thought") <http://jesz.ajk.elte.hu/marton2.html> 2007-12-08

¹¹⁰ Schwab: i.m. 85. p.

¹¹¹ Adolph Wagner a német gazdaságtudomány XIX. század utolsó évtizedeiben virágzó, ún. „aranykorának” triászához tartozott Lorenz von Stein és Albert Schäffle mellett. Céljuk egy önálló rendszer megteremtése volt, megmutatva az állam fiskális szerepét az általános elvektől az intézményi részletekig. Wagner, a triász legbefolyásosabb tagja, az állam fiskális szerepét két fő művében vizsgálta, a *Grundlegung der Politischen Oekonomie*-ben (1892) és a *Finanzwissenschaft*-ban (1883). A fiskális elvek gondosan kidolgozott, történelmi és intézményi szemléletű irányzatát fejlesztette ki. Wagner elveti az angol modellt, beleértve a középpontjában álló önérdekkövető egyént, valamint a mechanikus, racionális és történelmietlen szemléletet. Közösségi („gemeinschaftliche”) szemléletében az egyén a közösség egy tagja, amely korlátozza az egyén szabadság- és tulajdonjogait. (Richard A. Musgrave: *A Public Finance és a Finanzwissenschaft hagyományainak összevetése I.* <http://www.koz-gazdasag.hu/images/stories/2per3/8-musgrave.pdf> 2007-12-08)

¹¹² Adolph Wagner: *Grundlegung der politischen Oekonomie* (A politikai gazdaság alapjai), 2. kötet: Volkswirtschaft und Recht (Népgazdaság és jog), 3. kiadás, Lipcse, 1894, 27. p.

rendelkezési jogot kritizálja, és ezzel lényegében ahhoz csatlakozik, amit Jhering a „közösség gondolatával” összeegyeztethetetlennek tekintett.¹¹³ Szerinte ugyanis a tulajdon szociális kötöttsége annak esszenciális, lényegi eleméhez tartozik. A kisajátítás jogi megítélésénél ez különösen világosan kifejezésre jut. Jhering erről így ír: „A kisajátítás jelentősége véleményem szerint teljesen félreismert, ha a tulajdonba való beavatkozásban abnormitást látnak, amely magával az eszmével ellentmondásban van.”¹¹⁴ Schwab ezt a fejlődést az alábbiak szerint értékeli: „Ha az államnak – a közjogi jellegű – kisajátításhoz való joga lényegileg a tulajdon fogalmához tartozna, akkor a tulajdon tisztán magánjogi értelmezése nem volna tovább fenntartható.”¹¹⁵ Ez a felfogás szolgált alapul – többek között – a magyar Alkotmánybíróság 17/1992 (III. 30.) számú határozatának is,¹¹⁶ amelyben a taláros testület – a korábbiakkal ellentétben – már éles határvonalat húzott a tulajdon magánjogi és közjogi fogalma között.

Történetileg a német alkotmányos (tulajdon)fejlődésben elsőként az 1848–49-es, ún. Frankfurti alkotmányozás során elfogadott, a német nép jogairól szóló Deklarációt kell megemlíteni, amely a Paulskircheni Alkotmány szerves részét képezte. Ennek VI. fejezetén belül már az I. cikkben szerepel az ingatlanszerzés és a gazdasági tevékenység szabadságának a joga, ám a tulajdonjog a konkrét szabadságjogoktól elválasztva, más gazdasági kérdések – így többek közt a lakás sérthetlenségére vonatkozó jog – között kerül említésre, kimondva annak sérthetlenségét, illetve kisajátítás esetén méltányos kártalanításhoz való kötését.

Az 1849. évi frankfurti alkotmány szabályai köszönnek vissza a német Nemzetgyűlés által 1919. augusztus 11-én hatályba lépett weimari alkotmány soraiban, amelyet az alkotmánytudomány – a később ismertetésre kerülő mexikói alkotmánnyal együtt – mint a kor egyik legliberálisabb, leghabakab okmányát, elsősorban a szociális alkotmányok között tartja nyilván. Ennek legjelentősebb része az állampolgárok jogairól szóló „A németek alapjogai és alapkötelezettségei” című fejezet, amely tehát számos elemében, így például a bevezető szabályainak egyikében deklarált, gazdasági tevékenység folytatásához és az ingatlanszerzéshez való joggal együtt az 1848-as frankfurti Deklarációnak az átvételét valósítja meg. Ennek megfelelően rendelkezik a tulajdon védelméről, ám a kisajátítás kapcsán már lehetővé teszi – bizonyos esetekben – a tulajdon kártalanítás nélkül történő elvonását is.

¹¹³ Rudolph Von Jhering: *Der Zweck im Recht* (Cél a jogban), Lipcse, 1877 (2. kiadás 1884), 512–523. pp.

¹¹⁴ Jhering: uo.

¹¹⁵ Schwab: i.m. 108. p.

¹¹⁶ Lásd Magyar Közlöny, 1992. év 32. száma

Kimondta tovább azt a – későbbiek során is rendszeresen visszaköszönő és mind a mai napig ható – tételt, hogy „a tulajdon kötelez”.¹¹⁷

Mint már említettük, Hobbes elmélete komoly hatást gyakorolt Németországra, ugyanakkor Hegel tanításai a tulajdonjog funkcionális felfogásával kapcsolatban is meghatározó jelentőséggel bírtak; ez tükröződik a weimari alkotmány tulajdon-felfogásából is. A tulajdonjog funkciójából kiinduló felfogásból adódik, hogy a tulajdont nem „szent és sérthetetlen” alapjogként, hanem az alapjogok körében már kevésbé kitüntetett helyen, a korlátozásokat is lehetővé téve szabályozzák. Ezek a korlátozások az állami beavatkozás kapcsán a kisajátítás egyre elterjedő gyakorlatában kulmináltak, amivel szemben a bíróságok – a kártalanítások megítélése kapcsán – a tulajdon egyre szélesebb körű, kiterjesztő értelmezésével próbálták (alkotmányos) tulajdonvédelmet nyújtani az állampolgárok számára. A tulajdon fogalmának ebbe a tágabb, kiterjesztő jellegű értelmezésébe már nemcsak a korábban elismert dolgokon fennálló jogosultságokat, hanem valamennyi vagyoni jogosultságot beletartozónak tekintettek.¹¹⁸ Ez vezetett odáig, hogy a tulajdonjog alkotmányjogi és polgári jogi fogalma elvált egymástól.

A weimari alkotmányhoz hasonlóan a Németországi Szövetségi Köztársaság (NSZK) 1949. május 23-án, Bonn városában elfogadott Alaptörvénye¹¹⁹ az első, alapjogokról szóló részben, de továbbra is a szabadságjogoktól elkülönítetten, a 14. cikkben említi a tulajdont, amikor az 1. bekezdésében kimondja, hogy „A tulajdon és az öröklési jog biztosított. Ezek tartalmát és korlátait törvény határozza meg.” Mindemellett a 2. bekezdésben már a kötelezettségek hangsúlyozásával szól a tulajdonról („A tulajdon kötelez”), hozzátéve, hogy a tulajdon használata egyúttal a közjót is szolgálja, lehetővé téve ez által a tulajdon fogalmának kiterjesztő, minden vagyoni jellegű jogosítványra kiterjedő értelmezését is.¹²⁰ A bonni alaptörvény szól a tulajdon-elvonásról is, amely csak törvény alapján és csak is a közjó érdekében engedhető meg, még hozzá igazságos kártalanítás fejében, amelynek mértékéről – vita esetén – a rendes bíróságok döntenek.¹²¹ Külön szól az alkotmány a telkek, földek, természeti kincsek, valamint a termelési eszközök közös tulajdonba adásáról is, amelyre

¹¹⁷ A tulajdonnal járó kötelezettségek már a porosz Landrechtben is megjelentek (Harmathy: i.m. 224. p)

¹¹⁸ Harmathy: i.m. 225. p.

¹¹⁹ Teljes szövegét lásd pl. Pulay: Alkotmányok 142–180. pp

¹²⁰ Harmathy: uo.

¹²¹ Bonni Alaptörvény 14. cikk 3. bekezdés

azonban szintén kizárólag törvény útján, és az előbbieken említett igazságos kártalanítás mellett kerülhet csak sor.¹²²

A nemzeti szocializmus megjelenésével jelentős alkotmányjogi változások következtek be. Hitlert 1933. január 30-án nevezték ki birodalmi kancellárrá, ám ezt nem követte új alkotmány megalkotása, viszont február 28-án megjelent rendeletében¹²³ hatályon kívül helyezte – többek között – a weimari alkotmánynak a tulajdonjog védelmét deklaráló rendelkezését.

A jogtörténeti fejlődést vizsgálva megállapítható, hogy politikai és filozófiai értelemben nagyjából két nagy – egymásnak ellentmondó – tulajdon-konceptió létezik a (nem szocialista) tulajdonrendszerekben. Az egyik a természetjogi-liberális felfogás, amely szerint a tulajdon természetes jog, ami már az államok kialakulása előtt létrejött, és később köti is a jogalkotót. Schwab a klasszikus természetjogi-liberális tulajdonfogalom alapjának a tulajdon „állam előttiségének” gondolatát tekinti, amely a politikai és gazdasági liberalizmus tanainak hatására fejlődött ki.¹²⁴ A tulajdonosi jogok korlátlanok, és hagyományosan e körbe értendő a birtoklás (és mások kizárása a birtoklásból), használat és rendelkezés joga. A személyes szabadság felfedezése során alapvető szempontnak számít(ott) a tulajdon tárgyai feletti szabad rendelkezés. A jogalkotó az állam irányítása (államigazgatás) során köteles ezeket a tulajdoni jogokat tiszteletben tartani, azokat nem sértheti, mivel azok abszolút érvényűek – a társadalmi változásokra tekintet nélkül. Ezeknek a jogoknak a megvédése érdekében az alkotmánybíróságok feladata, hogy felülvizsgálják és – szükség esetén – megsemmisítsék a tulajdont szabályozó és ezáltal korlátozó jogi normákat.

Ezzel szemben a tulajdon szociális, jóléti koncepciója azt állítja, hogy a magántulajdon nem felsőbbrendű az államérdekeknél, hanem a magántulajdon integráns részét képezi a kormányzati politika érdekeinek, és ily módon jelentékeny szerepet játszik a tulajdonosok és a tulajdon (használat, rendelkezés) társadalomra gyakorolt hatásának meghatározásában. Eszerint tehát a tulajdon szociális funkciója határozza meg a jogalkotó megbízatását a tulajdon szabályozásában, és nem fordítva. Az egyéni tulajdonjogok korlátozásait és a tulajdonosok szociális kötelezettségeit egy olyan jogelmélet köti össze, amely azt mondja, hogy a jogalkotó kreálhatja (jogosult létrehozni) a tulajdont oly módon,

¹²² Bonni Alaptörvény 15. cikk

¹²³ A „nép és az állam védelmére” kiadott rendelet kiadására a weimari alkotmány híres 48. cikkelye (a birodalmi elnök szükségrendelet alkotási joga) szolgáltatott jogalapot.

¹²⁴ Dieter Schwab: *Eigentum*, In Böckenförde, Ernst-Wolfgang (Hrsg.): *Moderne deutsche Verfassungsgeschichte*, Köln, 1972, 207. p.

hogy ő maga a jogszabályok révén meghatározza a tulajdon koncepciójának tartalmát. Mivel – ezen elmélet szerint – a „tulajdon”-nak nincs abszolút érvényű tartalma, és csak annyiban létezik, amennyiben azt a jogalkotó szánta, a birtoklás, használat és rendelkezés joga korlátozható, sőt, még vissza is vonható jogi eszközökkel. Ehhez a jogalkotó még további jogokat és tárgyakat is adhat, amik hagyományosan nem tartoznak bele az alkotmányos tulajdon-garanciába, a tulajdoni jogállásba. Ahol ez az elmélet uralkodik, az alkotmánybíróság a normakontroll során csak a tulajdoni szabályok eljárási szempontú felülvizsgálatára korlátozódik.¹²⁵

6.5. A polgári átalakulás hatása a magyarországi tulajdonvédelemre

A korábbi feudális tulajdonnal jellemezhető közjogi berendezkedés lebontása alapvetően az 1848. évi március törvényekhez köthető. Ennek hatására megszűnt a földesúrnak a jobbágytelkeken fennálló tulajdona, és egyúttal ezek a telkek a jobbágyok tulajdonába kerültek át. Az 1848. évi IX. törvénycikk¹²⁶ szerint „az urbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések, e törvény kihirdetésétől fogva örökösen megszüntetnek.” Ezáltal a parasztság az általa művelt úrbéri föld szabad tulajdonosává vált. Ennek fejében a földesurak részére kártalanítást rendeltek el: „A törvényhozás a magán földesurak kármentesítését, a nemzeti közbecsület véd-paizsa alá helyezi.”¹²⁷ A kártalanításról részletesen az 1853. március 2-i császári pátens rendelkezett.¹²⁸

Az 1848-as polgári törvényhozás által deklarált szabadságjogok között kiemelkedő helyen jelent meg a tulajdon szentségének elve, mely a modern árutermelés és árucserre elengedhetetlen feltétele. Az 1848. évi III. törvénycikk a tulajdon védelmét a miniszteri felelősség megállapítása kapcsán említi, amikor kimondja, hogy „A ministerek feleletre

¹²⁵ Ez a két koncepció egyébként beágyazható az Egyesült Államokban a demokrácia és a jog uralma között jelenleg is tartó vitába.

¹²⁶ 1848. évi IX. törvénycikk az urbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről.

¹²⁷ 1848. évi III. törvény független magyar felelős ministerium alakításáról, 1. §

¹²⁸ Eszerint a földesurak föld-tehermentesítési állami kötvényeket kaptak, amelyek 40 év alatt voltak kisorsolandók. A törlesztést 1857-ben kezdték meg. Míg a nagybirtokosok egy részét már idő előtt ki is fizették, ráadásul az osztrák bankoktól jelentősebb mértékű jelzáloghitelben is részesülhettek, addig a középbirtokosok részére adott kölcsönök uzsorakamata néha a 80–100%-ot is elérte. Emellett ha a középbirtokosok a mezőgazdasági műveléshez szükséges tőkéhez kívántak valamilyen más módon hozzájutni, akkor megtehették, hogy kötvényeiket áron alul eladják.

vonathatnak: Minden oly tettért, vagy rendeletért, melly az ország függetlenségét, az alkotmány biztosítékait, a fenálló törvények rendeletét, az egyéni szabadságot, vagy a tulajdon szentségét sérti, s általuk hivatalos minőségükben követtetik el, vagy illetőleg adatik ki.”¹²⁹ Ekkorra már a tulajdon védelmébe beletartozónak értették a tulajdon megszerzéséhez és – élők közötti vagy halál esetére szóló – átruházásához való szabad jogosultságot, valamint a már megszerzett tulajdon védelmét is. A polgári átalakulás kapcsán tehát Magyarországon is megjelenik a fennálló tulajdoni berendezkedésnek az állam jogi (alkotmányjogi) szabályozással történő védelme. Ennek eredményeként a tulajdonos már korlátlanul jogosult rendelkezni saját tulajdonával, amely a tőkés gazdasági rendben áruként, árutulajdonként jelenik meg. Ez már nemcsak az ősi római jogi dologtulajdont jelenti, hanem akár a munkaerő vagy a szellemi alkotások feletti tulajdonjog megszerzésének lehetőségét is.¹³⁰ A tulajdon szentségét védő rendelkezésként jelenik meg a szerződési szabadság és a jogegyenlőség elve is, azaz, hogy mindenkinek azonos joga van a tulajdonszerzésre és nincs az egyes osztályokra, rétegekre nézve külön-külön szabályozás, mint a feudalizmusban.

Az úrbériség eltörlésével a korábbi nemesi földtulajdon illetve a jobbágyi földhasználat immáron polgári árutulajdonná alakult. Az úrbériség felszámolásáról szóló rendelkezést az 1853. március 2-i úrbéri nyílt parancs elnevezésű császári pátens hajtotta végre, amely úgy rendelkezett, hogy a parasztbirtok mértékét az ún. úrbéri tabellák alapján kell megállapítani. Ez az úrbéri parancs szólt az elkülönített, illetve elkülönítendő legelőkről, a régi úrbéri faizás és nádlás helyett átengedett vagy átengedendő erdőkről és nádasokról, az irtásföldekről, a maradék földekről, a szőlőkről, valamint a földesúri földekből és a közös legelőkből történt foglalásokról. Ugyanakkor a jobbágytelek állományába nem tartozó földek (irtványok, bérelt maradványföldek, bérelt majorsági birtokrészek) nem kerültek a parasztok birtokába.

Az úrbériség megszüntetése mellett a feudális viszonyok megszüntetését jelentette az 1848. évi XV. törvénycikk, amely az ősiség intézményének eltörléséről rendelkezett: „Az ősiség eltörlése ezennel elvileg kimondatván.” A törvénycikk az ősiség teljes és tökéletes

¹²⁹ 1848. évi III. törvény 32. §

¹³⁰ Lásd az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (rövidítve: ITSZ) 23. §-át, mely szerint az „ész szüleményei” is olyan tulajdont képeznek, amely a törvény ortalma alatt áll.

eltörlése mellett kilátásba helyezte polgári törvénykönyv kidolgozását,¹³¹ egyidejűleg felfüggesztve az ősiségi viszonyokból eredő pereket.¹³²

Az 1848-as törvényekkel még nem szűnt meg az adományrendszer, arra formailag csak az 1852. évi ősiségi nyílt paranccsal került sor. Ezzel megszűnt a magszakadás vagy hűtlenség esetén a háramlási jog is.

Nem szabad szó nélkül elmennünk első büntető törvénykönyvünk, az 1878-ban elfogadott Csemegi-kódex¹³³ rendelkezései mellett sem, melynek egyik kiinduló alapja épp a magántulajdon szentsége és sérthetetlensége, a tulajdon intézményének védelme volt a vagyon elleni bűncselekmények (lopás, rablás, orgazdaság) elkövetőivel szembeni szigorú büntetések előírása által.

6.6. Az osztrák tulajdonjogi rendelkezések

Az 1811. évi Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (magyarul Osztrák Polgári Törvénykönyv, a továbbiakban: OPTK) 1853. május 1-jétől Magyarországon is hatályos joganyaggá vált. Az OPTK megfogalmazta illetve követte a nagy természetjogi elveket, köztük a tulajdon szabadságának, annak abszolút és korlátlan voltának kinyilvánítását is. Ez jelentős előrelépésként értékelhető a feudális tulajdonjogi kötöttségekkel szemben megjelenő, és a tőkés fejlődés szempontjából elengedhetetlen polgári (magán)tulajdoni rend megvalósítása és védelme szempontjából.¹³⁴ Az OPTK bevezetése az egyes áruk, javak szabad forgalmának lehetőségét teremtette meg, aminek fontos biztosítékát jelentette az ingatlanforgalom biztonságát elősegítő, 1855. évi telekkönyvi rendtartással bevezetett – közhiteles és nyilvános – általános telekkönyv. Érdekes, hogy az 1854. évi császári nyílt paranccsal hatályba léptetett osztrák bányatörvény a legfontosabb ásványokra nézve nem adta meg a föld felszíni tulajdonosának a művelés vagy a kiaknázás jogát, hanem azt – mint bányaművelési jogot – külön tartotta nyilván.

¹³¹ 1848. évi XV. törvény 1. §

¹³² 1848. évi XV. törvény 2. §

¹³³ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről. Hatályba lépésének időpontja: 1880. szeptember 1.

¹³⁴ Az OPTK különbséget tett *ius in re* („dologbani jogok”) és *ius ad rem* („dologhozi jogok”) között. A „dologbani jogok” körében az OPTK szabályozta a birtokot, a tulajdont, a zálogot és a szolgalmat. A közös tulajdon kapcsán pedig szabályozta az ún. osztott tulajdont. A „dologhozi jogok” – nevével ellentétben – a kötelmi jogi és kártérítési jogi szabályozást tartalmazta.

7. A tulajdonhoz való jog elterjedése a XX. század alkotmányában

7.1. Az 1917-es mexikói alkotmány

A weimari alkotmány ismertetése mellett érdemes néhány mondat erejéig kitérni Mexikó 1917. január 31-én elfogadott – és az amerikai földrész egyik legdemokratikusabbnak tartott – alkotmányára is, lévén, hogy az alkotmányjogi irodalom is ezt a két alkotmányt általában együtt, a korai nagy szociális alkotmányozási kísérletek között tartja számon.¹³⁵ A mexikói alaptörvény hűen tükrözi az akkori követeléseket, nevezetesen a nagybirtokok államosításának illetve az idegen tőke visszaszorításának igényét,¹³⁶ amelynek ily módon a tulajdon szabadságának kérdése alapkérdésévé vált. A külföldi tőkével szembeni nemzeti ellenállás eredményeként a mexikói alkotmány vonatkozásában számos, a külföldieket korlátozó szabállyal találkozhatunk. Így tulajdont csak mexikói születésűek vagy honosítottak szerezhettek, külföldiek pedig csak a külügyminiszterrel kötött megállapodás alapján juthattak tulajdonhoz, és csak olyan feltétellel, hogy a megszerzett tulajdonnal kapcsolatban alávetik magukat Mexikó törvényeinek. Azonban még feltételek mellett sem szerezhettek semmiféle tulajdont az országhatárnál 100 km-en belül, a vizeknél pedig 50 km-en belül. Az a külföldi, aki ezeknek a szabályoknak a megszegésével szerzett tulajdont, annak tulajdona a nemzetre szállt.

A külföldiek tulajdonszerzési korlátozásai mellett említést kell tenni az egyházakat sújtó hasonló jellegű korlátozásokról is. Ezek szerint ugyanis az egyházak és szervezeteik – tekintettel arra, hogy jogi személyiségüket ebben az időben nem ismerték el – tulajdont nem szerezhettek. A 27. szakasz szerint „a földek és vizek tulajdonjoga eredettől fogva a nemzetet illeti, s így annak állott és áll jogában azok tulajdonjogát az egyes egyénekre átruházni, s ezáltal magántulajdont létesíteni.” Ezáltal tulajdonképpen legalizálták a szekularizációt és más államosításokat is. Az alkotmány emellett még hozzátette, hogy a nemzetnek jogában áll a magántulajdonra közérdekből korlátozásokat bevezetni. Mindemellett a kisajátítás kapcsán rögzíti azt a garanciális szabályt, hogy tulajdont kisajátítani csak közérdekből és kártalanítás mellett lehet. Ugyanakkor elsősorban csak a született mexikóiak tulajdonszerzését ismerik el.

¹³⁵ Lásd pl. Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 797–798.pp.

¹³⁶ Ezeknek a követeléseknek a háttérében elsősorban a Mexikóban 1884-ben elnöki hatalomra kerülő *Porfirio Díaz* által megvalósított infrastruktúra fejlesztés és kiépítés állt, amelynek háttérében jelentős külföldi – elsősorban Egyesült Államokbeli – tőke bevonása állt, ami nemzeti ellenállást szült.

7.2. A szocialista „tulajdonvédelem”

Tanulmányunk e részében azt kívánjuk bemutatni, hogy az ún. szocialista alkotmányokban hogyan jelent meg – illetve éppenséggel nem jelent meg – az alkotmányos tulajdonvédelem.

Az 1918-as új szovjet alkotmány tárgyalása előtt érdemes egy mondatot szentelni az 1917. október 25-én (november 7-én) este tartott Szovjetek Második Összoroszországi Kongresszusa földről szóló dekrétumának¹³⁷ is, amely deklarálta, hogy a földesúri földtulajdon minden (nyílt vagy burkolt) megváltás nélkül azonnal megszűnik és a dolgozó nép tulajdonába kerül, megvalósítva ezzel a parasztság által már régen óhajtott földtulajdonszerzést.¹³⁸ Ez a dekrétum volt az első lépés a földkérdés megoldása és az ún. agrárforradalom kibontakozása felé, és bár a földkérdés végleges rendezése az Alkotmányozó gyűlés feladata lett volna,¹³⁹ az megtagadta a dekrétum jóváhagyását.¹⁴⁰ Így a földkérdéssel kapcsolatos továbbfejlődés irányának meghatározása céljából került kibocsátásra a – Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására meginduló szocialista-kommunista eszmék mentén a Szovjetek III. Összoroszországi Kongresszusa által kidolgozott, de végül az V. Kongresszus által 1918. januárjában elfogadott¹⁴¹ – első szovjet-orosz alkotmány.¹⁴² Az alaptörvény első részét képező Deklaráció¹⁴³ alapvető célkitűzése a kizsákmányolás megszüntetése, amelynek megvalósítása érdekében kimondta az államosítást: a föld magántulajdona megszűnik és az egész földalapot össznépi tulajdonnak; míg az „össz-állami jelentőségű erdőket, föld méhét és a vizeket” pedig nemzeti tulajdonnak nyilvánította.¹⁴⁴ Látható, hogy a föld itt is a tulajdon legfontosabb tárgyaként jelenik meg. A kizsákmányolás megszüntetése érdekében, illetve a dolgozók – kizsákmányolók feletti – hatalmának biztosítása végett deklarálják az alapvető

¹³⁷ A munkás- és katonaküldöttek szovjetjei kongresszusának dekrétuma a földről (Elfogadva az október 26-i ülésen éjjel 2 órakor). Szövegét lásd Kovács István – Tóth Károly: *Az októberi dekrétumok és az első szovjet alkotmány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980, 94–99. pp.

¹³⁸ Kovács István – Tóth Károly: *Az októberi dekrétumok...* i.m. 94. p.

¹³⁹ Erről szól a dekrétum 4. pontjában említett „Paraszi választói utasítás a földről”, mely szerint „a földkérdést teljes egészében csak az össznépi Alkotmányozó gyűlés oldhatja meg.” A földkérdés legigazságosabb megoldásának azt tartották, ha a föld magántulajdona örökre megszűnik, és minden föld (ideértve az állami földet, az egyház és a parasztság földjeit is) össznépi tulajdonná válik, amelyet a továbbiakban sem eladni, sem bérbe adni nem lehet. (Kovács István – Tóth Károly: *Az októberi dekrétumok...* i.m. 95. p.)

¹⁴⁰ Kovács István – Tóth Károly: *Az októberi dekrétumok...* i.m. 251–252. pp.

¹⁴¹ Mivel az 1918. januárjában összeülő Alkotmányozó Nemzetgyűlés az akkori szovjet hatalom ellen lépett fel, a bolsevikok által odavezényelt őrség által felosztatásra került.

¹⁴² A föld szocializálásáról szóló alaptörvény

¹⁴³ Az 1918. januári V. Összoroszországi Kongresszuson elfogadott, a Dolgozó és kizsákmányolt nép jogairól szóló deklaráció

¹⁴⁴ Kovács István – Tóth Károly: *Az októberi dekrétumok...* i.m. 220–221. pp.

termelési eszközök szocializálását: a bankok, gyárak, üzemek, bányák, vasutak és a többi szállítási eszközök munkásellenőrzésének bevezetését, és állami tulajdonba (ti. a Szovjet Munkás-Paraszt Köztársaság tulajdonába) kerülését. Megjegyzendő azonban, hogy az állami tulajdon tárgyai közül még nem különböztették meg a kizárólagos állami tulajdon kategóriáját, sőt, voltaképpen az államosítás eredményeként lényegében minden termelőeszköz és nyersanyag – a magántulajdonná való visszafejlődés vagy átalakítás elkerülése végett – a társadalmassítás eredményeként „örökre elidegeníthetetlen össznépi tulajdonként” kapott védelmet.¹⁴⁵

A kizárólagos állami tulajdon kategóriája aztán először nem alkotmányi szinten, hanem az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság (OSZFSZK) által 1922-ben elfogadott polgári törvénykönyvben jelent meg annak jeleként, hogy a munkásosztály hatalmának megszilárdulását követően átmenetileg teret engedtek a magántőkés gazdálkodásnak. A törvény 53. §-a szerint a föld, a föld méhe, az erdők, a vizek, a közhasználati vasutak és ezek gördülő állománya kizárólag csak állami tulajdon tárgyai lehetnek. Az oroszországi föderáció későbbi, 1925-ös alkotmányának szabályai között sem találjuk meg a kizárólagos állami tulajdon tárgyainak felsorolását, ti. itt is csak utalás történik az 1922-es polgári törvénykönyv szabályaira. Kovács István az állami tulajdonjog kizárólagos tárgyaira vonatkozó szabályainak elemzése kapcsán rámutat arra, hogy a kizárólagos tulajdoni tárgyak jogi kategóriájának főleg a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában van kiemelt jelentősége, azaz abban az időszakban, amikor még egymás mellett létezik a kapitalista és a szocialista gazdasági szektor. Kovács arra a következtetésre jut, hogy az is lehet kizárólagos tárgy, amelyet az alkotmány nem említ, továbbá az állami tulajdon kizárólagos tárgyainak alkotmányjogi és polgári jogi szabályozása nem kell feltétlenül egybeessen, ti. a polgári jog csak a tulajdoni tárgyra koncentrál, az alkotmány viszont ezen túlmenően a gazdasági tevékenységek funkcionálását, a gazdálkodás formáit is igyekszik jelezni.¹⁴⁶ Többek között ez is az alapja annak, hogy fokozatosan a tulajdonjog önálló, alkotmányjogi fogalmának kialakulásáról beszélhetünk.

¹⁴⁵ Kovács István: *A szocialista alkotmányfejlődés...* i.m. 201. p. Kovács ehelyütt utal az alkotmány előkészítése során elkészült másik tervezetre is, amely szintén az összes termelőeszköz össznépi tulajdonba vételének eredményeként rögzíti a földmagántulajdon megszűnését, az erdők, föld méhének kincsei, összállami jelentőségű vizek nemzeti vagyonná nyilvánítását, a munkásellenőrzés bevezetését és egész iparágak, bankok államosítását, valamint a kölcsönök eltörlését (Kovács idézve G. Sz. Gurvicsot)

¹⁴⁶ Kovács István: *A szocialista alkotmányfejlődés...* i.m. 210–211. pp.

A szocialista alkotmányfejlődés során a legnagyobb hatású kétségtelenül az 1936. december 5-én hatályba lépett ún. „sztálini alkotmány”. Ennek bemutatása atekintetben is indokolt, hogy Magyarország 1949-es Alkotmánya (1949. évi XX. törvény) is – a szovjet föderációra jellemző sajátos intézményekre vonatkozó szabályozásoktól eltekintve – ennek alapján került elfogadásra. A „buharini alkotmánynak” is nevezett szovjet alaptörvény az alapvető jogokat már jóval redukáltabb formában, „a dolgozók érdekeinek megfelelően, a szocialista rend megerősítése céljából” garantálta, és szerkezetileg is hátrébb sorolta, mint a korábbi alkotmányok. A társadalmi renddel kapcsolatban az alkotmány deklarálja, hogy a Szovjetunió a munkások és a parasztok szocialista állama. Az állam gazdasági alapját a gazdaság szocialista rendszere, valamint a munka és a termelési eszközök szocialista tulajdona képezte. Az alapvető cél – a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vétele – érdekében létrehozott szocialista tulajdon legjelentősebb formája a társadalmi tulajdon volt, amin belül megjelenik az állami illetve a kolhoz- vagy szövetkezeti tulajdon.¹⁴⁷ Ezek a tulajdontípusok¹⁴⁸ a későbbi szocialista alkotmányokban, köztük az 1949-es magyar alkotmányunk eredeti szövegében is megjelentek.

Az 1936. évi szovjet alkotmány négy nagyobb kategóriába sorolta az állami tulajdon tárgyait. Az első csoportba tartozott a föld, annak méhe, a vizek, az erdők; a másodikba az ipari, mezőgazdasági,¹⁴⁹ kommunális üzemek és bankok; a harmadik kategóriába a vasúti, vízi, légi szállítás illetve a posta eszközei; míg az utolsó csoportot az alapvető lakóházalap képezte a városokban és az ipari településeken. Nincs egységes jogirodalmi álláspont atekintetben, hogy az 1936-os szovjet alkotmány eme 6. §-ában felsorolt tulajdoni tárgyak közül melyek tekintendők kizárólagos állami tulajdon tárgyainak. Kovács István szerint az általánosabban elfogadott álláspont az állami tulajdonnak csupán az első csoportjába tartozókat ismeri el olyanként, mint amelyek elvileg nem lehetnek más tulajdoni forma – tehát

¹⁴⁷ Az alkotmány a társadalmi rend általános vonásairól szóló rendelkezéseiben csak magát a szövetkezeti tulajdont, mint tulajdoni formát rögzíti, míg a szövetkezeti szervezeti formákról csak később, az egyesülési jogról szóló részben rendelkezik, mint „kooperativa objegyinyenyija” (szövetkezeti egyesületek). (Lásd: Kovács István: *A szocialista alkotmányfejlődés...* i.m. 223. p.)

¹⁴⁸ Érdemes megjegyezni, hogy a szocialista tulajdontípusok terén különbség mutatkozik atekintetben, hogy mely korszakban vizsgáljuk a kérdést. A szocializmus alapjainak lerakásáig ti. a társadalmi tulajdon (ezen belül az állami és a szövetkezeti tulajdon) illetve a magántulajdon (ezen belül a kisárutermelő és a tőkés tulajdon) mint eltérő tulajdoni típusok versengenek egymással a proletárdiktatúra államában. A társadalmi tulajdon két formája szolgált alapul a szocializmus két osztályának, a munkásosztálynak és a szövetkezeti parasztsztyálynak az elkülönítéséhez is. A szocializmus alapjainak lerakását követően, a fejlett szocialista társadalomban viszont már nincsenek eltérő tulajdontípusok, vagyis az egyéni termelési eszközök is szocialista jellegű.

¹⁴⁹ Mezőgazdasági üzemek alá tartoztak a szovhozok, gépállomások és más, az állam által szervezett nagy mezőgazdasági üzemek.

szocialista szövetkezeti tulajdon – tárgyai; míg ezzel ellentétes jogirodalmi álláspontok is napvilágot láttak, amelyek szerint a 6. szakaszban felsorolt valamennyi tárgyat kizárólagosan állami tulajdonként kell felfogni.¹⁵⁰ Álláspontunk inkább az utóbbi elmélethez áll közelebb, tekintettel egyrészt a későbbi jogfejlődési tendenciákra (lásd akár csak a magyar polgári törvénykönyv által felsorolt kizárólagos állami tulajdoni tárgyakat), másrészt magának az állami tulajdonná nyilvánításnak a céljára, azaz a felsorolt valamennyi termelőeszköz magántulajdonná történő visszaalakításának teljes kizárására.

Az 1936. évi alkotmányban helyet kap a polgárok személyi tulajdonának kategóriája, és külön említésre kerül a kolhozporta személyi tulajdona is.¹⁵¹ A későbbi szocialista alkotmányokban is megfigyelhető, hogy a szocialista tulajdontípus fő formája, a társadalmi tulajdon mellett jelen van a magántulajdon, azon belül pedig a kisáruterelő és tőkés tulajdon, amelyek azonban egyrészt nem tisztán szocialista típusú tulajdonformák, másrészt – az akkori elképzelések szerint – csupán átmenetileg, a fejlett szocialista társadalom felépítéséig van létjogosultsága. Az akkori elmélet szerint ugyanis az eltérő tulajdontípusok léte szükségképpen előtérbe állítja a tulajdonviszonyok elsődleges társadalmi tartalmát, azaz osztályjellegét, és a szocialista tulajdontípus egyeduralkodóvá válásának célja erős osztályharc keretében megy majd végbe. Ez viszont egy szigorúan centralizált állami gazdaságirányítást kíván, amely már egységgé olvasztja az államosított termelési eszközöket.

7.3. A fasiszta viszonya a tulajdonhoz

A fasiszta mozgalmakat sokszor hasonlítják a szocialista mozgalmak eszméihez, ezért ehelyütt csak a két államfelfogás tulajdonra vonatkozó elképzeléseit hasonlítjuk össze. Az olasz fasiszta párt 1921-es programjában az állam gazdasági és társadalmi berendezkedését illetően kimondta, hogy a „fasiszta elismeri a magántulajdon társadalmi szerepét, amely egyszerre jog és kötelesség.” A gazdaság állami irányítása – pontosabban az állam és a gazdaság összefonódása – tehát a fasiszta elképzelések szerint nem igényelte a magántulajdon

¹⁵⁰ A két ellentétes jogirodalmi állásponttal kapcsolatban Kovács István elsősorban A. V. Venediktov és Sz. Sz. Kravcsuk nevét említi. (Lásd: Kovács István: *A szocialista alkotmányfejlődés...* i.m. 203–205. pp.)

¹⁵¹ Lásd: Pap Tibor: *A személyi tulajdon kérdése a szovjet jogban és fejlődése a népi demokráciák alkotmányainak tükrében.* Jogtudományi Közlöny, 1949, 368. p.; Eörsi Gyula: *Az alkotmány és tulajdonjogunk szocialista jellege.* Jogtudományi Közlöny, 1950, 160. p.; L. Halfina: *A személyi tulajdonjogról a kommunizmus általános kibontakozása építésének időszakában.* Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1961, 206. p.

megszüntetését, hanem épp ellenkezőleg: a magántulajdon stabilizálására törekedett. Németország 1934. november 27-i törvénye a tulajdonosi gazdasági csoportok megszervezését rendelte el, amelynek következtében hat fontos birodalmi csoport jött létre (úgy mint a gyáriparé, a kereskedelemé, a kisiparé, a bankoké, a biztosítóké és az energiaiparé), míg a Spanyolországban 1936-ban kibocsátott Munka Chartája¹⁵² megalapozta a fasiszta szindikátusok szervezetését, de ugyanakkor leszögezte a magántulajdon védelmét: „a gazdaság minden tényezőjét termelési vagy szolgáltatási ágak szerint, vertikális szakszervezetekben kell összefoglalni.”¹⁵³ Ez tehát alapvetően megkülönbözteti a szocialista államfelfogástól, amely – mint arra már utaltunk – a fasiszta nézetekkel szemben éppenséggel elvetette a magántulajdon létét.

7.4. A tulajdonviszonyok alkotmányos szabályozása Magyarországon a XX. században

7.4.1. Az első Népköztársaság időszaka

Magyarországon az első Népköztársaság időszakából mindössze egyetlen törvény érdemel kiemelés, az 1919. évi XVIII. néptörvény „a földművelő nép földhöz juttatásáról”, amely végrehajtása esetén jelentős változásokat hozott volna a gazdasági rend, illetve a földtulajdoni viszonyok vonatkozásában. A földreformtörvény 1. §-a kimondta, hogy a Népköztársaság az ország termőföldjét „a földműves nép kezébe akarja juttatni.” Ennek érdekében a törvény a továbbiakban kisajátítási jogot biztosított a világi közép- és nagybirtokok 500 holdon, illetve ahol a nép földhöz juttatása végett az szükséges, 200 holdon felüli területére. Egyházi birtokok esetén azonban a megmaradó földterület felső határa sehol sem haladhatta meg a 200 holdat. A törvény a kisajátítás jogát az ingatlanokkal együtt kiterjesztette a hozzájuk tartozó malmokra, szeszgyárakra és egyéb üzemekre is, valamint haszonvételekre és jogosítványokra is. Amennyiben ezek nem kerülnek állami kezelésbe, tulajdonba vagy birtokba adni kizárólag a földművesek megfelelő tagból álló szövetkezeteinek lehetett. A földek kisajátítási ára kapcsán meghatározták, hogy arra az 1913. évi forgalmi érték az irányadó. Ez azonban a háborús infláció miatt az 1918. évi földáraknak csupán az egynegyedét tette ki.

¹⁵² Fuero de Trabajo

¹⁵³ Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Pomogyi – Rácz: i.m. 304. p.

A felosztásra kerülő földbirtokokból 5 holdnál nagyobb, de 20 holdnál kisebb térmértékű családi birtokokat kellett kialakítani. Ezt nagyjából az alapján határozták meg, hogy egy földműves család a maga erejéből kb. ekkora méretű földterületet tud megművelni. A törvény emellett lehetővé tette fél holdtól 3 holdig terjedő szőlőbirtok, illetve legfeljebb 3 holdig terjedő „munkásbirtok” létesítését is. A törvény lehetővé tette, hogy akik családi birtokot vagy szőlőbirtokot kaptak, legalább 20 tag esetén termelészövetkezetet hozhassanak létre. A szövetkezet részére – igényük szerint – lehetőség nyílt a szövetkezet tagjait együttesen megillető földterületnek egy közös birtokba, osztatlanul történő kiadására is.

A földbirtokhoz jutásra való igényjogosultságot a törvény feltételekhez kötötte. Kisbirtokot csak az kaphatott, aki már a törvény hatályba lépése előtt is földműveléssel foglalkozott és nem rendelkezik legalább egy családi kisbirtoknak megfelelő földingatlanal. Családi középirtokot már csak az kaphatott, aki gazdasági akadémiát vagy erdészeti főiskolát végzett, és mint gazdatiszt, erdőtiszt, haszonbérelő vagy önálló gazda legalább öt évig – ilyen iskolai végzettség híján pedig legalább 15 évig – dolgozott, és nincs középirtoknak megfelelő nagyságú földtulajdona.

Nem kaphatott földet, aki az 1918. évi november 1. utáni zavargásokban részt vett, és emiatt jogerősen elítélték (az ítélettől számított 3 évig); továbbá azok sem, akiket a munkástanács vagy a munkáskamara választmánya február elseje után jogérvényesen felvett a munkakerülők jegyzékébe.

Az újbirtokosok a földet általában örökhaszonbérletként kapták meg, amelyet azonban megválthattak,¹⁵⁴ amely ily módon a tulajdonukba került át.

A földreform lebonyolítására felállították az Országos Földbirtokrendező Tanácsot, és kezdetét is vette a törvény végrehajtása.

7.4.2 A tulajdon megjelenése a Tanácsköztársaság alkotmányaiban

Még ha a gyakorlatban történő alkalmazása, illetve a későbbi magyar alkotmányfejlődésre gyakorolt hatásait tekintve szinte jelentéktelen, mégis – formálisan – az első magyar kartális alkotmányokként említést érdemelnek a Forradalmi Kormányzótanács által – az első szovjet alkotmányt követve – 1919. április 2-án törvénybe iktatott

¹⁵⁴ A megváltás történhetett egy összegben, vagy legfeljebb 5%-os kamattal, 50 év alatt törlesztendő részletekben.

Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmánya, valamint az 1919. június 23-i végleges alkotmány,¹⁵⁵ amely egyben az első magyar kartális alkotmánynak is tekintendő. Az újonnan felállított Népgazdasági Tanács hatáskörébe került a termelésnek és a javak elosztásának egységes irányítása, a gazdálkodást szabályozó rendeletek kibocsátása és végrehajtása, valamint a termelést és az elosztást végző szervek műszaki és gazdasági ellenőrzése. A Magyar Tanácsköztársaság alkotmányának 4. és 5. §-a deklarálta a termelőeszközöknek a dolgozók tulajdonába való juttatását. Tette ezt azonban anélkül, hogy magukat a tulajdoni tárgyakat nevesítette volna. Az alkotmány egyben rögzítette a kisüzem kereteit meghaladó minden mezőgazdasági, ipari, bánya- és közlekedési üzem, valamint a bankok és biztosító intézetek köztulajdonba vételét. Jól látható tehát, hogy a Tanácsköztársaság alaptörvénye tehát elsősorban a gazdaság főbb tevékenységi körein keresztül határozta meg az állami tulajdon tárgyainak körét, és nem magán a tulajdon tárgyain keresztül.

A köztulajdonba vételt a Forradalmi Kormányzótanács és az egyes népbiztosságok rendeleteinek egész sorával, mindössze néhány hét leforgása alatt hajtották végre – meghatározott elvek szerint. Ilyen volt például az a megkötés, hogy az ipari, közlekedési és bányaüzemek abban az esetben kerültek államosításra, ha munkáslétszámuk meghaladta a húsz főt, ugyanúgy a kiskereskedelem esetében a tíz alkalmazottat, míg gyógyszerár esetében már abban az esetben is, ha legalább egy gyógyszerész-segédet foglalkoztattak. Az alkalmazottak létszámára tekintet nélkül köztulajdonba kerültek a nagykereskedések, a gyógyszergyárak és gyógyszerkereskedések, a közúti fuvarozási üzemek és szállítmányozó vállalatok, valamint a nevelési és oktatási intézmények, filmgyárak, mozik, kórházak és rendelőintézetek. A pénzügyintézetek szocializálását fokozatosan kívánták végrehajtani. Ennek megfelelően elsőként a Forradalmi Kormányzótanács felhatalmazta a pénzügyi népbiztost, hogy azokat a pénzügyintézeteket, amelyeket szocializálásra alkalmasnak tart, vegye ellenőrzése alá. A városi lakóházak államosításáról külön rendelet szólt, ami alapján minden lakóház – a hozzá tartozó beltelekkel, tartozékokkal együtt – a Tanácsköztársaság tulajdonába ment át.

Ami a földtulajdoni viszonyokat illeti, etekintetben is jelentős intézkedésként értékelhető a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 3-án kiadott XXXVIII. számú rendelete, mely kimondta, hogy „Magyarország földje a dolgozók társadalmáé, s aki nem dolgozik, annak tulajdonában föld nem maradhat.” Megváltás nélkül az állam tulajdonába

¹⁵⁵ Az ún. *végleges alkotmányt*, azaz a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság Alkotmányát a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése szavazta meg 1919. június 23-án.

kerültek a közép- és nagybirtokok, azok minden felszerelésével és mezőgazdasági ipari üzemeivel együtt. A rendelet kifejezetten megtiltotta a földosztást, az elkobzott földek egyéni tulajdonba adását. A köztulajdonba került földbirtokokat a szövetkezetek kezelésébe kell adni a földet művelő „mezőgazdasági proletárságnak”. Ezek az intézkedések a nagybirtokrendszer felszámolását célozták, ám ezzel egyidejűleg a kis- és törpebirtokok továbbra is megmaradtak a parasztság addigi magántulajdonában.¹⁵⁶

7.4.3. A két világháború közötti időszak

A Tanácsköztársaság bukását követően a tulajdoni viszonyok szabályozása terén az 1920. évi XXXVI. törvénycikk¹⁵⁷ és az 1924. évi VII. törvénycikk¹⁵⁸ érdemel említést. Ez utóbbi juttatást biztosított a tiszteknek és a közszolgálati alkalmazottaknak is. A 6650/1920. ME sz. r. és az 1920. évi XXXVI. törvénycikk a rendszerhez hűséges elemeknek szánt birtokadományozást valósította meg elsőszülöttségi örökléssel. Hitbizományi vonások jelentkeztek az elidegenítési és terhelési tilalomban, a végrehajtási mentességben és az oszthatatlanságban is.

A családi hitbizományról rendelkezett az 1936. évi XI. törvénycikk.¹⁵⁹ A nagy hitbizományoknál az utódlás rendjére nézve csak az alapító leszármazói, testvéreinek leszármazói lehetnek várományosok. Az utódlás rendjében csak az elsőszülöttség érvényesült. Hitbizomány létesítéséhez az államfő előzetes engedélye, alapító ügylet és utólagos államfői jóváhagyás volt szükséges.

A háborús előkészületek következtében megjelentek az állami beavatkozás más formái is, úgymint a mezőgazdasági ingatlanok kényszerhaszonbérlete, valamint az 1939. évi IV. törvénycikk¹⁶⁰ és az 1942. évi XVI. törvénycikk¹⁶¹ alapján az ún. zsidóbirtokok nyilvántartásba, majd később állami tulajdonba vétele.

¹⁵⁶ A parasztság azonban nem érezhette igazán sajátjának az ily módon tulajdonukban maradt kis- és törpebirtokokat, ti. az igazságügyi népbiztos átmenetileg megtiltotta a telekkönyvi hatóságoknak, hogy a tulajdonjog bejegyzésére irányuló kérelmeknek helyt adjanak, továbbá eltörölték a magántulajdonban maradt birtokokat terhelő közadókat és köztartozásokat. Ez utóbbi intézkedésből ugyanis a parasztság – a tervezett hatással épp ellentétesen – arra következtetett, hogy a proletárdiktatúra a kisbirtokokat is hamarosan államosítani kívánja.

¹⁵⁷ 1920. évi XXXVI. törvénycikk a földbirtok helyesebb megosztását szabályozó rendelkezésekről.

¹⁵⁸ 1924. évi VII. törvény a földbirtok helyesebb megosztását szabályozó rendelkezésekről szóló 1920:XXXVI. törvénycikk kiegészítéséről

¹⁵⁹ 1936. évi XI. törvénycikk a családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról

¹⁶⁰ 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról

7.4.4. A tulajdoni viszonyok átalakulása az 1946. évi I. törvénytől 1949-ig

Az 1946. évi I. törvény¹⁶² – amely a köztársaság kikiáltásáról szolt – preambulumban a magyar alkotmánytörténet során először rögzítette az emberi jogok tiszteletben tartásának elvét. Ezek között szerepelt – az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogaként – a tulajdonhoz való jog is.

Ezt követően azonban – az 1947. évi előrehozott választásokon a kommunista párt sikerét követően – megindult a tulajdonviszonyokat érintő államosítási törvények dömpingje, amelyek kezdetben csak a kulcságazatokat érintették (ide tartozott pl. a szénbányászat¹⁶³ vagy a villamosenergia-ipar¹⁶⁴), ám az 1948. évi XXV. törvénnyel¹⁶⁵ már valamennyi, 100 munkásnál többet foglalkoztató üzemet államosították. Ez a baloldal által kierőszakolt lépés már egyértelműen a tőkés tulajdoni viszonyok felszámolására irányult.¹⁶⁶

7.4.5. Az 1949. évi Alkotmány kihirdetésekor rendelkezései

Amint azt a korábbiakban láthattuk, a szocialista alkotmányok a kizsákmányolástól mentes társadalom biztosítása érdekében a magántulajdon minél szélesebb körű korlátozására, illetve annak megszüntetésére törekedtek, elismerve ugyan a közvetlen személyes szükségletek kielégítését biztosító személyi tulajdont, ami azonban a klasszikus termelési eszközök valamint a magánkezdeményezés – az ingatlanok, mezőgazdasági földterület, termelőeszközök, alkalmazottak mértékének, illetve számának – megállapításával jelentős mértékű korlátozásokat szenvedett. Nem volt ez másként hazánk – szovjet mintára készült – 1949. évi alkotmányában sem.¹⁶⁷

A tulajdoni viszonyok alkotmányos szabályozása kapcsán az 1949. évi XX. törvény kihirdetésekor szövege szerint „a Magyar Népköztársaságban a termelési eszközök zöme

¹⁶¹ 1942. évi XVI. törvénycikk a mezőgazdaság fejlesztéséről

¹⁶² 1946. évi I. törvény Magyarország államformájáról

¹⁶³ 1946. évi XIII. törvénycikk a szénbányászat államosításáról

¹⁶⁴ 1946. évi XX. törvénycikk egyes villamosművek energiatelepeinek és távvezetékeinek állami tulajdonba vételéről és a villamos energiagazdálkodással kapcsolatos egyéb rendelkezésekről

¹⁶⁵ 1948. évi XXV. törvény az egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről. E törvény 1. §-a alapján az államosítás kiterjedt minden olyan magántulajdonban álló ipari, közlekedési, bányászati és kohóvállalatra, továbbá közhasználatú villamosműre, amelynél a bármilyen munkakörben alkalmazott munkavállalók összlétszáma az 1946. évi augusztus hó 1. napjától a törvény hatálybalépéséig eltelt időben bármikor elérte a száz főt.

¹⁶⁶ Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan I.*, Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 60. p.

¹⁶⁷ Rácz Attila: *Alapvető jogok és kötelességek.* BKÁE Jegyzet, Budapest, 1998, 54. p.

társadalmi tulajdonként az állam, a közületek (társadalmi szervek) vagy szervezetek tulajdonában van.”

A magyar Alkotmányban tehát a társadalmi tulajdon már kihirdetésétől fogva különleges védelemben részesült. Emellett rögzítette a szervezeti tulajdont, továbbá utalt a szervezeti forma fő vonásaira és állami támogatására is, sőt – a népi demokratikus alkotmányok sorában elsőként¹⁶⁸ – a szervezeti forma sajátos szocialista elveit is kifejezte: ide tartoztak az önkéntesség, az állami támogatás és a szervezetnek a tagok munkáján alapuló jellege.¹⁶⁹ Mindezek deklarálása mellett az Alkotmány egyúttal a Magyar Népköztársaság polgárainak alapvető kötelességévé tette a társadalmi tulajdon megszilárdítását. Hozzátette azonban, hogy termelési eszközök magántulajdonban is lehetnek. A magántulajdon tehát, mint olyan, *expressis verbis* megjelent a szocialista alkotmányunk szövegében is, ám oly módon, hogy a magántulajdon és a magánkezdeményezés a köz érdekeit nem sérthette. Az akkori 8. § (1) bekezdés rögzítette, hogy az Alkotmány elismeri és védi a munkával szerzett tulajdont. Ez a szabályozás tehát a termelési eszközök társadalmosítására és a különböző tulajdonformák¹⁷⁰ elismerésének és védelmének egyfajta alá-fölérendeltségére épült.¹⁷¹

Alkotmányunk eredeti szövege leszögezte, hogy „a Magyar Népköztársaságban a népgazdaság irányító ereje a nép államhatalma, a dolgozó nép pedig fokozatosan kiszorítja a tőkés elemeket, és következetesen építi a gazdaság szocialista rendjét.” A Magyar Népköztársaság gazdasági életét állami népgazdasági terv határozta meg. Az államhatalom a társadalmi tulajdonban levő vállalatokra, az állami bankrendszerre, a mezőgazdasági géppálmásokra támaszkodva irányította és ellenőrizte a népgazdaságot a termelőerők fejlesztése, a közvagyon növelése, a dolgozók anyagi és kulturális színvonalának állandó emelése és az ország véderejének fokozása érdekében. Az Alkotmány szerint „az egész nép vagyonaként az állam és a közületek tulajdona: a föld méhének kincsei, az erdők, a vizek, a természeti erőforrások, a bányák, a jelentős ipari üzemek, a közlekedési eszközök – vasút,

¹⁶⁸ Lásd: Kovács István [szerk.]: *Az európai népi demokráciák alkotmányai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1985

¹⁶⁹ Kovács István: *A szocialista alkotmányfejlődés...* i.m. 223. p.

¹⁷⁰ Nem egységes a jogi illetve közgazdasági irodalom a „tulajdonforma” fogalmával kapcsolatban, és gyakran keveredik is magával a „tulajdon” kategóriájával. Egyes nézetek szerint a *tulajdon* materiális jelenség, a „tulajdonforma” pedig kifejezetten jogi fogalom. Ezzel ellentétes álláspontot sugall *Sárközy*, aki a tulajdonformákat a „tulajdonviszonyok meghatározott összességeiként” határozza meg, és a tulajdonviszonyok alanya, tárgya és funkciója szerinti csoportosításukat adja. (Lásd: *Sárközy*: i.m. 64–65. pp.)

¹⁷¹ Rácz Attila: *Alkotmányjogi alapok*, BKÁE Jegyzet, Budapest, 1998, 51. p.

szárazföldi, vízi- és légiutak –, a bankok, a posta, a távíró, a távbeszélő, a rádió, az állam által szervezett mezőgazdasági üzemek: állami gazdaságok, gépállomások, öntözőművek stb.” Az 1949. évi XX. törvény 6. §-ával szembeni kritikát fogalmaz meg Ács Nándor,¹⁷² szerinte ugyanis a „stb.” megjelölés még törvényi szinten sem megengedhető, nemhogy egy alkotmányban. Megítélése szerint ugyanis ebben az esetben vagy teljes körű felsorolást kellett volna tartalmaznia ennek a szakasznak, vagy – ellenkező esetben – egyáltalán nem kellett volna ezt a felsorolást beletenni az akkori Alkotmányba.

Mindezek mellett alaptörvényünk leszögezte, hogy a külkereskedelmet és a nagykereskedelmet az állam vállalatai látják el; továbbá az állam irányítja az egész kereskedelmi forgalmat. Mivel a föld, mint a tulajdon legelemibb, esszenciális tárgya, a földhöz való jogot a dolgozó parasztok számára a Magyar Népköztársaság elismerte és biztosította. Mindemellett az állam alkotmányi szintű kötelességének tekintette, hogy állami gazdaságok szervezésével, mezőgazdasági gépállomásokkal, az önkéntes társulás és a közös munka alapján működő termelőszövetkezetek támogatásával elősegítse a mezőgazdaság szocialista fejlődését. Az öröklési jogot az akkori alkotmányi rendelkezések is biztosították.

Ezek a korlátozások azonban később fokozatosan szűkültek. Az első jelentősebb változás a tulajdonviszonyok kapcsán az 1949. évi XX. törvényt átfogóan módosító 1972. évi I. törvénnyel jelent meg. Eszerint a Magyar Népköztársaságban a kizsákmányoló osztályok megszüntetésével uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok. A gazdasági rend alapját a termelési eszközök társadalmi tulajdona képezte. Leszögezte, hogy a Magyar Népköztársaság fejleszti és védi a társadalmi tulajdon minden formáját. A Magyar Népköztársaság gazdasági életét változatlanul állami népgazdasági terv határozta meg. Az állam a társadalmi tulajdonban levő vállalatokra, szövetkezetekre és intézményekre támaszkodva irányította és ellenőrizte a népgazdaságot a termelőerők fejlesztése, a társadalmi tulajdon növelése, az állampolgárok anyagi és műveltségi színvonalának rendszeres emelése és az ország védelmi erejének fokozása érdekében. Nem változott az a tétel sem, hogy az állami tulajdon az egész nép vagyona, viszont az eredeti, 1949. évi, alkotmányjogilag igencsak kifogásolható – exemplifikatív – felsorolása helyett már úgy jelenik meg, hogy az állami tulajdonnak, valamint az állam kizárólagos gazdasági tevékenységének körét törvény határozza meg. A módosított Alkotmány szerint „az állam támogatja a szocialista szövetkezeti

¹⁷² Elhangzott Ács Nándornak a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán 2006. március 20-án tartott *Magyar alkotmányfejlődés* c. előadásán.

tulajdon fejlesztését, biztosítja a szövetkezetek önállóságát, a szocialista szövetkezeti elvek érvényesítése érdekében felügyeletet gyakorol tevékenységük fölött.” Novumnak számít a közvetlenül személyes szükségleteket szolgáló, azt kielégítő személyi tulajdon fogalma, amelyet – az alkotmány szövege szerint – „a Magyar Népköztársaság elismer és védelemben részesít.” Az állam ugyanakkor elismeri az egyénileg dolgozó kisárutermelők illetve szabadfoglalkozásúak létezését, társadalmilag hasznos gazdasági tevékenységét, leszögezve azonban, hogy a magántulajdon és magánkezdeményezés nem sértheti a köz érdekeit, és nem téve említést az egyéni termelők termelésének semmiféle támogatásáról. Az Alkotmány külön kitért arra, hogy a tanácsok – amelyek csak formailag voltak tekinthetők a mai helyi önkormányzatok utódjának, valójában az egységes, centralizált államhatalom helyi szerveiként működtek – „közreműködnek az állami és társadalmi rend biztosításában, illetve a társadalmi tulajdon védelmében.” A Magyar Népköztársaság állampolgárainak alapvető kötelességévé tette a nép vagyonának védelmét és a társadalmi tulajdon szilárdítását, továbbá a fennálló társadalmi rend erősítését.

Érzékelhető, hogy az említett változások alapján az Alkotmányunkban rögzített tulajdoni rendszer lényegét tekintve ugyan nem változott, ám a társadalmi tulajdon korábbi, különleges védelme már kicsit oldódni látszik azzal, hogy az egyes differenciált tulajdonformák (állami, szövetkezeti tulajdon, kisárutermelő magántulajdon) közötti *expressis verbis* különbségtétel mellett már – főleg az 1972-es módosítást követően – megjelenik az az értékelés, hogy az állami tulajdon nem magasabb rendű a szövetkezeti tulajdonnál, ami által fokozatosan enyhültek a magántulajdont és a magánkezdeményezést érintő korlátozások is, és végső soron megkérdőjelezték a magántulajdon és a személyi tulajdon közötti különbségtétel létjogosultságát is.¹⁷³

A szociális alkotmányokban – így hazánk alkotmányában is közel 40 évig – jelen lévő tulajdoni korlátozások aztán a rendszerváltás során meg is szűntek. Ezt jól tükrözi az 1989. évi XXXI. törvénnyel, valamint az 1990. évi XL. törvénnyel átfogóan módosított Alkotmányunk szövege, amely már az elején – és nem az alapvető jogokról és kötelességekről szóló XII. fejezetben – rögzítette, hogy Magyarország gazdasága piacgazdaság, amelyben a köztulajdon és a magántulajdon egyenjogú és egyenlő védelemben részesül.¹⁷⁴ A Magyar

¹⁷³ Rác Attila: *Alkotmányjogi alapok*. i.m. 52. p.

¹⁷⁴ Alkotmány 9. § (1). bek.

Köztársaság elismeri és támogatja a vállalkozás jogát és a gazdasági verseny szabadságát.¹⁷⁵ A magyar állam tulajdona nemzeti vagyon.¹⁷⁶ Az állam kizárólagos tulajdonának, valamint kizárólagos gazdasági tevékenységének körét törvény határozza meg.¹⁷⁷ Az állam tulajdonában álló vállalatok és gazdálkodó szervezetek a törvényben meghatározott módon és felelősséggel önállóan gazdálkodnak.¹⁷⁸ Az állam támogatja az önkéntes társuláson alapuló szövetkezeteket, elismeri a szövetkezetek önállóságát.¹⁷⁹ Az állam tiszteletben tartja az önkormányzatok tulajdonát.¹⁸⁰ A Magyar Köztársaság biztosítja a tulajdonhoz való jogot.¹⁸¹ Tulajdont kisajátítani csak kivételesen és közérdekből, törvényben szabályozott esetekben és módon, teljes, feltétlen és azonnali kártalanítás mellett lehet.¹⁸² Az Alkotmány biztosítja az öröklés jogát.¹⁸³

8. A magántulajdon védelméhez való jog a nemzetközi jogban

Amellett, hogy jelen értekezés elsősorban alkotmányjogi és nem nemzetközi jogi aspektusból vizsgálja a tulajdon védelmét, nem tekinthetünk el ez utóbbi – legalább vázlatos – ismertetésétől. Köszönhető ez elsősorban azoknak a felismeréseknek, amelyek által – évszázadok során – nyilvánvalóvá vált, hogy az egyén tulajdonára nemcsak a másik egyén, hanem maga az állam és az általa alkotott jogszabályok is veszélyt jelenthetnek, és amelyek – ebből kifolyólag – arra ösztönözték a nagy nemzetközi szervezeteket, elsősorban a II. világháború után megalakult Egyesült Nemzetek Szervezetét, hogy multilaterális, egyetemes hatályú nyilatkozatokban deklarálják a legfontosabb emberi jogokat, köztük a tulajdonhoz való jogot is. A korábbi megjelenési formái mellett lényegében ennek hatására vált általánosan elfogadottá a világ civilizáltabb részeiben a tulajdonhoz való jog alkotmányos elismerése és védelme.

¹⁷⁵ Alkotmány 9. § (2). bek.

¹⁷⁶ Alkotmány 10. § (1). bek.

¹⁷⁷ Alkotmány 10. § (2). bek.

¹⁷⁸ Alkotmány 11. §

¹⁷⁹ Alkotmány 12. § (1). bek.

¹⁸⁰ Alkotmány 12. § (2). bek.

¹⁸¹ Alkotmány 13. § (1). bek.

¹⁸² Alkotmány 13. § (2). bek.

¹⁸³ Alkotmány 14. §

Az ENSZ Közgyűlése által 1948. december 10-én elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata¹⁸⁴ a 17. cikkében szól a tulajdonról, amikor kimondja, hogy „minden személynek, mind egyénileg, mind másokkal együttesen joga van a tulajdonhoz.” Ezen általános elvi deklaráció mellett a korlátozások vonatkozásában csupán a tulajdon önkényes elvételével szemben nyújt védelmet a második bekezdés, amely szerint „senkit sem lehet tulajdonától önkényesen megfosztani.”

Az Európa Tanács tagjai 1950. november 4-én Rómában írták alá az Emberi Jogok Európai Egyezményét, amely 1953 szeptemberében lépett hatályba. Az Egyezmény eredeti szövegében azonban a tulajdonhoz való jog nem szerepel; nem vették át az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 17. cikkében szereplő tulajdonhoz való jogot az immár jogilag is kötelező Egyezségokmányok sem.¹⁸⁵ Ez azért is meglepő, hiszen az Európa Tanács akkori tagjai – ahogy azt a korábbiakban már láthattuk – szinte kivétel nélkül a saját alkotmányaikban is garantálták ezt az alapjogot. Ráadásul a tulajdon – már ismertetett – természetjogi-liberális felfogása széles körű elterjedésének¹⁸⁶ köszönhetően nagyjából hasonló felfogás alakult ki tekintetben, hogy a tulajdon olyan természetes és elidegeníthetetlen alapvető joga az egyénnek, amelynek biztosítása nem az állam által kibocsátott valamely konstitutív aktuson keresztül valósul meg. Ennél fogva az állam, amennyiben normával kívánja szabályozni a tulajdonhoz való jogot, az, mint megerősítő, affirmatív aktus, nem keletkezteti, csupán deklarálja az embereket egyébként is megillető jogosultságát. A tagállamok jogrendszereinek hasonlósága azonban e tekintetben mégsem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy a tulajdonjog kapcsán az Egyezmény többi részével együtt tudjanak dönteni.¹⁸⁷

¹⁸⁴ A nyilatkozatot az Egyesült Nemzetek a San Franciscóban, 1945. június 26-án kelt Alapokmányába foglalt elvekből következő részletes szabályok kinyilvánítása és az emberi jogok nemzetközi jogi védelmének széles körű biztosítása érdekében fogadta el. Az ENSZ Alapokmánya Magyarországon az 1956. évi I. törvénnyel került kihirdetésre.

¹⁸⁵ 64/1993. (XII. 22.) AB határozat

¹⁸⁶ Lásd pl. a francia, a német vagy az ír alkotmányt.

¹⁸⁷ Dr. Hörömpöli-Tóth Levente: A tulajdonjog garanciái európai és nemzeti szinten: kiegészítés vagy konkurencia? Avagy a tulajdon védelme az Emberi Jogok Európai Egyezményében, illetve a német jogrendszerben. *Jogi Fórum*, 2002. január 25., 23. p. (www.jogiforum.hu/publikaciok/53 2007-06-21) A tanulmány az Egyezmény kapcsán kitér arra is, hogy az ún. *travaux préparatoires* vagyis előkészületi munkák során többek között azt sérelmezték, hogy a tervezett szabályozás miatt csak a tulajdont érinti, és miért nem terjed ki a többi gazdasági és szociális jogokra is. Mások azzal kapcsolatos aggályukat fejezték ki, hogy a tulajdonhoz való jognak az Egyezménybe történő beépítése által egy nemzetközi ellenőrző testület válik jogosulttá a tulajdonkorlátozások jogszerűségének felülvizsgálatára, noha e korlátozások mindenkor az érintett állam gazdasági és szociális adottságaitól függenek. Ezt a felfogást elsősorban a brit és svéd küldöttek képviselték, ráadásul az egyik brit szocialista szerint a tulajdon védelemben részesítése pusztán egy reakciós próbálkozás arra, hogy a tulajdon felosztását a fennálló formában megőrizték. Az Egyezmény szövegével

A tulajdonhoz való jog deklarálására csak az Egyezményhez csatolt, 1952. március 20-án aláírt az első kiegészítő jegyzőkönyvben került sor. Ennek 1. cikke szerint: „Minden természetes vagy jogi személynek joga van javai tiszteletben tartásához. Senkit sem lehet tulajdonától megfosztani, kivéve, ha ez közérdekből, és a törvényben meghatározott feltételek, valamint a nemzetközi jog általános elvei szerint történik. Az előző bekezdésben foglaltak nem korlátozzák az államok jogát olyan törvények alkalmazásában, melyeket szükségesnek ítélnék a javaknak a köz érdekében történő használatának szabályozása, illetőleg adók, más közterhek vagy pénzbírságok megfizetésének biztosítása céljából.”¹⁸⁸

A tulajdonhoz való jognak ez a megfogalmazása szélesebb védelmet nyújt a technikai értelemben vett, polgári jog szerinti tulajdonénál. Az Egyezménynek ezeket a – főként keretjellegű – szabályait a későbbiek során az Emberi Jogok Európai Bírósága töltötte ki tartalommal, amelynek jogértelmezése kapcsán alakult ki az ún. strasbourgi joggyakorlat. Az 1. cikk kapcsán a Bíróság értelmezte a három különböző, de egymással szorosan összefüggő esetkört a tulajdonba való beavatkozásra tekintettel. A Strasbourgi Bíróság leszögezte, hogy a tulajdon tiszteletben tartásának elve általános érvénnyel mintegy áthatja az egész vonatkozó cikket, és a másik két szabályt vele összhangban kell interpretálni. A második szabály a javaktól való megfosztásra, vagyis a kisajátításra terjed ki, amelyet közérdekből, törvényi feltételek fennállása esetén és a nemzetközi jog általános elveivel összhangban engedélyez. Mivel az Egyezmény kisajátítás esetére *expressis verbis* nem ír elő kártalanítást a károsult javára, ezt végül az Emberi Jogi Bíróság mondta ki a *Lithgow and Others v. United Kingdom*¹⁸⁹ valamint a *Young, James and Webster v. United Kingdom*¹⁹⁰ ügyekben. A harmadik szabály pedig – a német alaptörvényhez hasonlóan – az államok számára teszi

kapcsolatban kialakult véleménykülönbségekről részletesebben lásd: Jochen Abraham Frowein – Wolfgang Peukert: *Europäische Menschenrechtskonvention. EMRK Kommentar*. Strasbourg, Arlington, Kehl 1996.

¹⁸⁸ Az eredeti szöveg szerint: „Every natural or legal person is entitled to the peaceful enjoyment of his possessions. No one shall be deprived of his possessions except in the public interest and subject to the conditions provided for by law and by the general principles of international law. The preceding provisions shall not, however, in any way impair the right of a State to enforce such laws as it deems necessary to control the use of property in accordance with the general interest or to secure the payment of taxes or other contributions or penalties.”

¹⁸⁹ *Lithgow and Others v. United Kingdom*, 9006/80, Judgement of 8 July 1986. (A 102, 89, 96) Magyarul kivonatosan közli Vincent Berger: *Az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlata*. HVG–Orac Kiadó, Budapest, 1999, 567. p.

¹⁹⁰ *Young, James and Webster v. United Kingdom*, 7601/76, 7806/77, Judgement of 13 August 1981 (A 98, 66.) Magyarul kivonatosan közli Vincent Berger: *Az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlata*. HVG–Orac Kiadó, Budapest, 1999, 541. p. A strasbourgi gyakorlatról lásd részletesebben Bán Tamás: *A tulajdon védelme az emberi jogok európai egyezményében*. In Halmai Gábor (szerk.): *Család, tulajdon és emberi jogok*. INDOK Kiadó, Budapest, 1999

lehetővé a tulajdon szabályozását, méghozzá a köz érdekének szolgálatában, elsősorban ha az őt megillető bevételek, így adók, egyéb járulékok és pénzbüntetések behajtásáról van szó.¹⁹¹ Ezáltal az Egyezmény széles lehetőséget hagyott az aláíró államoknak mind a „javak” közérdekből való elvonására, mind a tulajdon használata felett szükségesnek mutakozó állami ellenőrzésre.¹⁹²

9. Összefoglaló megjegyzések

Ha megfigyeljük az európai jogalkotást a tulajdonjog szabályozása terén, akkor elmondható, hogy az főbb vonalaiban tükrözte a nagy tulajdoni elméleteket és azok változásait, ám a legtöbb esetben csak némi megkésettiséggel követte azt. Láthattuk, hogy a polgári társadalmak a tulajdon szentségének elvét vallják, és ennek az elvnek – az elvárások alapján – az egyes közjogi konstrukciókban is tükröződnie kellett oly módon, hogy a magántulajdoni viszonyokba csak a lehető legkivételesebb esetekben legyen lehetősége az államnak beavatkozni. Ez vezetett a tulajdon elvonásával szembeni alkotmányos garanciák megjelenéséhez. Ez a folyamat a francia polgári forradalom deklarációjával indult meg, aminek – a római jog mellett – jelentős hatása volt a nagy európai magánjogi kódexek tulajdonjogi szabályozásának kialakításában (lásd Code Civil, OPTK, BGB). A szent és sérthetetlen magántulajdon szociális kötöttségeinek alkotmányos tételével elsőként a weimari alkotmányban találkozhatunk, a hatályos polgári törvénykönyvek liberális fogantatású magántulajdoni szabályai és a modern alkotmányok társadalmi egyenlőséget, szociális biztonságot garantáló szabályai pedig ma már csakis szerves egységben értelmezhetők. Bármilyen nehéz is e paradox követelmény gyakorlati megvalósítása, nem lehet kitérni előle: a tulajdon szabadsága nem sértheti az egyenlőség elvét, a kiegyenlítés mértéke és módja nem sértheti a tulajdonhoz való jogot. Ilyen „komplex” értelemben fogalmazódtak és fogalmazódnak meg az ENSZ által elfogadott nemzetközi dokumentumok is, amelyek iránymutatásul szolgálnak a nemzeti jogalkotások számára. Ezek közül kiemelkedik az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, és a tulajdonnak eme korszerű felfogása tükröződik a magyar alkotmányban is.

¹⁹¹ Dr. Hörömpöli-Tóth Levente: *A tulajdonjog garanciái...* i.m. 3. p.

¹⁹² 64/1993. (XII. 22.) AB határozat

A tanulmány során ismertetett – jogtörténeti és jogelméleti – fejlődés eredményképpen megállapítható, hogy a tulajdonvédelem alapját képező tulajdonrendszerek vonatkozásában éles határvonalat kell húzni a szocialista és a nem szocialista tulajdonrendszerek között. A nem szocialista tulajdonrendszerekben a tulajdon két – egymásnak némiképp ellentmondó – fogalma fejlődött ki, amelyekbe a tulajdon különböző értelmezése „vésődött be”. A tulajdon természetjogi-liberális fogalma a tulajdonos jogaiként tételezi fel a birtoklás, a használat és a rendelkezés jogát, és ezeket a jogosultságokat feltétlenül védi, mivel ezek a dolgok természetéből kifolyólag a tulajdonoshoz vannak rendelve, és bármiféle állami intézkedést az abba való beavatkozásnak tekint, míg a tulajdon szociális-állami fogalma a tulajdon szociális kötöttsége alapján foglalja magába és védi a tulajdonos e jogosultságait, azáltal, hogy a tulajdont eredetileg a törvényalkotó hozta létre, és ő rendelte hozzá az egyes emberekhez. Mindemellett a kezdeti, természetjogi eszmét, mint kiindulópontot, a felvilágosodás hívei már összekapcsolták az emberi értelem autonómiájával. Ezzel tulajdonképpen feladták a világrend isteni-metafizikai megalapozásáról szóló régi elképzeléseiket.

Első ránézésre a tulajdonnak ez a három alapvető koncepciója meglehetősen távolinak tűnhet a mai magyar alkotmányjogi szabályozástól és gyakorlattól. Közelebről megvizsgálva azonban könnyen belátható, hogy a XX. század elején létrejött szovjet alkotmányokban – főleg az 1936. évi Sztálini alkotmányban – megjelenő szocialista tulajdonfogalom évtizedeken át döntő módon befolyásolta a II. világháborút követően kialakult népi demokratikus országok, így hazánk alkotmányos tulajdoni szabályozását is.

Úgy tűnhet, hogy a magyar Alkotmánybíróság a tulajdon szociális-jóléti koncepcióját a maga egészében elfogadja. Azonban az egyes döntések vizsgálata során kiderül, hogy az Alkotmánybíróság a tulajdon „lényeges tartalma” tekintetében már lehetőséget biztosít arra, hogy a bíróság egy – a népszuverenitás révén legitimált – jogalkotó által megalkotott törvényt felülvizsgáljon, és ily módon a jogalkotó hatalmát úgymond ellenőrzés alá vonja. Ezáltal a szociális, jóléti tulajdonkonceptiót kiegészítette egy liberális – és politikailag nagyon hatékony – szemlélettel. Az Alkotmánybíróságnak ezen gyakorlatában rejlő veszélyeire a liberális nézet képviselői már többször is rámutattak, amelyek semmiképp sem becsülhetők alá: ti. a tulajdon szociális jóléti koncepciója a tulajdon egyes személyekhez való hozzárendelésén alapszik, ám a törvényalkotó – elméletileg – oly mértékig előnyben részesítheti a tulajdon szociálisan kötött funkcióját, hogy az egyénekhez való hozzárendelés már csak formálisan, deklaratív kifejezésekben marad meg. Ez a megoldás azonban

ténylegesen akár a szocialista rendszerből ismert köztulajdoni rendszerhez való visszatéréshez is vezethet. Megfigyelhető, hogy azokban az országokban, ahol a tulajdon szociális-jóléti koncepciója határozza meg a közösség tulajdoni felfogását, a jogalkotónak nagyon óvatosnak kell lenni, hogy ne lépje át ezt a küszöböt, és alávesse magát az ún. „jogalkotási (törvényhozási) önkorlátozásnak”. Amikor azonban a jogalkotó nem tanúsít ilyen önkorlátozást, az Alkotmánybíróságnak kell előtérbe lépni, hogy a hatáskörénél fogva rászorítsa erre a jogalkotót.

Mindezek mellett újabb kérdésként merül fel, hogy a nyugati jogállamok mintájára újonnan megalkotott magyar jogrend a modern demokrácia és jogállam eszméinek megfelelő, új értelmezésével kerül-e kitöltésre, vagy a nyugatról átvett jogi fogalmak továbbra is a szocialista jogrend által meghatározott jogértelmezéssel kerülnek alkalmazásra.

Jól látható, hogy a felmerülő kérdések megválaszolásához nem elegendő kizárólag a hatályos nemzetközi és magyar alkotmányjogi szabályozásból és gyakorlatból kiindulni, hanem ehhez elengedhetetlen a jogtörténeti előzmények alapos vizsgálata, illetve abból történő kiindulása is. E kérdések – jogtörténeti előzményekből kiinduló – alapos vizsgálata és megválaszolása nem képezi tanulmányunk tárgyát.

Irodalomjegyzék

- Ács Nándor*: Magyar alkotmányfejlődés c. egyetemi előadás (Károli Gáspár Református Egyetem Állam és Jogtudományi Kar, 2006. március 20.)
- Adolph Wagner*: Grundlegung der politischen Oekonomie (A politikai gazdaság alapjai), 2. kötet: Volkswirtschaft und Recht (Népgazdaság és jog), 3. kiadás, Lipcse, 1894
- A. Podlech*: Eigentum Entscheidungsstruktur der Gesellschaft, Der Staat 1976
- Bán Tamás*: A tulajdon védelme az emberi jogok európai egyezményében. In Halmai Gábor (szerk.): Család, tulajdon és emberi jogok. INDOK Kiadó, Budapest, 1999
- B. Dallago/G. Ajani/B. Grancelli (Ed.)*: Privatization and Entrepreneurship in Post-Socialist Countries, New York, 1992
- Csizmadia Andor (szerk.)*: Magyar állam- és jogtörténet, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998
- Dieter Schwab*: Eigentum, In Böckenförde, Ernst-Wolfgang (Hrsg.): Moderne deutsche Verfassungsgeschichte, Köln, 1972
- Drinóczi Tímea*: Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2007
- Dr. Pulay Gábor*: Alkotmányok – Amerikai Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Német Szövetségi Köztársaság, Francia Köztársaság, Olasz Köztársaság; A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának Kiadványai, Budapest, 1972
- Eörsi Gyula*: Az alkotmány és tulajdonjogunk szocialista jellege. Jogtudományi Közlöny, 1950
- F. Bönker/C. Offe*: Die moralische Rechtfertigung der Restitution des Eigentums, In Leviathan, Zeitschr. F. Sozialwissenschaft, 1994
- F.-C. Schroeder*: Grundbegriffe und Formen der Privatisierung in Osteuropa, In Wirtschaft und Recht in Osteuropa (folyóirat) 1995
- Földi András – Hamza Gábor*: A római jog története és intézményei, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996
- G. Heinsohn/O. Steiger*: Eigentum und Systemtransformation, In J. Hölscher u. a., Bd. 2, Marburg 1994

- G. W. F. Hegel: A jogfilozófia alapjai. (Fordította: Szemere Samu) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972
- Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): Emberi jogok. Osiris Kiadó, Budapest, 2003
- Hamza Gábor: Az európai magánjog fejlődése. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002
- Hamza Gábor: The Subsequent Fate of Roman Law in a Comparative Approach (Reading Materials), Eötvös Kiadó, 2007
- Harmathy Attila: A tulajdonjog alkotmányos védelme. Jogtudományi Közlöny 1989. 5. sz.
- Herwig Roggemann (Hrsg.): Eigentum in Osteuropa. Rechtspraxis in Ost-, und Ostmittel- und Südosteuropa mit Einführungen und Rechtstexten. Berlin Verlag, Arno Spitz GmbH. Berlin, 1996
- Herwig Roggemann: Wandel der Eigentumsordnung in Osteuropa, In Recht in Ost und West (Folyóirat) 1993
- Herwig Roggemann: Unternehmensumwandlung und Privatisierung in Osteuropa und Ostdeutschland, In Rech in Ost und West (folyóirat) 1992
- H. Herr/A. Westphal (Hrsg.): Transformation in Mittel- und Osteuropa – Makroökonomische Konzepte und Fallstudien, Frankfurt/New York 1993
- H.J. Thieme (Hrsg.): Privatisierungsstrategien im Systemvergleich, Berlin 1993
- H.-J. Wipfelder: Die grundrechtlichen Eigentumsgarantie im sozialen Wandel, In Festschrift für Günther Küchenhoff, 1972
- H. Riese: Bausteine einer Makrotheorie der Transformation, In H. Herr/A. Westphal,
- H. Siebert (szerk.): The Transformation of Socialist Economies, Tübingen 1992
- H. Sendler: Zum Wandel der Auffassung vom Eigentum, DÖV 1974
- I. Oswald: Kein Ende des Tunnels? Kritischer Kommentar u Claus Offes Ansatz zur politischen Transformation in Osteuropa, In H. Roggemann/H. Sunhaussen (szerk.), Umgestaltungsprozesse in den postsozialistischen Ländern, Multidisziplinäre Abhandlungen des Osteuropa-Instituts der Freien Universität Berlin, Berlin 1996
- J. Hölscher: Privatisierung und Privateigentum, In J. Hölscher, A. Jacobsen, H. Tomann, H. Weisfeld: Bedingungen ökonomischer Entwicklung in Zentralosteuropa, Bd. 4, Marburg 1996
- Jochen Abraham Frowein – Wolfgang Peukert: Europäische Menschenrechtskonvention. EMRK Kommentar. Strasbourg, Arlington, Kehl 1996

- John Locke*: Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986
- Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Rácz – Schweitzer – Tóth*: Egyetemes állam- és jogtörténet Ókor – feudális kor, HVG-ORAC, Budapest, 1998
- Kisteleki – Lövétei – Nagyné – Pomogyi – Rácz*: Egyetemes állam- és jogtörténet Polgári kor. HVG-ORAC, Budapest, 2002
- K.-J. Kuss*: Unternehmensumwandlung und Privatisierung in Osteuropa, Berlin 1993
- Kovács István*: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei. Akadémia Kiadó, Budapest, 1962
- Kovács István [szerk.]*: Az európai népi demokráciák alkotmányai. Közgazd. és Jogi Kvk., Bp., 1985
- Kovács István*: Magyar Alkotmányjog I. JATE Kiadó, Szeged 1990
- Kovács István*: Magyar Államjog II. JATE Kiadó, Szeged, 1989
- Kovács István – Tóth Károly*: Az októberi dekrétumok és az első szovjet alkotmány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980
- Kukorelli István (szerk.)*: Alkotmánytan I., Osiris Kiadó, Budapest
- Lenkovics Barnabás*: Magyar polgári jog. Dologi jog. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2001
- L. Halfina*: A személyi tulajdonjogról a kommunizmus általános kibontakozása építésének időszakában. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1961
- Mezey Barna – Sente Zoltán*: Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet, Osiris Kiadó, Budapest, 2003
- Pap Tibor*: A személyi tulajdon kérdése a szovjet jogban és fejlődése a népi demokráciák alkotmányainak tükrében. Jogtudományi Közlöny, 1949
- Rácz Attila*: Alapvető jogok és kötelességek. BKÁE Jegyzet, Budapest, 1998
- Rácz Attila*: Alkotmányjogi alapok, BKÁE Jegyzet, Budapest, 1998
- Rudolph Von Jhering*: Der Zweck im Recht (Cél a jogban), Lipcse, 1877 (2. kiadás 1884)
- Sárközy Tamás*: Indirekt gazdaságirányítás, vállalati árutermelés és a tulajdonjog. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973
- Sólyom László*: Anmerkungen zur Rezeption auf dem Gebiet der wirtschaftlichen und sozialen Rechte aus ungarischer Sicht, in: Frowein, Jochen Abr. / Marauhn, Thilo (Hrsg.), Grundfragen der Verfassungsgerichtsbarkeit in Mittel- und Osteuropa, Heidelberg 1998

Szabó Imre: Ember és jog. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987

Th. Maunz: Wandlungen des verfassungsrechtlichen Eigentumsschutzes, BayVerwBl. 1981

Thomas Hobbes: Leviatán vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma.

Fordította Vámosi Pál. Magyar Helikon Kiadó, 1970

Vincent Berger: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlata. HVG–Orac Kiadó,

Budapest, 1999

Internetes források

Dr. Hörömpöli-Tóth Levente: A tulajdonjog garanciái európai és nemzeti szinten: kiegészítés vagy konkurencia? Avagy a tulajdon védelme az Emberi Jogok Európai Egyezményében, illetve a német jogrendszerben. Jogi Fórum, 2002. január 25., 23. p. (www.jogiforum.hu/publikaciok/53 2007-06-21)

Kinga Hiller: Eigentumsgarantie und Eigentumsverständnis in der Rechtsprechung des Ungarischen Verfassungsgerichts (www.diss.fu-berlin.de/2004/142/indexe.html 2007-06-22)

Márton Miklós: Hegel etikai gondolkodása (Allen W. Wood: "Hegel's Ethical Thought") <http://jesz.ajk.elte.hu/marton2.html> 2007-12-08

Richard A. Musgrave: A Public Finance és a Finanzwissenschaft hagyományainak összevetése I. (www.koz-gazdasag.hu/images/stories/2per3/8-musgrave.pdf 2007-12-08)

Wikipédia a szabad lexikon <http://hu.wikipedia.org/wiki/Hegel> 2007-12-08

Jogszabályok

Corpus Iuris Hungarici Magyar törvénytár (1000–1895) Werbőczy István Hármaskönyve, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1897

Ezer év törvényei (www.1000ev.hu):

1351. évi XIII. törvénycikk

1351. évi XX. törvénycikk „hogy az egyházi férfiak három tanuvallató levéllel nem szerezhetnek birtokokat”

De inisprudentia et iure publico

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
II. évfolyam, 2008/4. szám

1498. évi XXXVIII. törvénycikk a nemesek és a szabad királyi városok között való biráskodásról.
1498. évi LVI. törvénycikk: egy egyházi személy se lehessen két javadalomnak vagy két méltóságnak a birtokában vagy élvezetében; továbbá, azok a javadalmak, melyek a római curiánál vannak valaki részére lekötve, egy év alatt szabaddá teendők; és külföldiek részére nem kell egyházi javadalmakat adományozni
1514. évi III. törvénycikk a királyi koronára tartozó fekvő jószágok és jövedelmek felsorolásáról
1543. évi XXXVI. törvénycikk a nemesi puszták birtokában levő közrendü emberek az egytelkes nemesek módjára viseljék a terheket, a különben cselekvőktől vegyék el a pusztákat.
1647. évi XVII. törvénycikk: hogy világi birtokokat nem szabad egyháziak részére elidegeníteni
1687. évi IX. törvénycikk a mágnások idősb fiainak az atyai rendelkezés szerint intézendő örökösödéséről
1715. évi XVI. törvény a főpap urak szabad végrendelkezési képességéről
1723. évi L. törvénycikk az elsőszülöttségről és az 1687. évi 9. tc. magyarázatáról
1844. évi IV. törvény a nemesi javak birhatásának nem-nemesekre kiterjesztéséről
1848. évi III. törvény független magyar felelős ministerium alakításáról
1848. évi XV. törvénycikk az ősiség eltörléséről
1878. évi V. törvénycikk a magyar büntető törvénykönyv a büntettekéről és vétségekről
- Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*
1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról
1942. évi XVI. törvénycikk a mezőgazdaság fejlesztéséről
1946. évi I. törvény Magyarország államformájáról
1946. évi XIII. törvénycikk a szénbányászat államosításáról
1946. évi XX. törvénycikk egyes villamosművek energiatelepeinek és távvezetékeinek állami tulajdonba vételéről és a villamos energiagazdálkodással kapcsolatos egyéb rendelkezésekről
1948. évi XXV. törvény az egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről
1949. évi XX. törvény a Magyar Népköztársaság Alkotmánya (kihirdetve: 1949. VIII. 20.)

1972. évi I. törvény az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság

Alkotmányának egységes szövegéről

Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata

Emberi Jogok Európai Egyezménye

Alkotmánybírósági határozatok

64/1993. (XII. 22.) AB határozat

17/1992 (III. 30.) AB határozat